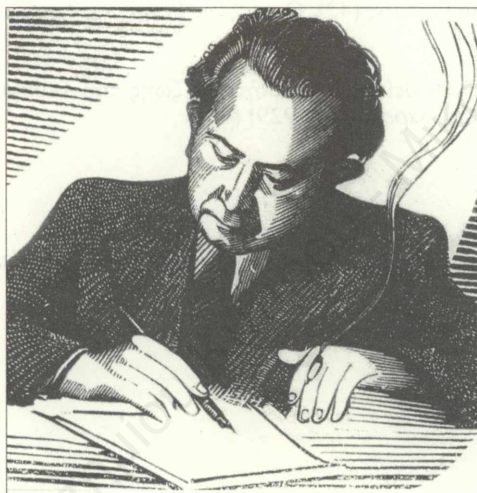

μικροφιλολογικά τετράδια 14

Τεύχος Ανθίας

Τρία χρόνια αλήτης

Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου

Επιμέλεια
Λευτέρης Παπαλεοντίου

Επίμετρο
Eva Latorre Broto

Λευκωσία 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τεύχος Ανθίας, Τρία χρόνια αλήτης. Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου (3)
ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ. Ο «αλητισμός» του Τεύχρου Ανθία (17)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- I. Δύο ιδιόχειρα ποιήματα από τα Σφυρίγματα του αλήτη (25)
- II. Ο αλήτικος Πρόλογος (Αθήνα 1928) (31)
- III. ΣΑΦΑΡ [=Μάνος Σαφαρίκας], Ένας Αρχιμήδης του πόνου. Ο Τεύχος Ανθίας, ο ποιητής των Σφυριγμάτων του αλήτη (32)
- IV. Τεύχος Ανθίας, Έξι προσωπογραφίες: Ο Δημοσθένης Βουτυράς (34), Λάμπρος Πορφύρας (36), Ναπολέων Λαπαθιώτης (37), Ο Βέλμος (40), Αναστάσης Δρίβας, ο ποιητής και αισθητικός (42), Ο ποιητής Γεώργιος Τσουκαλάς (44)

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Eva Latorre Broto, Ένα δείγμα της αλήτικης ζωής του Τεύχρου Ανθία στην Αθήνα:
Το tango Βραδυνό παράπονο (1929) (48)

Στο εξώφυλλο: Ο Τεύχος Ανθίας σε ξυλογραφία του Τηλέμαχου Κάνθου.

μικροφιλολογικά τετράδια 14

Παράρτημα περιοδικού μικροφιλολογικά (αρ. 34)

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1986-2059

Τεύκρος Ανθίας

Τρία χρόνια αλήτης Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου

ΑΘΗΝΑ, ΕΛΛΑΔΑ!

Ό,τι αγαπάς το λαχταράς, το νοσταλγείς. Και τι να πω για σένα, Ελλάδα, μενεξεδένια μας Αθήνα; Κύμα το γαίμα απ' την καρδιά μου αναπηδά, χτυπάει το τείχος δεκατέσσερω χρονών (πώς πέρασε τόσοσ καιρός;) που μας χωρίζουν. Και το γκρεμνίζει. Νά με απόψε ξαναζώ – «ένας αλήτης με κουρέλια επουλωμένα» – στις λεωφόρους, στους δρόμους, στα δρομάκια και στα πάρκα σου.

Μα πώς αλλάξανε όλ' αυτά; Ζούσες τη νύχτα σαν μια ψυχή ποιητική – και δεν είσαι η ψυχή της ποίησης, ω Αθήνα; – ολόφωτη, χρυσή, πολύβουη, μεθυσμένη από την αίσθηση της ομορφιάς σου, χαρούμενη, ανοικτόκαρδη. Ζούσες τη μέρα σαν κυφέλη, που με τ' ανθρώπινο μελισσολόι της έκανε τη δουλειά τραγούδι, και το τραγούδι ξεχειλίζει στον δρόμο, στο γραφείο, στο μαγαζί, στο εργοστάσιο. Ήταν αυτό το τραγούδι που μετουσίωνε σε γλέντι και σε γέλιο η νύχτα, μες στην ταβέρνα με το ξανθό το γιοματάρι, στον δρόμο με την ακούραστη λατέρνα, στα κέντρα και στα πάρκα, στις ρομαντικές δεντροστοιχίες και στις απόμερες φτωχογειτονιές, με κάθε τρόπο, με όλες τις εκφράσεις της μεγάλης δίψας για τη ζωή, την εφήμερη ζωή.

Και τώρα; Η νύχτα τρέμει κάτω από το βάρος του μαύρου μολυβιού, που τη συνθλίβει.¹ Χάθηκαν τ' άστρα, και δεν θα 'λεγε γι' αυτήν ο Σολωμός: «νύχτα γεμάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!» Βαριά ανασαίνει, λες χαροπαλεύει, κάτω απ' τον βραχνά των βρικολάκων του Μεσαίωνα. Πηχτό σκοτάδι ολόγυρα. Κι όσοι γυρνούνε βιαστικά στα σπίτια τους είναι χλομά φαντάσματα που κρυφοκλαίνε μες στη νύχτα σιωπηλά, μήπως από το κλάμα τους γελάσει εωσφορικά το μαύρο τέρας κι ορμήσει απάνω τους ουρλιάζοντας: «κι αυτό το κλάμα απαγορεύεται». Μα κλαίνε, κρυφοκλαίνε τους δικούς των, τους αγαπημένους των – παιδιά, γυναίκες, γέρους, παλληκάρια – που τ' άρπαξε η πείνα, η αρρώστια, ο πόλεμος, το εκτελεστικό απόσπασμα. Φριχτή ιστορία. Και ρωτάς: Έτσι, λοιπόν, κατάντησε ο άνθρωπος ύστερ' από χιλιάδες χρόνια αγωνίας, σκληρής δουλειάς, μελέτης και αυτοανάλυσης;

Κι η μέρα; Ω τον ήλιο τον πασίχαρο του γαλανού αττικού ουρανού! Ποτές δεν φάνηκε τόσο λυπημένος. Περίλυπος μέχρι θανάτου. Και μεταγνώνει γιατί ο ρόλος του στο μπαλκοσένικο του σύμπαντος είναι να φωτοβρέχει «επί δικαίους και αδικούς». Μόνο που βλέπει από ψηλά τους Ούννους να πατούν τ' άγιο σου χώμα, Αθήνα, Ελλάδα, αναρωτιέται πώς κρατιέται ακόμα και δεν ανοίγει καταρράκτες πύρινους – όπως στα Σόδομα και Γόμορρα – για να τους λιώσει στη φωτιά.

Ας είναι όμως. Η ανθρώπινη η Νέμεση επαγρυπνά. Δικάζει αμείλιχτα και τιμωρεί αδυσώπητα.

Όταν σημάνει η ώρα, η μεγάλη ώρα, και της δικής σου λευτεριάς, το φως

σου θ' αλαλάξει από χαρά κι οι μενεξέδες σου πάλι θα σε στέφουν, Ελλάδα μας, Αθήνα, Αθήνα!

*Προσεύχομαι για Σένα· και να ζήσω
θέλω κοντά σου, έστω και μόνο μια βραδιά,
τους δρόμους σου με δάκρυα να ραντίσω
και ν' αναπνεύσω τη γαλάζια σου ομορφιά.²*

ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Δε γράφω εδώ την ιστορία ενός ανθρώπου· αλλά την ιστορία ενός λαού ανθρώπων. Έχουν τη δική τους τάξη. Κι άλλοι τούς λένε «λούμπεν προλεταριάτο», άλλοι «απόκληρους της ζωής», άλλοι «ταπεινούς και καταφρονεμένους». Μα προτιμώ την ευθεία γραμμή. Και τους λέω με το πραγματικό τους όνομα: Αλήτες. Όσο συμβατική κι αν είναι η λέξη – γιατί αλλιώς τους ορίζει ο Ποινικός Κώδικας, αλλιώς η κοινή αντίληψη, αλλιώς οι μυθιστοριογράφοι κι οι ποιητές – θαρρώ πως αγκαλιάζει όλο το πλήθος των φτωχών αυτών διαβόλων.

Θυμάμαι πως κάποτε με μάζεψε απ' τον δρόμο κάποιος χωροφύλακας της παλιάς στέκκας – εκεί στη συνοικία του Μουσείου – και με πέταξε σ' ένα μπουντρούμι. Ύστερ' απ' τα μεσάνυχτα μου χάλασε τον ύπνο. Όχι για να μου δώσει «άφεσιν αμαρτιών» και να μ' αφήσει ελεύθερο. Μα για να δείξει πως ήταν παλληκάρι! Μπήκε φουριόζος στο κελί μου, γκλιγκλιζοντας έναν ορμαθό κλειδιά. Κι αφού με βούτηξε απ' τα μαλλιά – κι είχαν καλό πιάσιμο τα ρομαντικά μεγάλα μου μαλλιά – μ' έστησε ολόρθο για να μου κάνει την πρώτη ανάκριση:

– Γιατί γυρνούσες στον δρόμο, του διαόλου κάλτσα;

– Είμαι ελεύθερος πολίτης, κύριε!

– Χμ! Κομμουνίσταρος μυρίζεις. Μιλάς και συ περί λευτεριά και ... πράσινα άλογα!

Πάω να γελάσω. Μα απαντώ μόνο με μια γκριμάτσα ειρωνική, που σίγουρα δεν φάνηκε κάτω απ' τοτσιμπλιάρικο γλομπάκι του κελιού, και συμπληρώνω:

– Συγχαρητήρια για τη μύτη σου!

– Μπα! Κοροϊδεύεις κιόλας, παλιότομαρο;

Α! Είναι σοβαρά τα πράματα. «Ράον σιωπή!» κλωθογουρίζει μες στη σκέψη μου – ανάπλαση ενός στίχου από χριστουγεννιάτικη καταβάσια.

Και κάνω την πάπια. Άστονε να ουρλιάζει το μαντρόσκυλλο, π' οσμίζεται τον κλέφτη ή τον λύκο γύρω απ' το κοπάδι του.

– Βουβάθηκες, μωρέ; Τι σόι πράμα είσαι του λόγου σου;

– Άνθρωπος!

– Αλήτη!

Μου πετάει κατάμουτρα τη λέξη, σαν να με φτύνει με δεκαπέντε στόματα. Και κροταλίζουνε απάνω στα σκαμμένα μάγουλά μου τέσσερ' αστραφτερά χαστούκια.

– Αλήτη! Αλήτη! Ξαναλυσά το μαντρόσκυλλο της εξουσίας κι ουρλιάζει πάλι μ' όλη του τη δύναμη.

– Ευχαριστώ για το κομπλιμέντο.

Ψηλή φιλοσοφία. Πώς θα μπορούσε να εισχωρήσει αυτός στο νόημα του αλήτη, όπως εγώ τον έπλασα κι όπως τον ένιωθα σαν άνθρωπο ελεύθερο, φιλόσοφο, επαναστάτη, σαρκαστή και αρνητή της σύγχρονης ζωής από βαθύτερη αντίληψη της ζωής κι από λαχτάρα μιας ανώτερης ζωής για όλο τον κόσμο;

Πλάτυνε η σκέψη τη ζωή τόσο πολύ, τόσο πολύ,
Πόκαμε ο άνθρωπος τη γη κι όλο το Σύμπαν: σπίτι.³

Αυτούς τους στίχους έφερε στα χείλη μου το κάθε του χαστούκι, συνοδευμένο με τη λέξη «αλήτη», που ενώ για κείνον ήτανε βρισιά, για μένα ήτανε σύμβολο και δράμα.

Όταν σε μια δυο ώρες ήρθ' ο αξιωματικός και με απέλυσε – αφού δεν βρήκε τίποτα το ύποπτο στη νυχτερινή μου περιπλάνηση κι αφού μου σύστησε να πάω ολόισια «στο κρεβατάκι μου!» – πήρα τον δρόμο προς το Ζάππειο σφυρίζοντας με συντροφιά τη μεθυσμένη αστροφεγγιά:

Αλήτη, απόψε είν' η βραδιά τόσο καλή, τόσο καλή.
Μπορείς να πας να κοιμηθείς σ' ένα παγκάκι, αλήτη.

*

Ποτές δεν ένιωσα τόσο ελεύθερος όσο στα χρόνια της αλήτικης ζωής μου. Μα και ποτές δεν πόνεσα όσον εκείνο τον καιρό. Ελευθερία εσωτερική, ελευθερία ψυχική και πνευματική. Ελευθερία ζωής – αγέρι κι άνεμος. Πότε σαν μια πνοή π' ανασαλεύει τα φύλλα, τα κλαδιά. Ή και ριπίζει τη γαλανή επιφάνεια του υγρού στοιχείου. Πότε σαν ένας σίφουνας που κυκλοφέρει ορμητικά στ' ανήφορό του για τον απρόσιτο θόλο του ουρανού.

Πόνος βαθύς, δημιουργικός. Αγαπημένο φλάουτο, που μες στη νύχτα, κάπου μακριά, πολύ μακριά από τη ζωή κι από την κίνηση, παθητικά αναλύεται σε τρίλιες, σε λυγμούς. Πόνος που κι οι θεοί τον αγαπούνε. Περήφανος μα και ντυμένος με μιαν ασκητική ταπεινότητα. Ήρεμος όσο η νηνεμία. Μα ταραγμένος κιόλα σαν τη θύελλα. Κράμα πολύμορφο, αντιφατικό, σαν σχήμα οξύμωρο. Μα τόσο αληθινό, γιατί' είναι ανθρώπινο.

Είσ' ένα κύμα σιωπηλό μιας τρικυμίας παντοτινής,
που γαληνεύει ανήσυχα στην ήσυχην εσπέρα.

Μια αλυσίδα περιστατικά μ' οδήγησαν στο σπάσιμο των αλυσίδων. Σ' αυτή την έντονη ζωή, την εσωτερική ζωή, που κι αν αφορούσε κουρέλια εξωτερικά, κρατούσε αμόλευτη, παρθενική την ομορφιά της. Ήταν μια καθημερινή δοκιμασία. Μάτωμα καθημερινό, που στράγγιζε το γαίμα των εικοσιτέσερω χρονώ μου. Μα δεν τ' αντίκριζε μάτι ανθρώπινο. Ίσως το βλέπανε διαισθητικά – αχτινοσκοπικά, αν σας αρέσει – τ' άπειρα μάτια της μεγάλης μου ερωμένης της νύχτας, ναι, της νύχτας, που μου γεμίζει όλη τη ζωή και βασιλεύει σ' όλη μου την ποίηση. Οι άνθρωποι – ω οι άνθρωποι! – θωρούσανε μονάχα τη χλομή μορφή μου. Πού καταστάλαζε το αίμα, το στραγγισμένο από τ' αλήτικο κουφάρι μου, κανένας δεν μπορούσε να το ξέρει. Γυρνούσε πίσω στην καρδιά, όχι για να κυκλοφορήσει στο στομάχι και στον αφεδρώνα – σ' αυτά τα δυο αγαπημένα όργανα των ζωνθρώπων – μα για να θρέψει την ίδια την καρδιά, να χαλυβδώσει, λες, τα τρυφερά τοιχώματά της και να την κάνει ασπίδα ακαταμάχητη, έτσι που κάθε βέλος της ζωής να σπάζει απάνω της. Κι έθρεφε ακόμη το μυαλό για να πλαταίνει τους ορίζοντες της ερευνητικής ανησυχίας του. Κι ήταν για μένα υπέρτατη η χαρά του να συντηρώ τους δύο πόλους του πνευματικού ανθρώπου: τον νου και την καρδιά. Ο στόμαχος κι ο αφεδρώνας μπορεί

να στέκουν σαν είδωλα και σαν ινδάλματα για τα μπουλούκια των ανθρώπων, που δεν ξεπέρασαν ακόμη τον πρωτόγονο άνθρωπο.

Αναρωτιέμαι κάποτε: Αν δεν επέβαλλα μια τέτοια αγωγή και εσωτερική καλλιέργεια στον εαυτό μου, ποιο θα 'ταν τάχα το κατάντημά μου στα τρία εκείνα χρόνια της αλήτικης ζωής μου; Δεν θα 'μωνα μονάχα ένα ράκος υλικό, μα θα γινόμουν και ράκος ψυχικό, πνευματικό. Και το χειρότερο: Δεν θα 'βρισκα ποτέ τη δύναμη να νικήσω τις αδυναμίες μου, το πάθος μου – ένα μεγάλο τοξικό πάθος, που μ' έσπρωχνε στον θάνατο⁴ – να πειθαρχήσω στους νόμους της ζωής και να επιζήσω της φριχτής δοκιμασίας μου. Ξεπέρασα μια κρίση ψυχολογική, μια κρίση οικονομική και μαζί μ' αυτές μια κρίση οργανική, που είχε μεταβάλει σ' ερείπιο τον οργανισμό μου. Αλλά το «θαύμα», το απίστευτο «θαύμα» – καθώς το χαρακτήριζαν οι φίλοι μου στην Αθήνα, σαν έμαθαν πως απαλλάχτηκα οριστικά απ' τον εφιάλτη μου γυρίζοντας στην Κύπρο – δεν έγινε τυχαία και συμπτωματικά. Ήταν το αποτέλεσμα του τρίχρονου αυτοελέγχου που, όπως ξέρουν οι πιο στενοί μου φίλοι, μ' ανάγκαζε πολλές φορές να επιβάλλω οδυνηρά αντίποινα στον εαυτό μου, επαναστατώντας μέσα μου και προσπαθώντας με το πείσμα θηριοδαμαστή να χαλιναγωγήσω το πάθος μου. Και όλ' αυτά τα χρωστάω δίχως άλλο πρώτα στην ψυχοσύνθεση και την πνευματική μου καλλιέργεια, στην πλήρη συναίσθηση των υποχρεώσεών μου απέναντι της τέχνης και της κοινωνίας, στην καθημερινή κριτική απάνω στις πράξεις, τον τρόπο ζωής και το μοιραίο μου κατρακύλημα:

*Όλο ξεπέφτεις – και ξεπέφτεις δίχως τέλος –
για τιποτένια πραγματάκια της ζωής.
Είσαι παλιάτσος κι όμως φαίνεσαι για Οθέλλος,
με τις αστείες προσωπίδες που φορείς.⁵*

τραγουδάω στα Σφυρίγματα του αλήτη, όπου συνοπτικά διατυπώνεται όλο το δράμα του καθημερινού αυτοελέγχου μου.

Μίλησα για την τέχνη, για τις υποχρεώσεις μου σ' αυτή. Και πρέπει να προσθέσω: Η μεγαλύτερη, ίσως, δύναμη που νίκησε τις αδυναμίες μου και τις αντίξοες περιστάσεις μου ήταν η αγάπη μου για την τέχνη. Όσο κι αν εμπνεόμουν από την αλήτικη ζωή μου – δηλαδή όσο κι αν δεν άφηνα ανεκμετάλλευτο το εσωτερικό μου δράμα, από ανάγκη να ξελαφρώσω και να λυτρωθώ πνευματικά με τη βοήθεια της τέχνης – δεν μπορούσα να δεχτώ σαν μόνιμη κατάσταση μια ανωμαλία, βέβαιος άλλωστε πως δεν ήταν δυνατό να γράφω επ' άπειρον Σφυρίγματα του αλήτη χωρίς να πέσω, δίχως να ξεπέσω κι ως ποιητής. Όσοι αγαπούνε αυτή τη συλλογή μου – κι όλοι την αγαπούνε απ' ό,τι ξέρω – θα ένιωθαν τη μεγαλύτερη απογοήτευση, αν συνεχιζότανε η αλήτικη ζωή μου. Είχα εξαντλήσει το θέμα της, κι αν δεν έκανα – ζώντας ακόμη ως αλήτης – τη μεγάλη μου στροφή προς την επαναστατική, ανθρωπιστική και πανανθρώπινη ποίηση, το έργο μου δεν θα 'χε ούτε την ευρύτητα ούτε την πνευματική έκταση ούτε το βάθος και το ανθρώπινο περιεχόμενο – στοιχεία που παρουσιάζει σήμερα.⁶

Όστε ο αυτοέλεγχος απάνω στη ζωή και τη δημιουργική δουλειά μου έπαιξε τον πρώτο ρόλο στην «κάθαρση» της τραγωδίας μου.

Υπάρχουν όμως κι οι αντικεμενικοί παράγοντες. Η στοργή των φίλων μου – στοργή που έφτανε μέχρι την αυταπάρνηση πολλές φορές. Η φιλία των έργων, η αληθινή συμπόνια και το σωτήριο ενδιαφέρον. Μα, πάνω απ' όλα, ενίσχυσε

την ηρωική κι αγωνιώδη μου προσπάθεια να ξεφύγω απ' τη φθορά κι από τον θάνατο η συνειδητή στροφή μου προς το κίνημα των ελεύθερων ανθρώπων και η ανάμιξή μου στον αγώνα τους.⁷ Ένα καινούργιο φως εισχώρησε στη μελλοθάνατη ύπαρξή μου – κι ήταν σαν μια ένεση ζωής. Βρήκα πως έπρεπε να ζήσω – και δεν είχα δικαίωμα να φθαρώ περισσότερο και να πεθάνω – για την ιδέα του παγκόσμιου λυτρωμού. Έτσι, στο πλάι της αγάπης προς την τέχνη στάθηκε, επιβλητική και σαγηνεύτρα, ακόμη μια σημαία που με καλούσε – όπως κι η άλλη – ν' αγωνισθώ με ηρωικό κουράγιο, ανασυντάσσοντας κι αναπληρώνοντας όλες τις δυνάμεις μου.

Πώς έγινε η μεγάλη αυτή στροφή προς τη λεωφόρο της επαναστατικής ιδεολογίας θα μιλήσω πλατιά, όταν θα φθάσει η σειρά του χαρακτηριστικού αυτού σταθμού της ποίησης και της ζωής μου. Πριν απ' αυτό, θ' απαντήσω στο ερώτημα: Ποια περιστατικά και ποιες συνθήκες με οδήγησαν στην αλήτιχη ζωή;

ΑΛΗΤΙΚΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Θα θυμηθώ τα παιδικά μου χρόνια, για να σκάψω βαθιά την ιστορία μου και να βρω τις ρίζες της αλήτιχης ζωής μου. Αυτές οι ρίζες θα ξηγήσουνε δυο πράγματα: την κλίση μου στην ανταρσία, τις περιπέτειες και την ελεύθερη ζωή· την αντοχή του οργανισμού μου στο σαράκι των στερήσεων και την αντίδρασή του για να κερδίσει τη μάχη του θανάτου.

Γεννήθηκα, λοιπόν, σ' ένα χωριό της επαρχίας Αμμοχώστου – στην Κοντέα⁸ – χωριό περιζωσμένο από τον πράσινο στρατό χιλιάδων δέντρων κι απ' την ειρηνική αποθέωση του φωτός, του χρυσού και του πρασίνου σ' έναν απέραντο κάμπο. Μέχρι εννιά χρονώ είχα τη φτώχεια έξω από το σπίτι μου. Κι όρμησε μέσα ξαφνικά, σε μια στιγμή, χωρίς να νιώσουμε πώς έφτασε η καταστροφή. Στο καφενείο όπου ξεπούλησαν τα χτήματά μας και τα σπίτια μας οι τοκογλύφοι άκουγα νούμερα, φωνές και διαλαλήματα με κρατημένη αναπνοή. Κι όλο κοιτούσα στα μάτια τον πατέρα μου που, καθισμένος σε μια γωνιά, εξουθενωμένος, πελιδνός, δεν άφηνε ν' ανέβει ούτε ένα δάχρυ στα κουρασμένα βλέφαρά του, κι ήτανε σαν ν' αντίκριζε μια ξένη κηδεία χωρίς να φύγει από τα στήθια του ούτε ένας αναστεναγμός. Έβραζα μέσα μου κάθε φορά που καταλάβαινα πως ένα αμπέλι, ένα περιβόλι, ένα χωράφι μας περνούσε απότομα σε ξένα χέρια. Μα δεν ξεσπούσα, αφού δεν ήθελα να σπάσω την τακτική που χάραξε ο πατέρας μου απέναντι της πιο μεγάλης συμφοράς μας. Η σιωπή και το κουράγιο του μου κλείνανε τα χείλη. Αν δεν με συγκρατούσε ο τραγικός αυτός ηρωισμός, θα 'κανα επανάσταση. Θυμάμαι πως σχεδιάζα να ορμήσω – σαν νάνος δον Κιχότης – στο μέσο της συγκέντρωσης, ν' αδράξω απ' τον λαιμό τον τοκογλύφο, να πιάσω απ' τα μαλλιά τον δημοπράτη, να σκίσω τα χαρτιά και τα δεφτέρια του, να διώξω όλο τον κόσμο και να φωνάξω με όλη μου τη δύναμη: «Είμαστε τέσσερα παιδιά. Τι θ' απογίνουμε; Γιατί να μας πετάξετε στον δρόμο;»⁹

Ήταν το πρώτο σκίρτημα της ανταρσίας μου. Κι ήταν η πρώτη φορά που μες στη σκέψη μου κινήθηκε ένα αδυσώπητο «γιατί» για την κοινωνική αδικία. Ένωθα ένα μίσος ενάντια σ' εκείνο τον ξεραγκιανό και τον κρεμανταλά τον Σάϊλνκ, που 'χε κατέβει με καπριολέ από τη Σκάλα¹⁰ για να μας ρίξει στους πέντε δρόμους. Και μέσα στο μυαλό μου χορεύανε όλες οι μορφές – απαίσιες

τώρα και σιχαμερές – όσων πλουσιών και τοκογλύφων ήξερα. Όταν γυρίσαμε στο σπίτι, ο πατέρας μάζεψε όλα τα παιδιά του, μας κάθισε στα γόνατά του, μας έβαλε στην αγκαλιά του, μας φίλησε και μ' ένα κατάπικρο χαμόγελο, που μάταια προσπαθούσε να το γλυκάνει κάπως η στοργή του, μας ψιθύρισε:

– Παιδιά μου! Όλα μάς τα πήρανε. Ο Θεός είναι μεγάλος.

– Να! Ο Θεός είναι μεγάλος, επανέλαβα πιο δυνατά εγώ ο μεγαλύτερος.

Και θαρρετά, αποφασιστικά, εξήγησα το σχέδιο που στριφογύριζε μέσα στο κεφάλι μου όλη την ώρα της δημοπρασίας:

– Θα γράψω ένα ποίημα για τους Βαλκανικούς Πολέμους, θα το τυπώσουμε και θα γυρίζουμε μαζί τις πολιτείες, τα πανηγύρια, τα χωριά να το πουλούμε. Έτσι, θα ζήσουμε, πατέρα, και «από στύλλον στύλλον άνεσιν», όπως μας έλεγεσ συχνά.

Έτσι κι έγινε. Έγγραφα στίχους από 7-8 χρονών. Με πρότυπα τα ποιητάρικά τραγούδια και τα σχολικά ποιήματα. Μάλιστα, στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, τον ίδιο χρόνο ή τον προηγούμενο, ο δάσκαλός μου κ. Ι. Κασουλίδης μ' ανέβασε πάνω στην έδρα – στο τραπέζι – με τις βρακούδες (μιας σπιθαμής πιτσιρίκο) ν' απαγγείλω ένα μεγάλο μου τραγούδι για την Ελλάδα, κι είπε προφητικά πως θα γινόμουν μια μέρα ένας καλός ποιητής.

Τα λόγια του ξανάρχονταν στη μνήμη μου συχνά, και την ημέρα της χρεοκοπίας μας ορμούσε στην επαναστατημένη μου ψυχή ο αντίλαλός τους, βοηθώντας με να συμπληρώσω το σχέδιο που σαν έμπνευση είχε κυκλώσει τη συγχυσμένη σκέψη μου.

Ένα παιδί εννιά χρονών να σηκώσει στους ώμους του ολόκληρη οικογένεια! Αυτό δεν θα μπορούσε να το ανεχθεί ο φιλότιμος πατέρας, αν η ανάγκη κι η αξιοπρέπεια δεν τον οδηγούσαν στην απόφαση να βγει απ' το αδιέξοδο υιοθετώντας τη δική μου λύση:

– Δεν θα τους δώσουμε την ευχαρίστηση! Όχι! Δεν θα μας δούνε να ξενοδουλεύουμε! Ο Παύλος του Χατζημηνά, κι αν έχει χάσει την περιουσία του, δεν έχασε την περηφάνια του. Η εργασία, παιδιά μου, είναι προσευχή. Ντροπή είν' η τεμπελιά, όχι η δουλειά. Μα θα χαρούν πολλοί και θα γελούν κάτω από τα μουστάκια τους βλέποντας να σηκώνω την τσάππα και το φτυάρι ή το δρεπάνι στα κτήματα του ενός και τ' άλλου – ίσως και σε δικά μου κτήματα, που τ' αγοράσανε άλλοι χωριανοί.

Μέχρι την ύστατην ώρα της ζωής μου θα θυμάμαι το βράδυ εκείνο του «επικήδειου» δείπνου για το θάψιμο της πατρικής και μητρικής μου περιουσίας. Μέχρι την ύστατη στιγμή μου θ' αναπλάθω την ιερή μορφή ενός ανθρώπου, αγνού ανθρώπου – του πατέρα μου – που δεν ευτύχησε να μάθει γράμματα πολλά, μα είχε μια σπάνια ψυχική μόρφωση κι ήτανε πάντα πλούσιος σε αισθήματα. Μέχρι να κλείσω τα μάτια μου στο έρεβος, θα σκέφτομαι την άπειρη αγάπη του και, πάνω απ' όλα, την εκτίμηση, την εμπιστοσύνη που έτρεφε για μένα, κι όταν ακόμα ήμουνα μικρός.

Ενδιαφέρουνε όλα αυτά; Μάλιστα. Και το βλέπει ο καθένας ότι το άμεσο περιβάλλον ενός ανθρώπου έχει πρωταρχική σημασία για την κατοπινή του εξέλιξη. Και ότι η ιδιοσυγκρασία, ο χαρακτήρας, η δημιουργική ζωή ενός ατόμου δεν είναι άσχετα απ' την κληρονομικότητα, την αγωγή γενικότερα, την ατμόσφαιρα όπου αναπνέει και ζει στα παιδικά του χρόνια.

Μα πώς θα βρούμε και τις ρίζες της αλήτικης ζωής; Ανατρέχοντας στο «ποιητάρικό» μου στάδιο. Εννιά δέκα χρονών αντιμετώπισα τον κόσμο, ντυμένος με βρακούδες, ύστερα με πανταλονάκια, κι αργότερα με φουστανέλλες. Γύριζα πόλεις, χωριά και πανηγύρια τραγουδώντας τα ριμαδώρα «ποιήματα» που σύντασσα μονάχος μου κι είχαν τη στερεότυπη σημείωση: «Ποίημα συνταχθέν υπό του δεκαετούς (ή ενδεκαετούς) Ανδρέα Παύλου εκ Κοντέας, μαθητού της Δ' (ή Ε') τάξεως του Δημοτικού σχολείου». ¹¹ Ο συνάδελφος Αντ. Ιντιάνος έχει ολόκληρη, νομίζω, τη σειρά των φτωχικών μου «ποιητάρικων». Κι έγραφε κάποτε γι' αυτά. ¹² Η ζωή του «ποιητάρη» – που κράτησε δυο χρόνια – μ' έμαθε την αλήτικη προπαίδεια. Κι άφησε μέσα μου τ' αγνάρια της.

Είχα το θράσος να συντάξω και την έμμετρη ιστορία του Ευρωπαϊκού πολέμου. Θαρρώ πως έγραψα και για το θαύμα της Παναγίας της Τήνου, που – αν θυμάμαι καλά – είχε σώσει τον βασιλιά τον Κωνσταντίνο. Μα ό,τι δεν ξεχνάω ποτέ, γιατί έμεινε βαθιά εντυπωμένο στην παιδική μου μνήμη, είναι το «ποίημα» για τις δημοτικές εκλογές της Σκάλας, ένας ύμνος για τον νικητή Ευάγγελο Χατζηγιάννου. ¹³ Και το θυμάμαι περισσότερο, γιατί το βράδυ εκείνης της ημέρας που πανηγύριζε έξω ο λαός, εγώ στον αχυρώνα ενός χανιού, βραχνός απ' το τραγούδι, τσακισμένος απ' την κούραση, έβηχα βαριά κι είχα μεγάλο πυρετό. Ήταν μια νύχτα τρομερή. Και πιο πολύ απ' τον πυρετό, με βασάνιζε η θλίψη του πατέρα μου.

– Θα πάρω τα χαρτιά και θα τα κάψω. Θα πάμε πίσω στο χωριό. Να γίνεις καλά. Να μείνεις στο σχολείο σου.

Για να με πείσει πως θα μπορούσαμε να ζήσουμε και δίχως τα δικά μου «ποιήματα», μιλούσε για μικροεμπόρια του ποδαριού, για φούρνους και καρβέλια, για χίλιες δυο επιχειρήσεις, αλλά ... χωρίς κεφάλαια. Έξι στόματα να τρέφονται με τυπωμένο χάρτη και ν' αφήνουν περιθώριο για οικονομίες, ήτανε βέβαια ακατανόητο.

Στον πυρετό μου τ' άκουγα όλ' αυτά σαν παραμύθια, και με παρηγορούσε μόνο η σκέψη πως από το τραγούδι του Χατζηγιάννου φωνίσαμε κάμποσα τρόφιμα και θα τα στέλλαμε την άλλη μέρα στο χωριό, για τη μητέρα και τ' αδέρφια μου.

Η μπόρα πέρασε. Έπεσ' ο πυρετός. Κι έμεινε ο βήχας. Γερός οργανισμός, γερό βλαστάρι του γιγάντιου αγροτικού δέντρου, δεν είχα τίποτα να φοβηθώ από τέτοια μικροπράματα. Κι αφού με κοίταξε ο γιατρός – έτσι το θέλησε ο πατέρας – κι έβαλα μες στον κόρφο μου το γιατρικό του βήχα, έσυρα τις βρακούδες μου και τον βραχνό μου λάρυγγα στην αγορά της Σκάλας, στο ίδιο μέρος, στην ίδια πέτρα όπου πρωτοτραγούδησα το πρώτο μου «ποιητάρικο».

Πολλά χρωστάω στο «σπερματοζωάριο» του πατέρα μου και στο «ωάριο» της μητέρας μου. Με φέρανε στον κόσμο εξοπλισμένο με την υγεία του αίματος και με τη δύναμη της οργανικής αντίδρασης σ' αρρώστιες, περιπέτειες και στερήσεις. Μ' αυτό τον οπλισμό έχω κερδίσει και τη μάχη του θανάτου στα τρία χρόνια της αλήτικης ζωής μου.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΥ ΑΛΗΤΙΚΗ ΝΥΧΤΑ

Να 'χεις για στέγη σου τον ουρανό, για συντροφιά σου τ' άστρα και για κλίνη ένα παγκάκι κάτω από μια ρομαντική δεντροστοιχία είναι μια περιπέτεια, που

για μια νύχτα – ύστερα προπάντων από ένα ευχάριστο φιλολογικό συμπόσιο – αντιστοιχεί με μια πρωτότυπη ηδονή. Μα το να ζήσεις χρόνια στο παγκάκι, στο πεζοδρόμι κι όπου αλλού θα βρεις κάποια γωνιά για να κουρνιαδίσεις, σαν πουλί δίχως φωλιά, είν' ένα δράμα που ούτε λέγεται ούτε γράφεται.

Χάρηκα για μια νύχτα κι άλλες νύχτες την «πρωτότυπη ηδονή»: την περιπέτεια του ρομαντικού ύπνου κάτω από μια δεντροστοιχία στο Ζάππειο. Έζησα όμως ύστερα, με κουρασμένο το κορμί κι απαυδημένη την ψυχή, το ανείπωτο δράμα μιας εξαθλίωσης εφιαλτικής, σαν άστεγο πουλί αποδιωγμένο και κυνηγημένο από παντού.

Ο πρώτος μου αλήτικος ύπνος ήταν κάποιος βράδυ του Σεπτέμβρη (1927) κάτω από τη θαλπωρή του φθινοπώρου. Δεν είχα στέγη. Ή, καλύτερα, έδωξα τη στέγη ενός φίλου μου, του ποιητή Γιώργου Τσουκαλά¹⁴ – που με φιλοξενούσε σ' ένα δωμάτιο πλημμυρισμένο από αιθέρα (πραγματικόν αιθέρα κι όχι απ' αυτόν όπου νομίζουν πως πετάνε με τον Πήγασο οι συνάδελφοι). Εκείνο τον καιρό ο Τσουκαλάς είχ' ένα δράμα οικογενειακό – χωρίστηκε προσωρινά από τη γυναίκα του και το πρώτο του παιδί – κι αναζητούσε τη λησμονιά στην κοκαΐνη, τη μορφίνη, τον αιθέρα και όλα τα ναρκωτικά. Γι' αυτό και κάθε βράδυ αποτραβιότανε στην κάμαρή του, που χωριζότανε με μιαν αυλαία απ' το δικό μου συνεχόμενο δωμάτιο, για να παραδοθεί στις ψευδαισθήσεις και στον ίλιγγο. Πρωτύτερα, πρι λίγα βράδια, με είχε στείλει σ' ένα φαρμακείο να του φέρω αιθέρα. Κι η περιέργεια μ' έσπρωξε να δοκιμάσω τι αισθανότανε αναπνέοντας αυτό το φάρμακο. Εκείνο ήτανε. Η ηδονική μέθη που φέρνει στην αρχή η λίγη χρήση του με σκλάβωσε. Κι αφού είχα πολλούς λόγους ν' αποζητώ τη λησμονιά – άνεργος καθώς ήμουν, ανίσχυρος να συνεχίσω τις σπουδές μου στο πανεπιστήμιο κι απογοητευμένος από κάποιο ειδύλλιο – εξακολούθησα να παίρνω αιθέρα.¹⁵

Όταν με πήρε μυρωδιά ο Τσουκαλάς, μου μίλησε γι' αυτό το πάθος προσπαθώντας να με αντικόψει. Έφτασα στο σημείο να τον ντρέπομαι. Και επειδή η καλοσύνη του ήταν απέραντη – τόσο που να βαστάζει αγόγγυστα κι όλο το βάρος της συντήρησής μου – επαναστάτησα ενάντια σ' αυτό τον παρασιτισμό και ρίχτηκα στον δρόμο της αλήτικης ζωής, αφού εξάντλησα όλα τα μέσα για να βρω δουλειά.

Λοιπόν, την πρώτη νύχτα που αποφάσισα να μη ξαναγυρίσω στο φιλόξενο δωμάτιο το χωρισμένο από μιαν αυλαία – συμβολική σκηνοθεσία για δυο διάφορα δράματα – είχα γυρίσει πολλούς δρόμους σέρνοντας τα βήματά μου σαν ένας ίσκιος χωρισμένος απ' τον εαυτό του, ήρεμος όμως ψυχικά, γιατί είχα πάρει τη μεγάλη απόφαση, και αφημένος ολότελα στην τύχη. Θυμάμαι την πορεία εκείνη κάτω απ' τη θαλπωρή του φθινοπώρου. Κι ακόμα το πικρό χαμόγελο που είχε συνοδέψει τη πτώση μου σ' ένα παγκάκι εκεί στο Ζάππειο.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Αθήνα δίχως ταβέρνα είναι στ' αλήθεια κάτι ακατανόητο. Ο ανοικτόκαρδος Ρωμιός θα πάθαινε από ασφυξία, αν τον έκλειναν σ' ένα στενόκαρδο σαλόνι, «αριστοκρατικό», γεμάτο από προσποίηση και ψευτιά. Μιλάω για τον λαό· για την αληθινή ρωμέικη ψυχή.

Και είχε τόσο επιβληθεί η ταβέρνα στην Αθήνα, που το εμπορικό δαιμόνιο

ζήτησε να της αλλάξει τη λαϊκή φυσιογνωμία, να την «εξωραΐσει», να μπάσει τον σονομπισμό στο ανεπιτήδευτο κι απλό της περιβάλλον, για να θησαυρίζει. Το κατάφερε. Κι έφτιαξε ένα έκτρωμα. Άφησε μοναχά τον τίτλο. Σ' όλα τ' άλλα η μοντέρνα ταβέρνα δεν παράλλαζε απ' τα συνηθισμένα μπαρ και ρεστοράν.

Αλλά οι κύκλοι των λογίων – μαζί μ' αυτούς και οι άνθρωποι του λαού – έχουνε μείνει πιστοί σ' ό,τι αγάπησαν: στην παλιά ταβέρνα, με τα χωρίς τραπεζομάντιλα τραπέζια, με τα βαρέλια αραδιασμένα στη γωνιά, με την κουζίνα εκεί στην είσοδο ή οπωσδήποτε στον ίδιο χώρο όπου θριάμβευε ο Διόνυσος, υπόγεια τις πιο πολλές φορές ή με τ' ανώγειο «πατάρι» της σαν ήτανε ισόγεια.

Τέτοια μορφή και τέτοιο στιλ είχε η ταβέρνα, η φιλολογική ταβέρνα που γνώρισα απ' τις πρώτες μέρες του πηγαμιού μου στην Αθήνα. Δεν ξέρω γιατί με απωθούσε η κρύα ατμόσφαιρα των «επίσημων» φιλολογικών κύκλων. Ήτανε τότε – Αύγουστος του 1923 – η εποχή που έβγαιναν η Μούσα.¹⁶ Και γύρω απ' τον Σωτήρη Σκίπη¹⁷ μαζευόντανε αρκετοί λόγιοι της ετικέτας στη Στοά Αρσακείου. Μ' οδήγησε εκεί ο φιλολογικός ξεναγός Μάριος Βαγιάνος.¹⁸ Και γνώρισα τον κύκλο του Σκίπη. Μα δεν ξαναπάτησα. Ο Γιώργος Τσουκαλάς, ο ποιητής, μ' έμπασε στο φυσικό μου κλίμα, στην ταβέρνα του Σιδέρη, πίσω απ' το ταχυδρομείο, στη συντροφιά του Νίκου Βέλμου.¹⁹ Κι αργότερα, στον κύκλο του Δημοσθένη Βουτυρά, σε μια και πάλι υπόγεια ταβέρνα της οδού Χαβρίου.

Αυτοί οι δυο – ο Βέλμος και ο Βουτυράς – με το λαϊκό τους ήθος, με την επαναστατημένη τους ψυχολογία, με την προλεταριακή ατμόσφαιρα που δημιουργούσαν γύρω τους, με κατεβάσανε απ' τα σύγνεφα κι απ' τα «αιθέρια παλάτια» των ερωτικών παροξυσμών μου. Ήσαν δυο κύκλοι χωριστοί. Μα είχανε την ίδια φυσιογνωμία. Γι' αυτό αγαπούσα και τους δυο. Στη συντροφιά του Βέλμου έβρισκα την εκρηκτική χαρά της ανταρσίας, τη δημιουργική πνοή της άρνησης. Στου Βουτυρά το περιβάλλον συναντούσα τη γαλήνια σκέψη, που πολύ συχνά ξεσπούσε ωστόσο σ' επαναστατικές εκρήξεις, τον νοικοκυρεμένο αλητισμό – αν επιτρέπεται αυτή η αντίφαση.²⁰

Στη φιλολογική ταβέρνα οφείλω τη στροφή μου προς την κοινωνική ποίηση. Είναι εκεί που πήρα την πρώτη ενθάρρυνση. «Ο αμαξάς», «Το σχοινί» και «Το δεκανίκι», που δημοσιεύτηκαν στο Άγιε Σατάν, ελέησόν με (κάτω απ' τον επίτιτλο «Μύθοι»), είναι γραμμένα εκείνο τον καιρό: το 1924. Και πρωτοείδαν το φως στον Ριζοσπάστη. Ο Γιάννης Κορδάτος, ο γνωστός θεωρητικός του μαρξισμού, ήτανε τότε διευθυντής του Ριζοσπάστη.²¹ Και κατέβαινε στην ταβέρνα του Σιδέρη. Εκεί τον γνώρισα. Κι όταν απάγγελλα αυτά μου τα ποιήματα, τα ζήτησε και τα δημοσίευσε. Από την ίδια σειρά, που θα 'βγαινε με τον τίτλο «Μύθοι», μα τώρα δεν υπάρχει γιατί χάθηκε στα χρόνια της αλήτικης ζωής μου, είδαν το φως στο Ριζοσπάστη και δυο άλλα τραγούδια: «Το χαλί» και «Το κουλούρι».²² Ωστε τα πρώτα μου βήματα στον δρόμο της προλεταριακής τέχνης χρονολογούνται από το 1924. Χτυπητή αντίθεση με τα Λουλούδια της αγάπης και τα μεταγενέστερα ερωτικά παραληρήματά μου.

Ο Βέλμος, ο Βουτυράς και ένας άλλος λόγιος, ο Χαρίλαος Παπαντωνίου²³ – που γνώρισα ύστερ' από τρία χρόνια, όταν άρχισα να γράφω τα Σφυρίγματα του αλήτη – ήσαν οι τρεις κεντρικοί σύντροφοι της αλήτικης σταδιοδρομίας μου.

Στο άλλο τεύχος: Ο Βέλμος, το Φραγκέλιο και το Νεκροταφείο.²⁴

Σημ. Η δημοσίευση των «Απομνημονευμάτων της αλήτικης ζωής μου» άρχισε στο 8ο τεύχος της Φλόγας. Κι είδαν το φως ακόμη δυο κομμάτια: ένα στο 9ο τεύχος κι ένα στο 11ο. Επειδή κάθε απόσπασμα έχει και κάποια αυτοτέλεια, δεν έχει σημασία το γεγονός ότι από τώρα θα δημοσιεύονται αποσπάσματα πότε στη Σπίθα και πότε στη Φλόγα, αφού εξάλλου έχουν κοινούς αναγνώστες κι οι δυο εκδόσεις μου.

ΜΑΡΙΚΑ ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ - ΔΗΜ. ΜΠΟΓΡΗΣ

Με την *Καινούργια ζωή* του Μπόγρη κάνει την πρώτη του εμφάνιση μες στον Φεβράριο το Παγκύπριο Θέατρο «Προμηθέας».²⁵ Το πρωτανέβασε η Μαρίκα Κοτοπούλη στην Αθήνα, το 1936, και ήτανε μια από τις μεγαλύτερες επιτυχίες της. Φτάνει να ειπωθεί πως ξεπέρασε τις 100 παραστάσεις.

Με την ευκαιρία αυτή ρίχνω στο χαρτί μερικές αναμνήσεις και εντυπώσεις μου από την προσωπική μου γνωριμία με τον συγγραφέα και την πρωταγωνίστρια του έργου.

Ο τελευταίος λόγιος που – φεύγοντας απ' την Αθήνα, τέλη Σεπτεμβρίου του 1930 – αποχαιρέτησα ήτανε ο Δημήτρης Μπόγρης.²⁶ Τον ήξερα από πριν – από το 1926 – μα ειδοθήκαμε μονάχα μια βραδιά, για μια στιγμή, στην «Αργολίδα», το γνωστό καφενείο της Ομόνοιας, όπου περνούσαν όλες τις ώρες της αργίας τους οι αθηναίοι ηθοποιοί. Δεν είχ' ακόμη αρχίσει την αλήτικη ζωή μου, κι ήτανε πριν εκδοθούν τα *Σφυρίγματα του αλήτη*, που κίνησαν το ενδιαφέρον όλου του κόσμου των γραμμάτων και της τέχνης στην Ελλάδα. Και αναφέρω αυτό το τελευταίο, γιατί' έπαιξε σπουδαίο ρόλο στο να γνωρισθώ με τους καλύτερους έλληνες λογοτέχνες, καλλιτέχνες, δημοσιογράφους και φιλότεχνους. Με συγκίνηση θυμάμαι τη ρωμείκη ανοιχτοκαρδιά και τον ρωμείο αυθορμητισμό, που μ' αναζήτησαν στο πεζοδρόμι ή στο παγκάκι μου, στον δρόμο είτε στο πάρκο, και δείξανε για μένα την πιο άδολη αγάπη. Δεν θα ξεχάσω ποτέ πως τα κουρέλια μου δεν απωθήσανε κανένα από κοντά μου, μα – το αντίθετο – τους πρόσφερε θερμή φιλοξενία η οικογενειακή θαλπωρή γνωστών και αγνώστων φίλων μου. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που ανακαλύπτοντας την ταυτότητά μου με σταματούσανε στον δρόμο ή με πλησίαζαν καθώς καθόμουνα σε κάποιο κέντρο για να μου συστηθούν, να με γνωρίσουν και να με περιποιηθούν, σαν να με ξέρανε από χρόνια. Στο διάστημα της τρίχρονης αλήτικης ζωής μου θα έχουν παρουσιασθεί εκατοντάδες τέτοιες περιπτώσεις. Όσο για τους αθηναίους λογίους και καλλιτέχνες, ίσως δεν έμεινε κανένας που να μην έδειξε στοργή κι ενδιαφέρον για τον ποιητή των *Σφυριγμάτων του αλήτη*.

Το πιο χαρακτηριστικό είναι πως έγινα και τακτικός φιλοξενούμενος των θεατρικών παρασκηνίων – ιδίως του θιάσου της Μαρίκας Κοτοπούλη – όπου και γνώρισα όλους τους ηθοποιούς που θριαμβεύανε τότε στη σκηνή, όπως τον Ροζάν, τον Μυράτ, τον Μινωτή, τον Γληνό, τον Μαμία, τους πρωταγωνιστές της «Ελεύθερης Σκηής». Το πώς γνωρίστηκα με τη Μαρίκα Κοτοπούλη είναι μια λεπτομέρεια βαθιά χαραγμένη στη μνήμη μου. Ζήτησε η ίδια να με δει, μετά που διάβασε τα *Σφυρίγματα του αλήτη*. Κι ανέλαβε να με παρουσιάσει – με το ποδήρες και κλειστό μέχρι τα μάγουλα αλήτικο παλτό μου – ο Νίκος Ροζάν, οδηγώντας με στα παρασκήνια. Εκείνη τη στιγμή ντυνότανε στο καμαρίνι της η Μαρίκα Κοτοπούλη. Κι ήτανε τόση η ευγένειά της, που μόλις ειδοποιήθηκε

πως είμαστε απ' έξω, άνοιξε την πόρτα και, μακιγιαρισμένη, ατημέλητη ακόμα, έτρεξε να μου σφίξει το χέρι, να μ' αγκαλιάσει και να με φιλήσει. Τα καλά της λόγια που ξεφώνισε αυθόρμητα για το ποιητικό μου έργο είχαν αυξήσει το κουράγιο μου και μ' έκαναν να νιώσω βαρύτερο το χρέος μου απέναντι της τέχνης.

Από τη γνωριμία μου και τη συναναστροφή μου με τους ηθοποιούς – ιδιαίτερα με τον Ροζάν – και τους λογίους της Αθήνας έχω πολλά να διηγηθώ. Μα αυτά θα παρελάσουνε σιγά σιγά στα απομνημονεύματά μου αργότερα.²⁷

Όσα αναφέρονται πιο πάνω είναι σχετικά με την κίνηση που έγινε για μένα και στους κύκλους του ελληνικού θεάτρου. Αυτό το ενδιαφέρον δεν ήταν δυνατό να μην επεκταθεί και στον Δημήτρη Μπόγρη, τον έξοχο άνθρωπο και τον έξοχο συγγραφέα. Δεν τον συνάντησα στα παρασκήνια. Δεν τον αντάμωσα ποτέ πρωτότερα, μ' όλο που – όπως μου 'λεγε – ζητούσε κάποια ευκαιρία να με συναντήσει. Τύπος σοβαρός, μελετηρός και αφοσιωμένος στο έργο του, φαίνεται πως ζούσε τις πιο πολλές ελεύθερες ώρες του κλεισμένος στο γραφείο του – σ' ένα σπίτι της οδού Νικία, κοντά στην εκκλησιά της Αγίας Ευφύνης. Τρεις όμως μέρες πριν την αναχώρησή μου απ' την Αθήνα – σε μια στιγμή που η αγάπη μου στην πόλη του φωτός επάλευε με την επιτακτική ανάγκη ν' αλλάξω περιβάλλον, να 'ρθώ στον τόπο μου, για ν' απαλλαγώ απ' το ολέθριο πάθος του αιθέρα – η σύμπτωση τον έφερε στον δρόμο μου.

Ύστερα από τρία χρόνια αλήτικη ζωή, είχα καταντήσει σκέλεθρο. Και το χειρότερο: Ένιωθα ψυχικά τραυματισμένο τον εαυτό μου, γιατί οι δυναμικότητες που έκρυβα μέσα μου πνιγόντανε ή ατονούσαν εξαιτίας της μοιραίας μου εξαθλίωσης. Έμοιαζα μ' ένα ναυαγό, που άλευε με τα κύματα κι αποζητούσε μια σανίδα για να σωθεί, μα η ελπίδα της σωτηρίας πολύ συχνά του απέλιπε και έτσι αφηνότανε στην τύχη. Ο θάνατος δεν μου χτυπούσε την πόρτα – γιατί δεν είχα στέγη ούτε και πόρτα φυσικά – μα γύρω μου κι απάνωθέ μου πλανιότανε σαν εφιάλτης, σαν ένα μαύρο κοράκι που έκρωζε στριγκά και με καλούσε στον ζόφο της ανυπαρξίας. Κι ήμουνα τότε μοναχά 27 χρονών. Στην αρχή, ουσιαστικά, της ποιητικής καριέρας μου. Και νεοφώτιστος ακόμα στο επαναστατικό κίνημα. Πόσες υποχρεώσεις απέναντι της κοινωνίας και της τέχνης δεν ένιωθα να μου βαραίνουνε τους ώμους! Κι όμως, το καταλάβαινα πως, αν συνέχιζα εκείνη τη ζωή ακόμη πέντε μήνες, θα με μάζευε της «Δημαρχίας το κάρο» από κανένα πεζοδρόμι, από κανένα παγκάκι του Ζαπτείου, αν όχι κι από κάποιο καρροτσάκι – όπου συχνά απέθετα την κουρασμένη ύπαρξή μου, παίρνοντας έναν ύπνο εφιαλτικό, με το κεφάλι προς τα κάτω και τα πόδια κρεμασμένα έξω από αυτό το καρροτσάκι των σφαγείων, σφαγμένος απ' τον πόνο της ζωής και διαρκώς σερνάμενος «ως πρόβατον επί σφαγήν».

Στα χείλη μου ανεβαίνανε πολλές φορές οι παρακάτω στίχοι των Σφυριγμάτων του αλήτη, οι εμπνευσμένοι απ' το μακάβριο καρροτσάκι:

*Κι ούτ' ένα δάκρυ μας κυλά σα δροσοστάλα της αυγής,
καθώς στριφογυρίζουμε σε μυστηρίων ερέβη.
Μέσα στη χαύνωση το Εγώ συντρίβεται και ρέβει,
ένα σκουπίδι ασήμαντο, που το πατάν στη γης.*

*Ωστόσο, κι αν κάποια βραδιά, δίχως να δώσουν προσοχή,
γελώντας το φορτώσουνε στις Δημαρχίας το κάρο,*

σ' αυτό που ζώντας γνώρισε μύριες φορές το Χάρο,
βουβά κι αδιαμαρτύρητα στο Σύμπαν θα χαθεί.

(Από το ποίημα «Ο κατήφορος»)

Είναι αλήθεια πως η παθητική αυτή αντίσταση, που είναι διάχυτη στα Σφυρίγματα του αλήτη, είχε υποστεί μεγάλη τροποποίηση κι άλλαξε ριζικά στο Άγιο Σατάν, ελέησόν με, μετά τη διοχέτευση της αγανάκτησης και της πικρίας μου σ' επαναστατικά καλούπια. Μα είναι κιόλας φανερό πως δεν κατόρθωσα ακόμη, όσο καιρό ζούσα στην Αθήνα, να νικήσω τον εαυτό μου και τις αδυναμίες μου, να πάρω μέρος ενεργό ως αγωνιστής στο επαναστατικό κίνημα και ν' απαλλαγώ από τα τραύματα του παρελθόντος.

Έτσι, η απόφαση να γυρίσω στην Κύπρο, για ν' αρχίσω μια καινούργια ζωή, αυστηρά ισορροπημένη, πειθαρχημένη και γεμάτη δράση, ενώ είχε παρθεί πολλές φορές και τελευταία έμπαινε στο στάδιο της πραγματοποίησης με την ετοιμασία των διαβατηρίων μου, υπήρχε πιθανότητα ν' ακυρωθεί την τελευταία στιγμή. Το κεφάλαιο των Αθλίων του Βίκτωρα Ουγκώ – «Τρικυμία εν κρανίω» – αντιγραφόταν με όλη την αγωνία και τη δραματική μορφή του στις τελευταίες σελίδες της ζωής μου στην Αθήνα.

Κι ήταν σ' αυτή την ψυχολογική κατάσταση – της πάλης και των αμφιταλαντεύσεων – που με βρήκε ο Δημ. Μπόγρης και με τράβηξε στο σπίτι του. Νέος κι αυτός – ίσως πέντ' έξι χρόνια πιο μεγάλος από μένα²⁸ – γνώριζε τη ζωή και τους ανθρώπους σαν ανατόμος, που με το νυστέρι της σκέψης του προχωρούσε στ' ανεξερεύνητα βάθη της ανθρώπινης ψυχής. Κι αν του 'λειπε η πείρα του πεζοδρομίου, η πείρα η αιματηρή, που φέρνει απευθείας σε επαφή τα θύματα και τα ναυάγια της ζωής με τη σκληρή πραγματικότητα, είχε μιαν άλλη δύναμη ικανή ν' αντισταθμίσει αυτή την έλλειψη: την πνευματική καλλιέργεια, τη διαίσθηση και την πλούσια όσο και γόνιμη παρατηρητικότητα, που τον οπλίζανε με την ικανότητα να εμβαθύνει σε κάθε κατάσταση, ν' αδράχνει από τη γύρω του πραγματικότητα ολοκληρωμένους τους τύπους και τους χαρακτήρες, να τους μελετά και να τους βλέπει με την ήρεμη φιλοσοφική ενατένιση.

Είχα, λοιπόν, απέναντί μου τον συγγραφέα που με μελετούσε ως τύπο κι ίσως επλούτιζε κείνη τη στιγμή μες στο μυαλό του τον κατάλογο των μελλοντικών ηρώων του. Μα, πάνω απ' όλα, είχα μπροστά μου τον αληθινό καλλιτέχνη, που θλιβότανε για το δράμα ενός ποιητή, και τον αγνό άνθρωπο, τον πονετικό, τον στοργικό και πάντα έτοιμο να πάρει από το χέρι έναν συνάνθρωπο ριγμένο σε χαλασμένα μονοπάτια της ζωής, για να τον οδηγήσει στον φυσικό του δρόμο.

Φτάσαμε στο γραφείο του – στο σπίτι του – χωρίς να πούμε τίποτα για το ταξίδι μου που απεφάσισα να κάνω, κι αυτός το είχε πληροφορηθεί, όπως και άλλοι αθηναίοι λόγιοι. Μα όταν πια, με το μελίχιο ύφος του, με την ευγένεια και την καλοσύνη του, κατάλαβε πως είχε κατακτήσει την εμπιστοσύνη μου, άρχισε να μου μιλάει σαν ποιητής για την πλατιά θάλασσα, τους γλάρους, τα καράβια που ξανοίγονται στο πέλαγο, την ομορφιά και την απλότητα της νησιώτικης ζωής – λες και μου διάβαζε κάποια σελίδα από θεατρικό του έργο τοποθετημένο σκηνηκιά σ' ένα νησί. Τ' Αραβωνιάσματα – το έργο που τον είχε επιβάλει – ήρθαν αυτόματα στη μνήμη μου. Κι έβλεπα μες στα φωτεινά του μάτια να παιγνιδίζουν οι ανταύγειες μιας γαληνεμένης θάλασσας και να παρελαύνουν οι νησιώτικοι τύποι, οι γέροι ναυτικοί, οι σφριγηλές και ροδομάγουλες χωριατοπούλες, τα πανηγύρια και τα γλέντια τους, οι χοροί και τα ωραία τους έθιμα.

Μια νοσταλγία ξύπνησε βαθιά μέσα μου: Η νοσταλγία του νησιού μου. Κι ήταν η πρώτη φορά που ένιωσα τόσο έντονα τον πόθο να λυτρωθώ – έστω για λίγο χρονικό διάστημα – από τον θόρυβο και τις αγωνίες της πολύβουης πολιτείας. Αυτή τη νοσταλγία μού την υπέβαλε ο Μπόγρης, περιγράφοντας την ομορφιά της νησιώτικης ζωής. Η «τρικυμία εν κρανίω» είχε κωπάσει. Κι όταν με τρόπο ο Μπόγρης έστρεψε τη συνομιλία μας ειδικά στο θέμα του ταξιδιού μου, εγώ ονειρευόμουν μια πλώρη κι έβλεπα όρθιο τον εαυτό μου ν' αγκαλιάζει με τα μπράτσα της μεγάλης νοσταλγίας τ' αγαπημένο μου νησί, με τη ματιά απλωμένη στην πλατιά θάλασσα.

– Εκεί θα βρεις τον εαυτό σου. Και θα γυρίσεις στην Αθήνα πιο δυνατός, σαν άλλος άνθρωπος... είπε σε μια στιγμή ο Μπόγρης, όταν κατάλαβε πως νίκησε με το λεπτό και ψυχολογημένο τρόπο του και τον τελευταίο μου δισταγμό.

Φεύγοντας από το γραφείο του, έπαιρνα μαζί μου και τα τρία ως τότε εκδομένα έργα του – τον *Ιατρό Μαυρίδη*, τ' *Αραβωνιάσματα* και τη *Δράκαινα* – με μια θερμή αφιέρωση. Μαζί μ' αυτά, και τη γαλήνια μορφή του, την πολιτισμένη του έκφραση, που με συνόδευε στο ταξίδι ως η στερνή εντύπωση απ' την εφτάχρονη διαμονή μου στην Ελλάδα. Και αντηχούσανε βαθιά μου τα λόγια του τα τόσο ποιητικά για τα νησιά, για τα καράβια και τους γλάρους.

Τώρα, με το διάβασμα της *Καινούργιας ζωής* και την παρακολούθηση των δοκιμών του «Προμηθέα», ανέπλασα μαζί τις δυο μορφές: του Μπόγρη και της Κοτοπούλη, που ενσάρκωσε τον ρόλο της Αγλαΐας. Κι έριξα στο χαρτί τις αναμνήσεις μου, ζώντας νοερά στον κόσμο που τόσο αγάπησα – στη μενεξεδένια πολιτεία,²⁹ την Αθήνα, την αθάνατη Αθήνα.

Τεύχος Ανθίας, σκίτσο του Νίκου Βέλλμου
Από το περιοδικό *Φραγκέλιο* (1927)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφέρεται στα δεινά που επισώρευσαν στην Ελλάδα ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή.
2. Είναι η πέμπτη στροφή του ποιήματος «Ελλάδα!» από τη συλλογή του Τ. Ανθία *Τα σφυρίγματα του ερημίτη* (1943).
3. Οι στίχοι αυτοί αποτελούν την πρώτη στροφή από τον «Επίλογο» στα *Σφυρίγματα του αλήτη* (1929), ενώ οι δυο επόμενοι είναι η τελευταία στροφή του ίδιου ποιήματος.
4. Υπονοεί τον εθισμό του στα ναρκωτικά.
5. Είναι η πρώτη στροφή από το «Κατρακύλημα» (*Τα σφυρίγματα του αλήτη*), με τη διαφορά ότι η λέξη «φαίνεσαι» έγινε στη συγκεντρωτική έκδοση των Απάντων «δείχνεσαι».
6. Πράγματι ο όγκος του ποιητικού έργου του Τ. Ανθία απλώνεται σε οικουμενικά και πανανθρώπινα θέματα αλλά και σε επικαιρικά προβλήματα, σύμφωνα με τις υποδείξεις της αριστερής κριτικής. Όμως η «στράτευση» αυτή δεν σημαίνει ότι καθιστά την ποίησή του πιο σημαντική ή περισσότερο βιώσιμη. Αντίθετα, πολλές φορές τη ζημώνει. Για μια πρόσφατη ανθολόγηση και αξιολόγηση του ποιητικού του έργου βλ. *Τεύκρος Ανθίας, μια παρουσίαση από τον Κώστα Νικολαΐδη*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2001.
7. Εννοείται η ένταξή του στο κίνημα της Αριστεράς.
8. Βρίσκεται στην κατεχόμενη από τα τουρκικά στρατεύματα περιοχή της πεδιάδας της Μεσσαρίας. Εδώ ζήτησε να θαφτεί ο Ανθίας, παρόλο που πέθανε στο Λονδίνο, όπου μετοίκησε από το 1948.
9. Η οικογενειακή αυτή περιπέτεια φαίνεται ότι συνδέεται με τη θεματική στο θεατρικό έργο του Ανθία *Η δημοκρασία* (1935).
10. Αναφέρεται στη Λάρνακα, που ήταν άλλοτε το βασικό λιμάνι της Κύπρου.
11. Για τα ονόματα και ψευδώνυμα του Τ. Ανθία βλ. Φοίβος Σταυρίδης, «Νέα στοιχεία για τα εφηβικά χρόνια του Τεύκρου Ανθία», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 2 (1990) 269-278.
12. Βλ. Αντ. Ιντιάνος, «Τα ποιητάρικα και τα πρωτόλεια του Τεύκρου Ανθία», *Κυπριακά Γράμματα* 25 (Οκτ. 1935) 751-757.
13. Στα χρόνια 1914-1915, δηλαδή σε ηλικία 11-12 χρόνων, ο Ανθίας τύπωσε με το πραγματικό του όνομα (Ανδρέας Παύλου) τα παρακάτω έξι ποιητάρικα στιχουργήματα σε φυλλάδες: *Η νεότερα Ελλάς* (1914)· *Προς τον γενναίον στρατιώτην της Μπιζάνης Ευάγγελον Χατζηγιάννου, δήμαρχον Λάρνακος* (1914)· *Ποίημα των ελληνικών θριάμβων κατά τον ελληνοβουλγαρικών πόλεμον του 1913* (1914)· *Η αγγλική προσάρτησις της Κύπρου* (1915)· *Αι ελληνικαί σχέσεις και η παραίτησις του Βενιζέλου* (1915)· *Η ασθένεια της Α.Μ. του βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου ΙΒ΄ και το θαύμα της Ευαγγελιστρίας της Τήνου* (1915). Στη συνέχεια τύπωσε σε φυλλάδια τα πατριωτικά ή κοινωνικά στιχουργήματα *Εθνική λύρα* (1917) και *Απ' τα χρυσαφένια ιδανικά. Ξύπνα λαέ!* (1918· το υπογράφει ως Α. Φιλοθέου). Βλ. τώρα, Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Τα «ποιητάρικα» και τα πρωτόλεια του Τεύκρου Ανθία (1903-1968)*, Λευκωσία 2008.
14. Ο Γιώργος Τσουκαλάς (1903-1974) εξέδωσε ποιητικές συλλογές και λαϊκά μυθιστορήματα και παράλληλα ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και με εκδοτικές επιχειρήσεις. Στη νουβέλα του *Κουρασμένος απ' τον έρωτα* (1927, ²1965) ο Τσουκαλάς επιχειρήσει να αποδώσει το πρόσωπο και τη ζωή του Λαπαθιώτη. Περισσότερα στοιχεία για τον Τσουκαλά και τους άλλους συγγραφείς που αναφέρονται στο κείμενο του Ανθία βλ. το πολύ χρήσιμο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007. Βλ. και σχετικά δημοσιεύματα του Ανθία στο Παράρτημα ΙV.
15. Δεν γνωρίζουμε από άλλες πηγές αν ο Ανθίας άρχισε πράγματι σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών την εποχή αυτή. Σχετικά με τον άτυχο έρωτά του, ο Κ. Νικολαΐδης («Χρονολόγιο», *Τεύκρος Ανθίας*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2001, σ. 86) αναφέρει: «Καλοκαίρι του 1927: φλογερός έρωτας με νεαρά Κυπρία, αλλά χωρίς ανταπόκριση, γεγονός που πρέπει να τον επίκρανε πολύ».
16. Η Μούσα έβγαине από τον Αύγουστο του 1920 ως τον Νοέμβριο του 1923. Περισσότερα βλ. Χ. Λ. Καραόγλου, *Το περιοδικό Μούσα (1920-1923)*, Αθήνα, Νεφέλη, 1991.
17. Ο Σωτήρης Σκίπης (1881-1952) ήταν δημοφιλής, τότε, και υπερτιμημένος ποιητής. Το 1922 είχε τιμηθεί με το βραβείο της Γαλλικής Ακαδημίας αλλά και με το Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών.
18. Ο Μάριος Βαγιάνος ή Βαϊάνος (1905;-1975) είχε ιδρύσει το 1922 το Πρακτορείο Πνευματικής Συνεργασίας, με το οποίο συνέβαλλε στην προβολή λογοτεχνικών συνεργασιών και διοργάνων πνευματικές εκδηλώσεις.
19. Για τον Ν. Βέλλο βλ. και την επιφυλλίδα του Τ. Ανθία στο Παράρτημα ΙV.
20. Περισσότερες εντυπώσεις για το πρόσωπο του Δ. Βουτυρά είχε δημοσιεύσει ο Ανθίας το 1934· βλ. Παράρτημα ΙV.

21. Ο ιστορικός, νομικός και κριτικός Γ. Κορδάτος (1891-1961) είχε αναλάβει τη διεύθυνση του *Ριζοσπάστη* στα χρόνια 1921-1924. Δεν έχει διερευνηθεί η συνεργασία του Ανθία με την εφημερίδα αυτή.

22. Τα περισσότερα από τα ποιήματα που αναφέρονται εδώ αναδημοσιεύτηκαν το 1927 στο *Φραγκέλιο* του Βέλμου· βλ. Φ. Σταυρίδης, «Τεύκρου Ανθία, “Μύθοι”, παραλλαγές και κάτοια αθησαύριστα», *Μικροφιλολογικά* 3 (Ανοιξη 1998) 25-28.

23. Ο Χαρίλαος Παπαντωνίου (1867-1932), μεγαλύτερος αδελφός του συγγραφέα Ζαχαρία Παπαντωνίου, δημοσίευσε σελίδες για τον Μακεδονικό Αγώνα, θρησκευτικά άρθρα, κριτική βιβλίου, αισθητικά και άλλα σημειώματα. Όπως σχολίασε ο Π. Χάρης, ήταν «ένας χαριτωμένος τύπος μποέμ», ένας «πνευματικός άνθρωπος» που «δεν έδωσε ό,τι θα μπορούσε να δώσει». Βλ. «Χαρίλαος Παπαντωνίου», *Νέα Εστία*, τόμ. 12, τχ. 137 (1.9.1932) 937-938.

24. Δεν έχει εντοπιστεί τέτοια δημοσίευση.

25. Για το θεατρικό σχήμα «Προμηθέας», στο οποίο δραστηριοποιήθηκε και ο ίδιος ο Ανθίας, βλ. Γ. Κατσούρης, *Το θέατρο στην Κύπρο*, τόμ. 2, Λευκωσία 2005, σσ. 52-56. Για το θεατρικό περιοδικό *Προμηθέας* (1946), εκφραστικό όργανο του ίδιου θεατρικού σχήματος, βλ. Λ. Παπαλεοντίου, *Κυπριακά περιοδικά (1903-1958)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 138-140.

26. Ο Δημήτρης Μπόγγρης (1890-1964) ασχολήθηκε κυρίως με τη συγγραφή θεατρικών έργων. Το *Καινούργια ζωή* εκδόθηκε το 1937.

27. Ο Ανθίας δεν έχει εκπληρώσει την υπόσχεσή του αυτή. Και από εδώ φαίνεται ότι σκόπευε να αναφερθεί εκτενέστερα σε πρόσωπα (ηθοποιούς, λογίους, συγγραφείς) τα οποία είχε γνωρίσει κατά την περίοδο της διαμονής του στην Αθήνα. Πάντως, το ενδιαφέρον του για το θέατρο εκδηλώθηκε τόσο με τη συγγραφή θεατρικών έργων και κριτικών όσο και με τη συμμετοχή του στο θεατρικό σχήμα «Προμηθέας» και στο θεατρικό περιοδικό *Προμηθέας* (βλ. παραπάνω, σημ. 24).

28. Ο Δ. Μπόγγρης ήταν μεγαλύτερος κατά 13 χρόνια από τον Ανθία, αφού ο πρώτος είχε γεννηθεί το 1890.

29. Η έκφραση αυτή, που χρησιμοποιείται και στην αρχή του κειμένου, παραπέμπει στον τίτλο του μυθιστορήματος *Η μενεξεδένια πολιτεία* (1937) του Άγγελου Τερζάκη, πιθανόν να είναι και παλαμικός απόηχος.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ο «αλητισμός» του Τεύκρου Ανθία

Κατά τη δεκαετία του 1920 η μόδα του αλητισμού στην Ελλάδα βρίσκεται στο αποκορύφωμά της. Οι ιστορικές και πολιτικο-κοινωνικές συγκυρίες (η Μικρασιατική καταστροφή και τα κύματα των προσφύγων που συνωστιάζονται στον ελλαδικό χώρο, οι απανωτές δικτατορίες και η διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών) ενδεχομένως ευνοούν αυτή την τάση. Ο κόσμος του περιθωρίου βρίσκεται τη θέση του και στη νεοελληνική λογοτεχνία. Δεν λείπουν βέβαια και τα παραδείγματα από τη διεθνή λογοτεχνία, όπως τα μεταφρασμένα αφηγήματα με τους πλάνητες και περιθωριακούς ήρωες του Χάμσον και του Γκόρκι. Ο Τεύκρος Ανθίας (1903-1968) συνεισφέρει στη μόδα του αλητισμού, κυρίως με τη δημοφιλή, τότε, ποιητική συλλογή του *Τα σφυρίγματα του αλήτη* (1929).¹ Όμως ο Ανθίας δεν ακολουθεί απλώς μια μόδα. Ο ίδιος έζησε τη ζωή του αλήτη για τρία χρόνια (1927-1930) στην Αθήνα, όπου περιφερόταν άστεγος στα παγκάκια και τις δεντροστοιχίες του Ζαπτείου και βούλιαζε στον τεχνητό παράδεισο ναρκωτικών ουσιών. Τα ποιήματα που αποτελούν τα *Σφυρίγματα του αλήτη* είναι καρπός αυτής της βιωμένης εμπειρίας. Αυτά τα δύσκολα όσο και «ηρωικά» χρόνια ανακαλεί στη μνήμη του ο συγγραφέας αρκετά χρόνια αργότερα, το 1944,

όταν συντάσσει τα «Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής» του για να τα δημοσιεύσει στα περιοδικά *Φλόγα* και *Σπίθα*, τα οποία εξέδιδε ο ίδιος στη Λευκωσία.² Τα απομνημονεύματα αυτά έμειναν μάλλον ανολοκλήρωτα. Όμως ας δούμε τα πράγματα από την αρχή:

Ο Ανθίας φτάνει στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1923 για να αναζητήσει μια καλύτερη τύχη. Είχε περάσει δύσκολα παιδικά χρόνια. Μαθητής του δημοτικού και στα πρώτα εφηβικά του χρόνια συνέτασσε ποιητάρικα στιχουργήματα και πατριωτικά τραγούδια και τα απήγγελλε και τα πουλούσε τυπωμένα σε φυλλάδες γυρνώντας σε πανηγύρια, σε πόλεις και χωριά, για να βοηθήσει οικονομικά τη δυσπραγούσα οικογένειά του.³ Στη συνέχεια σπούδασε με υποτροφία στο Ιεροδιδασκαλείο της Λάρνακας και εργάστηκε για ένα χρόνο δάσκαλος στο χωριό Χοιροκοιτία (1922-1923). Τότε εκδίδει την πρώτη ποιητική συλλογή του (*Λουλούδια της αγάπης*, 1922), πρωτόλεια νεορομαντικά στιχουργήματα, τα οποία στη συνέχεια αποκηρύσσει. Οι στενοί ορίζοντες της αποικιοκρατούμενης πατρίδας του φαίνεται ότι τον πνίγουν, ενώ παράλληλα τον απασχολούν οι συγγραφικές του φιλοδοξίες. Έτσι, αποφασίζει να εγκατασταθεί στην Αθήνα, όπου εκδίδει τα δυο πρώτα, επίσης πρωτόλεια, πεζογραφήματά του (*Θυσία ανέφελη*, 1923 και *Καλότυχ' οι νεκροί*, 1924). Δικαιολογημένα το δεύτερο από τα «ρομάντζα» αυτά αποδοκιμάστηκε από τους Γ. Βαφόπουλο και Α. Μεντζελίδη για τον άκαιρο ρομαντισμό και την άτεχνη γραφή του.⁴ Κατά τον πρώτο χρόνο της παραμονής του στην Αθήνα ο Ανθίας έρχεται σε επαφή με λογοτεχνικούς κύκλους και σχεδιάζει την έκδοση «προοδευτικού περιοδικού» με τον τίτλο «*Φλόγα*», με τη συνδρομή των Ν. Βέλμου, Ν. Κατηφόρη, Γ. Κορδάτου, Χ. Λεβάντα, Γ. Τσουκαλά κ.ά.⁵ Όμως η έκδοση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε. Τα επόμενα τρία χρόνια (1924-1927) διδάσκει σε δημοτικά σχολεία στη Σπάρτη, στο Σκλαβοχώρι και στην Καρύστα Λακεδαιμόνος. Κατά τη διαμονή του στη Σπάρτη εκδίδει σε τρία τεύχη το λογοτεχνικό περιοδικό *Φλόγα* (1925), το οποίο γεμίζει με δικά του κείμενα.

Δεν γνωρίζουμε τους λόγους για τους οποίους διέκοψε το διδασκαλικό επάγγελμα και βρέθηκε άνεργος και άστεγος στην Αθήνα. Ο ίδιος αναφέρει ότι ήθελε να συνεχίσει σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αν και δεν είχε τα οικονομικά μέσα για κάτι τέτοιο. Από την άλλη, ενδεχομένως δεν ταίριαζε στον «επαναστάτη» και αντικομοφομιστή Ανθία να συμμορφωθεί με την ιδιότητα του δασκάλου και να θαφτεί σε συντηρητικές κοινωνίες της ελληνικής επαρχίας. Προτίμησε, λοιπόν, να καταλήξει άστεγος αλλά ελεύθερος αλήτης μέσα στην ευρυχωρία της Αθήνας, που εξελισσόταν με γοργούς ρυθμούς σε μεγαλούπολη. Πώς αντιλαμβανόταν ο ίδιος την έννοια του «αλήτη»; Στα «Απομνημονεύματά» του ξεκαθαρίζει ότι θεωρεί τον αλήτη όχι απόκληρο και περιθωριακό της ζωής, αλλά «άνθρωπο ελεύθερο, φιλόσοφο, στωικό, επαναστάτη, σαρκαστή και αρνητή της σύγχρονης ζωής από βαθύτερη αντίληψη της ζωής κι από λαχτάρα μιας ανώτερης ζωής για όλο τον κόσμο».

Ξεκινώντας, λοιπόν, να γράφει τα «Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής» του, συναισθάνεται ότι δεν γράφει απλώς μια αυτοβιογραφία, «την ιστορία ενός ανθρώπου», αλλά «την ιστορία ενός λαού ανθρώπων». Νιώθει ότι εκφράζει ένα σύνολο ανθρώπων, των προλετάρων, των θυμάτων της κοινωνικής ανισότητας. Εξηγεί ότι η τριετής αλητεία του στην Αθήνα ήταν ένα στάδιο της ζωής του στο

οποίο οδηγήθηκε, αφενός λόγω της ιδιοσυγκρασίας του (κλίση στην ανταρσία, την περιπέτεια και την ελεύθερη ζωή), αφετέρου εξαιτίας των δυσκολιών που πέρασε στα παιδικά και εφηβικά του χρόνια, από τη στιγμή που τα πατρικά του κτήματα βγήκαν στο σφυρί και ο ίδιος αναγκάστηκε να γίνει «ποιητάρης» για να πουλά στιχουργήματά του. Για τον λόγο αυτό κρίνει σκόπιμο να αφιερώσει το δεύτερο μέρος του χειμένου του στην «Αλήτικη προϊστορία» του.

Τον Σεπτέμβριο του 1927 αρχίζει τη ζωή του αλήτη. Προηγούμενος είχε φιλοξενηθεί προσωρινά στο σπίτι του ποιητή Γιώργου Τσουκαλά, όπου μνήθηκε σε ναρκωτικές ουσίες. Αναγκάστηκε όμως να εγκαταλείψει τη φιλόξενη αυτή στέγη, γιατί ένιωθε ότι επιβάρυνε με πρόσθετα έξοδα τον φίλο του. Ο Τσουκαλάς προσπάθησε να τον εμποδίσει να εθιστεί στα ναρκωτικά. Ωστόσο, σ' όλη τη διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα, ο Ανθίας δεν κατάφερε να απαλλαγεί από το «μεγάλο τοξικό πάθος» του (τον αιθέρα).

Ο συγγραφέας ομολογεί ότι πέρασε πολλές δυσκολίες την περίοδο αυτή, αλλά έζησε και μεγάλες στιγμές ελευθερίας και πνευματικής ευφορίας. Τότε έγραψε τα «πρώτα προλεταρικά ποιήματά» του (μάλλον εννοεί τη σειρά κοινωνικών ποιημάτων με τον γενικό τίτλο «Μύθοι», τα οποία άρχισε να δημοσιεύει στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* το 1924 και στο περιοδικό *Φραγκέλιο* το 1927), τότε απόλαυσε τη συντροφιά ταβερνόβιων και άλλων λογοτεχνών, όπως των Δ. Βουτυρά, Ν. Βέλμου, Α. Δρίβα, Ν. Λαπαθιώτη, Α. Πορφύρα, Γ. Τσουκαλά, ενώ γνώρισε από κοντά και τους Μ. Αυγέρη, Κ. Βάρναλη, Ν. Κατηφόρη, Θ. Κλάρα (δεν είναι άλλος από τον κατοπινό αρχηγό του ΕΛΑΣ Άρη Βελουχιώτη), Γ. Κορδάτο, Χ. Λεβάντα, Δ. Μπόγρη κ.ά. Ορισμένους από αυτούς τους πρωτογνώρισε κατά τον πρώτο χρόνο της άφιξής του στην Αθήνα (1923). Επανελημμένα θυμάται τις «φιλολογικές ταβέρνες» και νοσταλγεί τις ατέλειωτες φιλολογικές και άλλες συζητήσεις με τη συνοδεία κρασιού. Μάλιστα ομολογεί ότι: «Στη φιλολογική ταβέρνα οφείλω τη στροφή μου προς την κοινωνική ποίηση». Οι «επίσημοι» λογοτεχνικοί κύκλοι (λ.χ. η συντροφιά του Σ. Σκίπη) τον απωθούν. Προτιμά τους πιο «λαϊκούς» και «κοινωνικούς» συγγραφείς, «με το λαϊκό ήθος τους, με την επαναστατημένη τους ψυχολογία, με την προλεταριακή ατμόσφαιρα που δημιουργούσαν γύρω τους». Αναφέρεται φευγαλέα στους Γ. Κορδάτο, Δ. Βουτυρά και Ν. Βέλμο και υπόσχεται να αναφερθεί εκτενέστερα στους δυο τελευταίους σε προσεχές τεύχος· όμως στο τελευταίο μέρος του χειμένου του κάνει λόγο για τη γνωριμία του με τη Μαρίκα Κοτοπούλη (η ίδια ζήτησε να τον δει με αφορμή την έκδοση της συλλογής του *Τα σφυρίγματα του αλήτη*) και κυρίως αναφέρεται στη συνάντησή του με τον θεατρικό συγγραφέα Δημ. Μπόγρη (με αφορμή την παράσταση του έργου του *Καινούργια ζωή* από το κυπριακό θεατρικό σχήμα «Προμηθέας»). Ο τελευταίος τον έπεισε να εγκαταλείψει την αλήτικη ζωή του και να επιστρέψει στο νησί του. Ο Ανθίας ένιωθε ότι είχε «καταντήσει σκέλεθρο» από τις λογής στέρησεις και από τον εθισμό του στα ναρκωτικά. Από την άλλη, η στράτευση του στον κομμουνισμό και η έφεσή του στο λογοτεχνικό γράψιμο τού θύμιζαν τις υποχρεώσεις του «απέναντι της κοινωνίας και της τέχνης». Τον Σεπτέμβριο του 1930 επιστρέφει, λοιπόν, στην Κύπρο για να βρει στον εαυτό του και για να αφοσιωθεί περισσότερο εντατικά στην πολιτική και στο γράψιμο. Βέβαια, και εδώ τον περιμένουν νέες περιπέτειες· αφορισμός από την Εκκλησία με αφορμή την ποιητική συλλογή του *H*

Δευτέρα Παρουσία (1931), επανειλημμένες διώξεις και φυλακίσεις από την αποικιακή κυβέρνηση λόγω της πολιτικής του δράσης, κτλ.

Ταιριάζει να μεταφέρουμε εδώ την ενδιαφέρουσα μαρτυρία της δεύτερης συζύγου του, της Αναστασίας, όπως τη διηγήθηκε στην Έρμα Χριστοφίδου:

Τα χρόνια που έζησα με τον Τεύκρο ήταν τα πιο ευτυχισμένα της ζωής μου. Δεν μου έλειπε τίποτε, τίποτε μέσα σ' αυτό το σπίτι. Δεν ήμασταν πλούσιοι, δεν είχαμε παλάτια, αλλά ήμουν πολύ ευτυχισμένη. Έλεγέ μου τα όλα ο Τεύκρος, ποτέ δεν δυσαρεστηθήκαμε, ποτέ δεν μας χώρισε μια σκέψη. Προηγουμένως, όταν ήταν νέος, ήταν ένας αλήτης.

Όταν τέλειωσε δάσκαλος από το Ιεροδιδασκαλείο, εργάστηκε ένα χρόνο στην Λυσό.⁶ Ο Τεύκρος, όπως είπα, ήταν από την Κοντέα. Εσκέφτηκε να πάει στην Ελλάδα, διότι δεν τον εχωρούσαν τότε η Κύπρος. Εκεί ήβρεν ενθάρρυνση από όλους, μεγάλους συγγραφείς, αλλά σιγά σιγά εκατόντησεν αλήτης. Όλα τα βράδια ήταν έξω. Έπιασε δουλειά σε ένα ιδιωτικό σχολείο που ήταν ένας παπάς και τους εταίριζε μόνο τα λουβιά και τα όσπρια με τα μουγιούθκια [=μαμουδία]. Ο Τεύκρος τα σιχαινόταν και δεν έτρωγε τίποτα και έφτασε στο σημείο που αδυνάτισε τόσο που δεν μπορούσε ούτε να περπατήσει. Έχασε όλο του το κρέας.

Μια μέρα εβρέθηκε με κάποιον του Υπουργείου και του είπε: «βρε Ανθία, πώς έγινες έτσι;» «Ας όφεται ο παπάς» του λέει «που μας ταΐζει μουγιούθκια». Τότε του είπε να τον στείλει κάπου να κάνει και την εξοχή του και να βρει και καλό φαί. «Θα σε στείλω στη Σπάρτη, που φεύγει ένας δάσκαλος για την Αμερική». Έτσι κι έγινε, εκεί edίδασκε και έβγαλε και το περιοδικό Φλόγα. Τότε βέβαια δεν ήταν παντρεμένος με την πρώτη του γυναίκα.⁷

Διαβάζοντας τα «Απομνημονεύματα» του Τ. Ανθία, αποκομίζουμε πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες και χρήσιμα στοιχεία για τον άνθρωπο, το περιβάλλον και την εποχή του. Όμως, τελικά το κείμενο αυτό δεν αναπτύσσεται όσο θα περιμέναμε και φαίνεται μάλλον αποσπασματικό και ανολοκλήρωτο. Σίγουρα θα θέλαμε περισσότερες λεπτομέρειες για πρόσωπα και πράγματα τα οποία είχε ζήσει στην Αθήνα των χρόνων 1927-1930, όταν είχε δοκιμάσει τον απόλυτο πόνο αλλά και την απόλυτη ελευθερία. Ας πούμε, δεν είναι τόσο αναλυτικός όσο είναι όταν καταγράφει τα «Απομνημονεύματά» του από την κράτησή του στις Κεντρικές Φυλακές της αποικιακής κυβέρνησης.⁸ Θα θέλαμε περισσότερες πληροφορίες και εντυπώσεις από τις συναναστροφές του με συγγραφείς και από τις φιλολογικές συζητήσεις τους. Μήπως φοβήθηκε ότι θα επαναλάβει πράγματα για συγγραφείς τους οποίους παρουσίασε από τις στήλες της λευκωσιάτικης Πρωινής το 1934; Μήπως αντιλήφθηκε ότι παρασυρόταν και μιλούσε ανοιχτά για προσωπικά και «τολμηρά» θέματα (λ.χ., για τη χρήση ναρκωτικών, παράνομα πάθη κτλ.), που θα μπορούσαν να ενοχλήσουν ζώντες ή να σπιλώσουν τη μνήμη επώνυμων συγγραφέων; Ή μήπως τα ενδιαφέροντά του στρέφονταν τώρα, το 1944, σε πολιτικά και ιδεολογικά ζητήματα και προβλήματα, ενώ οι «φιλολογικές αναμνήσεις» και γενικά οι πιο προσωπικές μήμες της αλητείας του περνούσαν σε δεύτερο πλάνο; Αυτό είναι το πιθανότερο. Τα «Απομνημονεύματα» γράφονται την εποχή που ο Ανθίας είναι πλέον συνειδητός κομμουνιστής, και γι' αυτό το κείμενο είναι γραμμένο από αυτή την οπτική: φαίνεται κάπως απολογητικό, καθώς ο συγγραφέας του προσπαθεί να δικαιολογήσει ότι από παιδί είχε μέσα του το σπέρμα του κοινωνικού επαναστάτη, ότι η αλήτιχη νοοτροπία δεν ήταν σκέτος μποεμισμός αλλά εμπεριείχε την κοι-

νωνική αντίδραση, ότι είχε συμμετοχή με αρθρογραφία και λογοτεχνική παραγωγή στην επαναστατική δράση κτλ.

Πάντως, τα κενά του κειμένου αναπληρώνονται κατά κάποιον τρόπο με τα προγενέστερα δημοσιεύματά του για έξι λογοτέχνες (τους Δ. Βουτυρά, Ν. Βέλμο, Α. Δρίβα, Ν. Λαπαθιώτη, Λ. Πορφύρα και Γ. Τσουκαλά), τους οποίους έζησε από κοντά στα χρόνια της «αλήτικης ζωής» του. Τα έξι αυτά κείμενα αποτελούν κατά βάση ενδιαφέρουσες προσωπογραφίες των παραπάνω. Ο Ανθίας σκιτσάρει με δεξιοτεχνία το πρόσωπο και τη φυσιογνωμία τους, καταθέτει αναμνήσεις και εντυπώσεις του, ενώ αναφέρεται και στο συγγραφικό έργο τους.⁹

Είναι φανερό ότι ο συγγραφέας επηρεάζεται στις αξιολογήσεις του και από ιδεολογικά κριτήρια, και ειδικά από τη στράτευσή του στην Αριστερά. Έτσι, ενώ δείχνει ότι εκτιμά την κατά βάση ή εν μέρει μετασυμβολιστική ποίηση των Λ. Πορφύρα, Ν. Λαπαθιώτη, Γ. Τσουκαλά και του πρώιμου Α. Δρίβα, υποδεικνύει ότι αυτή περιορίζεται στο «λυρικό εγώ», στον χώρο του ιδιωτικού και του υποκειμενικού. Παράλληλα δεν παραλείπει να διευκρινίσει ότι αυτή η ποίηση δεν ξανοίγεται στα «μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα», σε «πλατιές πνευματικές αναζητήσεις» και στα πανανθρώπινα κοινωνικά προβλήματα του μεσοπολεμικού ανθρώπου, όπως θα την ήθελε ο ίδιος ο Ανθίας. Από την άλλη, εξαιρεί τον κοινωνικό προβληματισμό στο διηγηματογραφικό έργο του Δ. Βουτυρά («εκλαϊκευμένη κοινωνική ανατομία», «μεγάλο ποίημα για την ανθρώπινη ζωή») και επισημαίνει θετικά τον αντικομπορμισμό και το σατιρικό-ανατρεπτικό στοιχείο στη ζωή και το συγγραφικό έργο του Ν. Βέλμου. Αρκετά διαφωτιστικό για τις ποιητικές αντιλήψεις του Ανθίας της «αλήτικης» περιόδου είναι το σχετικά εκτενές κείμενο που έγραψε το 1928 με αφορμή την αυτοκτονία του Καρυωτάκη: Παρόλο που ο ίδιος δεν απορρίπτει την ποίηση του Καρυωτάκη (αντίθετα, την προτιμά από την ποίηση του Παλαμά, ενώ αποδοκιμάζει το ποιητικό έργο των Δροσίνη, Γρυπάρη, Σκίπη, Κυριαζή, Γιοφύλλη κ.ά.), προβάλλει αρκετές ιδεολογικές ενστάσεις, κυρίως για τον λόγο ότι δεν αποδέχεται τον πεσσιμιστικό της χαρακτήρα.¹⁰

Δεν γνωρίζουμε τους πραγματικούς λόγους για τους οποίους τα «Απομνημονεύματα» αυτά δεν ολοκληρώθηκαν, ή δεν είμαστε σε θέση να υποθέσουμε την έκταση και τη μορφή που θα έπαιρναν. Το κείμενο που παρουσιάζεται εδώ δεν έχει τον συστηματικό χαρακτήρα ενός απομνημονεύματος, που να καλύπτει με επάρκεια μια κρίσιμη περίοδο στη ζωή του συγγραφέα, τη συμμετοχή του σε κάποιο ιστορικό ή πολιτικό γεγονός. Αν και ο ίδιος τα χαρακτηρίζει «απομνημονεύματα», στην πραγματικότητα γράφει αποσπασματική αυτοβιογραφία, στην οποία δεν λείπουν, όμως, αναφορές σε πρόσωπα και καταστάσεις μιας παρελθοντικής περιόδου της ζωής του: Έτσι, καταθέτει επιλεκτικές μνήμες και εντυπώσεις για πρόσωπα που γνώρισε ή για ατομικά και συλλογικά βιώματα, στις οποίες κάποτε ξαφνιάζουν οι στιγμές ειλικρινούς εξομολόγησης και ευθυκρισίας, ενώ δεν λείπουν και οι αυτάρεσκες αυτοαναφορές. Από τη μια, δεν διστάζει να μιλήσει για δύσκολες καταστάσεις που έχει βιώσει και για πικρές αλήθειες: λ.χ. αναφέρεται φευγαλέα σε δυσάρεστες εμπειρίες του ως άστεγου στο πάρκο του Ζαπτείου ή για τον εθισμό του σε ναρκωτικές ουσίες. Από την άλλη, επαναλαμβάνει με υπερβολική σιγουριά και αυταρέσκεια τη θετική εντύπωση που προκάλεσε η ποιητική συλλογή του *Τα σφυρίγματα του αλήτη*.

Ασφαλώς το βιβλίο αυτό τον έκανε γνωστό στον ελλαδικό χώρο και κέρδισε πανηγυρικές κριτικές. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η συλλογή αυτή, που βγήκε σε επτά εκδόσεις ως το 1956, σχολιάστηκε και αρνητικά ή προκάλεσε και αρκετές επιφυλάξεις.¹¹ Προφανώς με το έργο του αυτό ο Ανθίας εξέφραζε και μια λογοτεχνική μόδα ή μια ιστορική συγκυρία. Όμως οι προϋποθέσεις αυτές δεν θα μπορούσαν να είναι εξίσου ενεργές στα χρόνια της Κατοχής ή αργότερα, ώστε να γοητεύουν στον ίδιο βαθμό και τον αναγνώστη του 1944.

Αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά για τα κενά που ενδεχομένως θα είχε μια πιο ολοκληρωμένη μορφή των «Απομνημονευμάτων» του, μας προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Ανθίας δεν αναφέρεται καθόλου στον Βάρναλη. Είναι σίγουρο ότι τον είχε γνωρίσει προσωπικά σε κάποια από τις «φιλολογικές ταβέρνες» κατά τη δεκαετία του 1920. Σίγουρα ήξερε και εκτιμούσε το συγγραφικό του έργο: το θεωρούσε ανώτερο από την ποίηση του Παλαμά και το τοποθετούσε δίπλα στην ποίηση του Καβάφη· ή προτιμούσε τους Σκλάβους πολιορκημένους («σάτιρα βαθιά ανθρώπινη») από τα *Ελεγεία και Σάτιρες* του Καρυωτάκη. Ο Ανθίας επηρεάστηκε από την ποίηση του Βάρναλη, ας πούμε σε ποιήματά του από τα *Σφυρίγματα του αλήτη*.¹² Όμως, δεν έχει εντοπιστεί κανένα δημοσίευσμά του για το πρόσωπο ή το έργο του Βάρναλη, αν και δεν αποκλείεται να δημοσίευσε κάτι τέτοιο σε κάποιο έντυπο της Κύπρου, της Ελλάδας ή της ελληνικής παροικίας του Λονδίνου. Ωστόσο, στο τελευταίο συνθετικό του ποίημα (*Αγρυπνώ για σένα Ελλάδα, Λονδίνο* 1967), που γράφτηκε με αφορμή την επικράτηση της επταετούς δικτατορίας στην Ελλάδα, προτάσσεται «ιστορική φωτογραφία», στην οποίαν εικονίζονται οι Ανθίας, Βάρναλης και Κιτσίκης (πιθανόν ο πανεπιστημιακός και πολιτικός Νικόλαος Κιτσίκης). Όπως συνάγεται από την προχωρημένη ηλικία των εικονιζομένων, η φωτογραφία αυτή πιθανόν να τραβήχθηκε σε ένα από τα ταξίδια του Ανθία στην Αθήνα, ίσως το 1963. Από την άλλη, έχει εντοπιστεί μια αθησαύριστη βιβλιοπαρουσίαση του Βάρναλη που αναφέρεται στο ποιητικό έργο του Ανθία Ελλάδα, «Επικολυρικό ποίημα εμπνευσμένο από την ελληνική αντίσταση» (Κύπρος 1946).¹³ Αλλά και με αφορμή τον θάνατο του Ανθία, ο Βάρναλης έστειλε στο περιοδικό *Νέα Εποχή* της Λευκωσίας την παρακάτω επιστολή του:

Αθήνα, 15 του Δεκέμβρη 1968

Είχα την τύχη να 'μαι φίλος του από τα πρώτα βήματά του στη ζωή και στην τέχνη. Και τότε συμπαθούσα για την ειλικρίνειά του και το πάθος του της ελευθερίας.

Δε με ξεχνούσε από την ξενιτειά, όπου έζησε τα πιο γόνιμα χρόνια της αγωνιστικής του ζωής. Και κάθε φορά που περνούσε διαβατικούς από την Αθήνα, ερχότανε να με βρει. Και τα λέγαμε. Κι ελπίζαμε.

Και τώρα μου 'λαχε το θλιβερό καθήκον να συνοδεύω τη μνήμη του με λίγα λόγια (είμαι κι εγώ ανήμπορος τελευταία) αλλ' εγκάρδια.

Υπηρετήσε την ποίηση με τη μεγάλη του καρδιά και με τη γνώση του σκοπού της. Ποιητής πληθωρικός και πρωθορημητής, ακούραστος παραστάτης του αγωνιζόμενου λαού, έφυγε απ' τον κόσμο με το όραμα της παγκόσμιας ειρήνης και ελευθερίας.

Κώστας Βάρναλης¹⁴

Σε Παράρτημα περιλαμβάνονται μερικές άλλες μαρτυρίες, με τις οποίες φωτίζεται ακόμη περισσότερο η φυσιογνωμία του Ανθία κατά την περίοδο της αλη-

τείας του ή συμπληρώνονται ποικιλότροπα μερικά χωρία ή και κενά στα «Απομνημονεύματά» του: α) Αναπαράγονται φωτογραφικά δύο ιδιόχειρα ποιήματα από τα *Σφυρίγματα του αλήτη*, τα οποία έχουν εντοπιστεί στο αρχείο του περ. *Νέα Εποχή* και μας έχουν παραχωρηθεί από την κυρία Μαρία Πυλιώτου. β) Αναδημοσιεύεται ο «Αλήτικος πρόλογος» του Ανθία, ένα κείμενο του 1928, που προοριζόταν να προταχθεί στη συλλογή *Τα σφυρίγματα του αλήτη*, αλλά έμεινε αδημοσίευτο ως την έκτη έκδοσή της. Στο ενδιαφέρον αυτό σημείωμα ο ποιητής δηλώνει εξαρχής ότι ταυτίζεται με τον ήρωα-αλήτη των ποιημάτων του και ακολουθώντας συνοψίζει με χιούμορ τις σοσιαλιστικές αντιλήψεις του για την εξέλιξη της κοινωνίας και για την τέχνη. γ) Αναδημοσιεύεται επίσης ένα άρθρο του μάλλον άγνωστου δημοσιογράφου Μάνου Σαφαρίνα, που γνώριζε προσωπικά τον Ανθία. Στο κείμενο αυτό σκιαγραφείται κυρίως το ανθρώπινο πρόσωπο του ποιητή. Ο αρθρογράφος συμπεραίνει ότι ο Ανθίας, «αυτός ο πράος, ο άκακος, ο μειλίχιος άνθρωπος, δεν ονειρεύθη ποτέ ανατροπές», άσχετα αν στα ποιήματά του επιδιώκει να φανεί «επαναστάτης» ποιητής. δ) Σε ένα τελευταίο μέρος συγκεντρώνονται οι έξι επιφυλλίδες του Τ. Ανθία για τους Δ. Βουτυρά, Ν. Βέλλμο, Α. Δρίβα, Ν. Λαπαθιώτη, Λ. Πορφύρα και Γ. Τσουκαλά, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω.¹⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περισσότερα για την τάση του αλητισμού βλ. ενδεικτικά, Παν. Μουλλάς, «Εισαγωγή» στη σειρά *Η μεσοπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 1, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σσ. 47-60.

2. Δημοσιεύτηκαν σε πέντε μέρη, ως εξής: *Φλόγα* 8 (Ιούλ. 1944) 136-141· 9 (Αύγ. 1944) 171-174· 11 (Οκτ. 1944) 213-214· *Σπίθα* 12 (Δεκ. 1944) 25-27· *Φλόγα* 14 (Ιαν. 1945) 287-291. Τουλάχιστον στα υπόλοιπα τεύχη της *Φλόγας* (15-20 και 27-30) και της *Σπίθας* (13-15) που έχουν εντοπιστεί δεν υπάρχει καμιά συνέχεια. Ωστόσο δεν αποκλείεται να έχει δημοσιευτεί ανάλογο κείμενο σε τεύχη της *Φλόγας* που λανθάνουν (δηλ. στα τχ. 21-26). Επίσης, δεν γνωρίζουμε αν η δυσέρετη *Σπίθα* εξακολούθησε να τυπώνεται και μετά το 15ο τεύχος. Πλήρεις σειρές των περιοδικών αυτών πιθανόν να σώζονται στο αρχείο του ποιητή (Λονδίνο)· όμως δεν καταφέραμε, δυστυχώς, να προσεγγίσουμε το αρχείο αυτό, το οποίο καλό θα ήταν να κατατεθεί σε κάποιο ερευνητικό κέντρο στην Κύπρο. Για τα περιοδικά που εξέδωσε κατά καιρούς ο Ανθίας, βλ. Λ. Βαρελάς - Α. Λούδη, «Το περιοδικό *Φλόγα* (1925) του Τεύχρου Ανθία», *Μικροφιλολογικά* 8 (2000) 20-22· Λ. Παπαλεοντίου, *Κυπριακά περιοδικά (1903-1958). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 174-181· Μαρία Μηνά, «*Φλόγα*, πρωτοποριακή έκδοση του Τεύχρου Ανθία». Β' περίοδος (Λευκωσία 1944-1946): Αποδελτίωση κατά τεύχος», *Μικροφιλολογικά* 33 (Ανοιξη 2013) 54-58. Σύμφωνα με ανεξакρίβωτη πληροφορία του Κ. Νικολαΐδη (*Τεύχος Ανθίας*, ό.π., σ. 94), ο Ανθίας εκδίδει τα ίδια χρόνια στη Λευκωσία το εβδομαδιαίο σατιρικό περιοδικό *Φραγγέλιο* (πιθανόν να πρόκειται για τη *Σπίθα*). Για την άκαρπη προσπάθεια του Ανθία να εκδώσει νέο λογοτεχνικό περιοδικό στην Κύπρο το 1956 βλ. Λ. Παπαλεοντίου, «Επαφές του Στρατή Τσίρκα με την Κύπρο», *Κυπριακή Βιβλιοφιλία* 20 (Χεμώνας 2011-2012) 8-13, ιδίως 10-12.

3. Αρκετά βιογραφικά στοιχεία βλ. Κ. Νικολαΐδης, «Χρονολόγιο», στον τόμο *Τεύχος Ανθίας*, ό.π., σσ. 79-98.

4. Στα περιοδικά *Μακεδονικά Γράμματα* 19 (Φεβρ. 1924) 31-32, και *Νέοι Βωμοί* 3 (Μάρτ. 1924) 95-96, αντίστοιχα.

5. Η μαρτυρία αυτή σώζεται σε χειρόγραφο σημείωση του Χ. Λεβάντα στο αρχείο του περιοδικού *Νέα Εποχή* της Λευκωσίας (βλ. Παράρτημα Ι).

6. Σύμφωνα με το «Χρονολόγιο» του Κ. Νικολαΐδη (*Τεύχος Ανθίας*, ό.π., σ. 82), αλλά και με βάση άλλες πηγές, διαπιστώνεται ότι ο Ανθίας διορίστηκε αρχικά δάσκαλος στη Χοιροκοιτία της επαρχίας Λάρνακας (1922-1923). Το 1930, όταν επανεγκαθίσταται στην Κύπρο, διορίζεται δάσκαλος στο χωριό Λάσα της Πάφου (ό.π., σ. 87).

7. Έρμα Χριστοφίδου, *Τ' ανοικτά χαρτιά της παρούσιας και τα δικά μου*, Λεμεσός 1997, σ. 63.

8. Το εκτενέστατο αυτό κείμενο δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφ. *Πρωινή* (1937) και εκδόθηκε πρόσφατα αυτοτελώς: Τεύκρος Ανθίας, *Πώς έζησα 18 μήνες στις Κεντρικές Φυλακές*, επιμ. Α. Κλ. Σοφοκλέους Λευκωσία, Εν Τύποις, 2011, σσ. 13-255.

9. Μόνο για τον Ν. Λαπαθιώτη ξαναγράφει με προσθαφαιρέσεις και αλλαγές το δημοσίευμα της *Πρωινής* (28.8.1934) για τη *Φλόγα* (4, Μάρτ. 1944, σσ. 62-66).

10. Τ. Ανθίας, «Ο θάνατος ενός ποιητή. Κ. Γ. Καρυωτάκης», *Η Υπαλληλική*, 9, 16, 23, 30.9. και 7.10.1928. Ανατυπώθηκε σχολιασμένο στα *Μικροφιλολογικά Τετράδια* αρ. 3, Λευκωσία 2003, σσ. 3-26.

11. Για παράδειγμα, ο Γ. Κοτζιούλας σχολίασε θετικά τα ποιήματα αυτά (*Ελληνικά Γράμματα* 75, 23.11.1929, σσ. 728-729), ενώ ο Ν. Λαπαθιώτης (*Πειθαρχία*, 4.5.1930, σ. 23) και κυρίως ο Β. Μεσολογγίτης (*Πρωτοπορία*, Β' έτος, αρ. 1, 1930), ίσως και άλλοι εξέφρασαν επιφυλάξεις, αντιρρήσεις και αρνητικά σχόλια.

12. Βλ. κυρίως Λεωνίδα Γαλάζης, «Η αλήτικη ζωή και η κόλαση των απόκληρων στην ποίηση των Κώστα Βάρναλη και Τεύκρου Ανθία. Αντιστοιχίες και διαφοροποιήσεις», *Νέα Εποχή* 264-265 (2000) 4-13.

13. Κ. Βάρναλης, «Τ. Ανθία: Ελλάδα», *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 9.12.1946.

14. Δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εποχή* 80 (Δεκ. 1968) 9.

15. Ευχαριστώ τον φίλο Λάμπρο Βαρελά για τις υποδείξεις του.

Τεύκρος Ανθίας, σχέδιο του Γεράσιμου Γρηγόρη
Από την ποιητική συλλογή *Άγιε Σατάν, ελέησόν με* (1942)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I. Δύο ιδιόχειρα ποιήματα από τα Σφυρίγματα του αλήτη

Συγ. Προσέχει πάλι σ' αρετήν γυν. κ' αὐτὴν ἀποδοξαίεα
καὶ καὶ σφαιρὰ τῆς οὐρανίας. "Ὅσα ἴσται ὑπερβαρμὰ μίνα
τὰ γίνου με' ὀδύνην, καὶ ὀνο-
χέτα." ὄχι, βιβλία, ἀμύμονα-

Τ. ΑΝΘΙΑ

"ΤΑ ΣΦΥΡΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΗΤΗ"

ΑΛΗΤΙΣΜΟΣ

- "Τι κραμρός, ¹ τί κραμρός,
" ὠδύνη με' ὠδύνη ὁ ζενθιός!" -

Τέκνα μεῖν, ἀραμῆν
τὴν κατὰ μέρα καὶ γυνῶ
με' ἴσ' ἀνὰ τὸ εἶδος μου,
ὠδύνη ἰονοῖται σὺν τῷ καὶ τῷ ἰσθμῷ τῷ ἰσθμῷ.

²
- "Ζήκερις ἔχουκε ψυρεῖ
" με' ἴσ' ἴσ' ἰσθμῷ καὶ φρενῷ" -

Με' εἶνα σὺν τῷ φρενῷ
ἴσ' ἴσ' με' ἴσ' ἰσθμῷ
σὺν τῷ με' ἴσ' ἰσθμῷ, ὅτιν ἰσθμῷ
καὶ ἴσ' ἰσθμῷ μου γυνῶ, γυνῶν καὶ ἰσθμῷ.

ΕΠΗ ΣΦΥΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΠΗΛΗ

ΝΥΧΤΑ ΛΥΤΡΩΜΟΥ

Χαρισμένο σὺν ἄδελφοῖς μου εἶσι
Μαρτῖν Ἀνδρέου.

Ἄφες μὲν νύχτα μ' ἔγρησεν ἐπὶ δόξῃ σὺν ἰσχύ' μου·
καὶ νοσταλγία καὶ ἄντρο καὶ ἄμεταγρύμωτο·
μ' εἶνα φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ γ' ἄντρο καὶ ἄδελφοῖς μὲς τῶν ἀδελφῶν.

Εἶχε δόξῃ σὺν ἰσχυρῶστος, οὐκ ἔδρασε, οὐκ ἔδρασε,
μὲν νύχτα δόξῃ καὶ ἄντρο, μὲν νύχτα δόξῃ καὶ ἄντρο,
καὶ καὶ ἄντρο καὶ ἄντρο, καὶ καὶ ἄντρο καὶ ἄντρο,
μὲν νύχτα δόξῃ καὶ ἄντρο, καὶ καὶ ἄντρο καὶ ἄντρο.

Ἄφες μὲν νύχτα μ' ἔγρησεν ἐπὶ δόξῃ σὺν ἰσχύ' μου,
καὶ νοσταλγία καὶ ἄντρο καὶ ἄμεταγρύμωτο·
μ' εἶνα φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ γ' ἄντρο καὶ ἄδελφοῖς μὲς τῶν ἀδελφῶν.

Μὲς τῆς φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ νοσταλγία καὶ ἄντρο καὶ ἄμεταγρύμωτο·
μ' εἶνα φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ γ' ἄντρο καὶ ἄδελφοῖς μὲς τῶν ἀδελφῶν.

Πόσο εἶ φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ νοσταλγία καὶ ἄντρο καὶ ἄμεταγρύμωτο·
μ' εἶνα φρενὸς ἀνδύχου μὲς τῆς ἰσχυρῶστος μου,
καὶ γ' ἄντρο καὶ ἄδελφοῖς μὲς τῶν ἀδελφῶν.

Κι' ἔρως μιά νύχτα μ' ἔρωτος ἔδου μιά βίβλ' μου:
κι' νοσηλεία καὶ ἄντρο καὶ ἔμμεταγμομό.
Καράβια κέρια: οἱ ἰώδες μου, φουρδούνα: οἱ ὀδοασμοί μου
πᾶν γιὰ τὰ θρόνον δέσμο, γοργά, κ' εὐδαιμονία.

Κι' οἱ ἔρως καὶ ἔρως, ὡς δαρκῶ, σά' μιά γενική δαδισία,
καὶ δαῖμα σὺδραμο γησι, μιά γραμμική - ν - ἀδμή,
κέντρο δα' ὡς, σφηρίστας μάζηδονή εὐδαιμονία:
— κόν' ἔχει φέρει ὁ ἔρωτος σου γίνουμε Σπυρίδη. —

Τ. ΑΝΘΙΑΣ

Σημείωση: Τον Οκτώβριο του 1927 ο Τ. Ανθίας έστειλε για δημοσίευση στο Πειραιϊκόν Ημερολόγιον τρία ποιήματά του, που περιλήφθηκαν αργότερα στη συλλογή του Τα σφυρίγματα του αλήτη. Όπως μαρτυρεί ο Χρήστος Λεβάντας, επιμελητής του Πειραιϊκού Ημερολογίου, σε σημειώμά του το οποίο έστειλε στον Αχιλλέα Πυλιώτη, από αυτά δημοσιεύτηκε μόνο ένα, «Η τραγωδία» (σ. 68), ενώ τα υπόλοιπα, μαζί με αρκετή άλλη προγραμματισμένη ύλη, έμειναν τότε αδημοσίευτα, γιατί δεν είχε εξασφαλιστεί η χορηγία που είχε προβλεφθεί. Οι Τ. Ανθίας και Χ. Λεβάντας είχαν συνδεθεί φιλικά από το 1923, όταν συνεργάζονταν και οι δύο με την εφ. Ριζοσπάστης του Γ. Κορδάτου. Μάλιστα, μαζί με άλλους (τους Βέλιο, Τ. Βισώρη, Ν. Κατηφόρη, Π. Πικρό, Γ. Τσουκαλά κ.ά.) είχαν σχεδιάσει την έκδοση λογοτεχνικού περιοδικού με τον τίτλο Φλόγα, αλλά η προσπάθεια αυτή δεν καρποφόρησε. Δυο χρόνια αργότερα, ο Ανθίας προχώρησε μόνος του στην έκδοση ενός ομότιτλου περιοδικού (Σπάρτη 1925), το οποίο συνέχισε αργότερα και στη Λευκωσία (1944-1945) και στο Λονδίνο (1948-1950).

Ύστερα από τον θάνατο του Τ. Ανθία, ο Χ. Λεβάντας παραχώρησε στον υπεύθυνο του περιοδικού Νέα Εποχή, τον Α. Πυλιώτη, πέντε επιστολές του Ανθία (γραμμένες στα χρόνια 1965-1966) προς τον ίδιον, αλλά και δυο πολύτιμα ιδιόχειρα ποιήματά του από τα Σφυρίγματα του αλήτη, τα «Αλητισμός» και «Νύχτα λυτρωμού», τα οποία δεν ευτύχησαν να δημοσιευτούν στο Πειραιϊκόν Ημερολόγιον του 1928. Επίσης, αντέγραψε από το έντυπο αυτό το τρίτο ποίημα («Η τραγωδία»), ενώ σε συνοδευτικό, μάλλον δυσανάγνωστο σημειώμά του στο πίσω μέρος της ίδιας σελίδας έγραφε στον Α. Πυλιώτη:

Τα λοιπά ποιήματά του που εσωκλείω δεν δημοσιεύτηκαν, γιατί ο χρηματοδότης της έκδοσης του Πειρ(αϊκού) Ημερολογίου αρνήθηκε να εκπληρώσει την υποχρέωσή του που 'χε αναλάβει με συμφωνητικό, και η ύλη περίπου 100 σελ(ίδων) έμεινε αδημοσίευτη. Σ' αυτήν περιλαμβάνονταν και κείμενα εξαίρετων Πειραιωτών ποιητών και πεζογράφων του κύκλου του Περιοδικού μας (1901) του Γερ. Βώκου.

Με τον αξέχαστο Τεύκρο Ανθία γνωριστήκαμε όταν σπούδαζε εκείνος για δάσκαλος στο «Μαράσλειο»,¹ κι εγώ με τους Τ. Φίτσο, Ν. Μαράκη, Π. Πικρό κ.ά. δουλεύαμε στο Ριζοσπάστη (1923, δ/ση: Γιάννη Κορδάτου).

Είχαμε αποφασίσει να βγάλουμε μια συντροφιά (Ανθίας, Ν. Βέλμος, Γ. Τσουκαλάς, Ν. Κατηφόρης, Β. Φρέρης,² Ν. Μαράκης, Τ. Βισώρης, Αλφ. Χόροβιτς, ζωγράφος Πολωνός που έμενε και μένει στην Αθήνα)³ ένα προοδευτικό περιοδικό, τη «Φλόγα», όμως μολονότι προετοιμάσθηκε, η έκδοση δε βγήκε τελικά λόγω του διωγμού που 'χε ξεσηκωθεί από την αντίδραση.⁴

Τα δυο ιδιόχειρα ποιήματα του Ανθία είναι γραμμένα στο πίσω μέρος τεσσάρων πα- νομοτύπων φύλλων ενός διαφημιστικού φυλλαδίου του «Εκδοτικού Οίκου Γ. Τσουκαλά», όπου ανακοινώνονται προσφορές λογοτεχνικών και άλλων εκδόσεων. Στο πάνω άκρο της πρώτης σελίδας ο Τ. Ανθίας σημείωσε οδηγίες για την εκτύπωση των ποιημάτων: «Σημ.: Προσέχτε, σας παρακαλώ, την ορθογραφία και τα σημεία στίξεως. Όσα είναι υπογραμμισμένα να γίνουν με διαφορετικά στοιχεία. Όχι, βέβαια, ημίμαυρα». Στο τέλος της τέταρτης σελίδας αναγράφεται (μάλλον με το χέρι του Χρήστου Λεβάντα) ότι τα ποιήματα «στάλησαν για το «Πειραιϊκό Ημερολόγιο», 15.10.1927». Από τη χρονολογική αυτή σήμανση διαπιστώνεται ότι τα δυο παραπάνω ποιήματα από τα *Σφυρίγματα του αλήτη* γράφτηκαν πριν από τις 15 Οκτωβρίου 1927. Όμως δεν πρέπει να γράφτηκαν πριν από το 1927, αν λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι είναι γραμμένα στο πίσω μέρος διαφημιστικού φυλλαδίου των εκδόσεων του Γ. Τσουκαλά, όπου εξαγγέλλονται βιβλία όπως η συλλογή διηγημάτων του Δ. Βουτυρά *Τροφή στο θάνατο*, που κυκλοφόρησε το 1926. Άλλωστε είναι εξακριβωμένο ότι η περίοδος της αλητείας του Τ. Ανθία αρχίζει το 1927 (ο ίδιος ξεκαθαρίζει στα «Απομνημονεύματά» του ότι τότε αρχίζει να γράφει τα *Σφυρίγματα του αλήτη*)· και ότι ο ποιητής, αφού δίδαξε ως δάσκαλος για τρία χρόνια στην ευρύτερη περιοχή της Σπάρτης, εγκαταστάθηκε ξανά στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1927, όπου φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Γ. Τσουκαλά, προτού αποφασίσει να μετακομίσει στα παγκάκια του Ζαπτείου.

Αν θεωρήσουμε ότι τα *Ποιητικά Άπαντα* (Λονδίνο 1962) του Τ. Ανθία αποτυπώνουν την οριστική βούληση του ποιητή, τότε διαπιστώνουμε ότι ανάμεσα στην παραπάνω ιδιόχειρη μορφή των δυο ποιημάτων (που είχαν περιληφθεί εξ αρχής στην πρώτη έκδοση) και στην οριστική έκδοση των Απάντων υπάρχουν μόνο δύο ουσιαστικές διαφορές, αν εξαιρέσουμε μερικές πολύ δευτερεύουσες αλλαγές στη στίξη και στη χρήση του τελικού ν: Στο πρώτο ποίημα («Αλητισμός»), στον τελευταίο στίχο της ενότητας 2, η λέξη «γυ- ρεύει» έχει διορθωθεί σε «κοντεύει» ενώ στο δεύτερο ποίημα («Νύχτα λυτρωμού») έχει αφαιρεθεί η αφιέρωση «Χαρισμένο στην αδελφική μου φίλη Μαρία Ανδρέου». Θα μπο- ρούσε να υποστηριχθεί ότι η Μαρία Ανδρέου είναι η «νεαρά Κυπρία» την οποίαν ο Ανθίας ερωτεύτηκε το καλοκαίρι του 1927, «αλλά χωρίς ανταπόκριση, γεγονός που πρέπει να τον επίκρανε πολύ».⁵ Ήδη στο ποίημα αυτό ο μοναχικός ποιητικός ήρωας, που είχε δοθεί «στο συντριμμό, στις ηδονές, στα πάθη», φαίνεται να έχει επενδύσει πολύ στη γνωριμία του με τη νέα αυτή, αλλά πολύ νωρίς συναισθάνθηκε ότι δεν έπρεπε να τη βλέπει παρά μόνο ως «αδελφική φίλη»: «ο Έρωτας που γίνηκε Στοργή». Αν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε το ποίημα αυτό γράφτηκε το καλοκαίρι του 1927 και σίγουρα πριν απο τις 15 Οκτω- βρίου του ίδιου χρόνου. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στην έκδοση των *Ποιητικών Απάντων* ο Ανθίας δεν έχει αποδώσει με διαφορετικά (λ.χ. με πλάγια ή αραιογραμμένα) στοιχεία τους δύο πρώτους στίχους κάθε ενότητας, ίσως γιατί δεν υπήρχαν τέτοιες δυνατότητες στο ελληνικό τυπογραφείο του Λονδίνου «Aegean Press LTD», όπου έγινε η εκτύπωση του βιβλίου.

Σύμφωνα με αδημοσίευτες επιστολές που σώζονται στο αρχείο της *Νέας Εποχής* (Λευκωσία 1959 κ.ε.), ο Α. Πυλιώτης (1923-1998) έστειλε στον Χ. Λεβάντα (1904-1975) τεύχος του περιοδικού για να προκαλέσει συνεργασία του. Ο τελευταίος, μόλις λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του, επικοινωνήσε με επιστολικό δελτάριο (από Πειραιά, 5.4.1975) με τον Α. Πυλιώτη στέλνοντας ένα διήγημά του («Πηγελόπη»), που δημοσιεύ- τηκε στο τχ. 112 (Μαΐου-Ιουνίου 1975) της *Νέας Εποχής*, καθώς και τη συλλογή διηγη-

μάτων του Θύελλα στο Μπέυ Μπίσκυ (1974), που εξαγγέλθηκε στο προηγούμενο τεύχος (111). Στην ίδια επιστολή του ο Χ. Λεβάντας πληροφορούσε τον Πυλιώτη: «Έχω στη διάθεσή σας χειρόγραφα με στίχους του Τεύκρου Ανθία από το 1927 και γράμματά του λίγο προ του θανάτου του από το Λονδίνο». Σε απαντητική επιστολή του (από Λευκωσία, 8.5.1975) προς τον Χ. Λεβάντα, ο Α. Πυλιώτης συγχαίρει τον πρώτο για την «πενητάχρονη προσφορά του στα γράμματα, μια προσφορά γεμάτη ανθρωπιά, βαθύ αίσθημα, πλατιά σκέψη, μα και εξαιρετη τέχνη» τον ευχαριστεί για τη συνεργασία του και για το βιβλίο του («Δε φαντάζεστε πόση συγκίνηση νιώσαμε, όταν πήραμε το διήγημά σας με το ευγενικό σημειώμά σας») και προσθέτει: «Μας ενδιαφέρουν πολύ τα χειρόγραφα του Ανθία. Ίσως όχι για άμεση χρήση, αλλά για το αρχείο μας, που στην ώρα του θα χρησιμοποιηθεί. Αν είχατε την καλωσύνη να μας τα παραχωρήσετε, θα μας υποχρεώνατε». Με νέο επιστολικό δελτάριο (από Πειραιά, 24.5.1975), ο Χ. Λεβάντας ενημερώνει τον Α. Πυλιώτη ότι του στέλνει τα χειρόγραφα ποιήματα και τις επιστολές του Ανθία που είχε υποσχεθεί. Ο Α. Πυλιώτης επανέρχεται με νέα επιστολή του (30.6.1975) και ενημερώνει τον Χ. Λεβάντα για την παραλαβή των χειρογράφων: «Θερωμάτα ευχαριστώ για την αποστολή των χειρογράφων του Ανθία, είναι πραγματικά πολύ σημαντικά για μας».

Τρία χρόνια αργότερα, σε αφιερωματικό τεύχος για τους Τ. Ανθία και Θ. Πιερίδη με αφορμή τα δέκα χρόνια από τον θάνατό τους, ο Α. Πυλιώτης δημοσίευσε σημειώμά του στο οποίο κάνει λόγο για την τύχη των δυο ιδιόχειρων ποιημάτων του Ανθία που έλαβε από τον Χ. Λεβάντα και διερωτάται: «Πώς διασώθηκαν; Γιατί ο Λεβάντας κράτησε και φύλαξε τόσο καιρό και με τόση στοργή τα χειρόγραφα ενός νεαρού ποιητή; [...] Γιατί δεν έδωσε ο Λεβάντας τα χειρόγραφα στον ίδιο τον Ανθία; [...] Ίσως για τον ίδιο λόγο που τα φύλαγε τόσα χρόνια, ίσως να τα ήθελε σαν ακριβό ενθύμιο». Μαζί με το δημοσίευμα αυτό ο Α. Πυλιώτης δημοσιεύει φωτογραφικά το ένα από τα δύο ιδιόχειρα ποιήματα («Αλητισιμός»).⁶ Αρκετά χρόνια αργότερα, χωρίς να έχουμε υπόψη μας το δημοσίευμα του Α. Πυλιώτη και τη σχετική αλληλογραφία, παρουσιάσαμε φωτογραφικά το ίδιο ποίημα.⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αν η άγνωστη αυτή πληροφορία είναι σωστή, τότε ο Ανθίας, απόφοιτος του Παγκύπριου Ιεροδιδασκαλείου Λάρνακας, έκανε πρόσθετες σπουδές στο Μαράσλειο Διδασκαλείο της Αθήνας στα 1923-1924, για να μπορέσει να εργαστεί στη συνέχεια ως δάσκαλος.

2. Οι Νίκος Κατηφόρης (1903-1967) και Βελισσάριος Φρέρης (1900-1968) είναι επίσης μεσοπολεμικοί συγγραφείς.

3. Ο εβραϊκής και πολωνικής καταγωγής ζωγράφος και χαράκτης Αλφόνσο Χόροβιτς έζησε στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και φιλοτέχνησε λογοτεχνικές και άλλες εκδόσεις, ιδίως αριστερών συγγραφέων, όπως του Π. Πικρού και του Ν. Κατηφόρη.

4. Ευχαριστώ τον καθηγητή Γιώργο Α. Χριστοδούλου για την πολύτιμη συμβολή του στην ανάγνωση του σημειώματος.

5. Βλ. Κ. Νικολαΐδης, «Χρονολόγιο», ό.π., σ. 86.

6. Α. Πυλιώτης, «Δυο χειρόγραφα του Ανθία και μερικές παρατηρήσεις», *Νέα Εποχή* 131-132 (Ιούλ.-Οκτ. 1978) 843-845.

7. Μ-Φ, «Χειρόγραφο ποίημα του Τ. Ανθία από Τα σφυρίγματα του αλήτη (Από το αρχείο του περιοδικού *Νέα Εποχή*)», *Μικροφιλολογικά* 15 (2004) 47-48.

II. Ο ΑΛΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ*

(Αθήνα 1928)¹

Αν θα χρειαζότανε κάποια εισαγωγή για Τα σφυρίγματα του αλήτη, πάνω κάτω θα 'τανε γραμμένη μ' αυτό τον τρόπο:

Ο αλήτης, που τραγουδάει, φλυαρεί, θυμώνει, σαρκάζει, ειρωνεύεται πρώτα πρώτα τον εαυτό του κι ύστερα τις συνθήκες του, τότε γελώντας, τότε σφίγγοντας τις γροθιές του με πείσμα, για να κρατηθεί μέσα στην εποχή του, είναι ο ίδιος ο ποιητής.

Δεν παρουσιάζεται με αξιώσεις. (Άλλωστε οι αλήτες όλοι είναι πολύ ολιγαρκείς. Τους είναι αρκετή μια γωνιά, οποιαδήποτε, για να ξεκουράσουνε την άρρυθμη και κουρασμένη τους ύπαρξη.)

Ο αναγνώστης μου ασφαλώς θα στεναχωρήθηκε, γιατί ίσως βρίσκει τόσο άσκοπες τις παραπάνω εξηγήσεις. Κι όμως εμείς όλοι, που είμαστε συνηθισμένοι να δεχόμαστε κάθε εκδήλωση των γύρω μας, πάντα σιωπηλοί και αποχαυνωμένοι από τη σκέψη, νομίζοντας έτσι πως προσφέρουμε μια μεγάλη ή μικρή εκδούλευση στον εαυτό μας, εξακολουθούμε τη φλυαρία. Αν θέλετε, μπορείτε να μη διαβάσετε παρακάτω, και ρίχτε μια ματιά στα παραληρήματα ενός αλήτη.

Αλλά... Μη βιάζεστε παρακαλώ. Ας μιλήσουμε και με λίγη σοβαροφάνεια. (Ε! τι να γίνει; Κάποτε χρειάζεται κι αυτό.)

Ζούμε σε μιαν εποχή που δεν μπορεί παρά να δεχτεί όσες προσπάθειες γίνονται για την προαγωγή της κοινωνίας, σε όλα τα επίπεδα. Κάτι γίνεται σε όλα τα μέρη του κόσμου. Ο άνθρωπος πασχίζει για ένα καλύτερο Αύριο κι ένα υποφερτό Σήμερα. Η θετική σκέψη βάλθηκε να δείξει στην ανθρωπότητα ένα δρόμο πλατύ, που, ακολουθώντας τον, θα φτάσει στην ευημερία και θα γνωρίσει το νόημα της ζωής – αν, η καχημένη, έχει κάποιο νόημα.

Ούτε πεσιμισμό θέλουμε να δείξουμε, ούτε είμαστε έτοιμοι ν' αυτοκτονήσουμε. Απλώς, ερευνώντας, για να λύσουμε τα γύρω μας προβλήματα, κατορθώσαμε ν' αμφιβάλλουμε για πολλά πράγματα. Ωστόσο, μια αμφιβολία δεν μας εμποδίζει από το ν' αγαπούμε την γην αυτή, τον Άνθρωπο, το Σύμπαν ολόκληρο, «έμφυχο και άψυχο» – όπως αυτό συνηθίζεται να λέγεται – και πιστεύουμε πως με τη δημιουργία δυνατών, ανήσυχων και επαναστατημένων ανθρώπων θα δοθεί κάποια λύση στο πρόβλημα της ζωής. Και, πρώτα πρώτα, νά! ένα ζήτημα που μας ασχολεί και μας ενδιαφέρει, χωρίς καμιά αμφιβολία: Πιστεύουμε πως πρέπει ν' αλλάξουν οι οικονομικές συνθήκες της κοινωνίας, για ν' αφεθεί ελεύθερο το άτομο να εξελίξει όλες τις δυναμικότητές του, που περιορίζονται από μια διαρκή πάλη για τ' άγιο ψωμί.

Και πώς θα γίνουν όλ' αυτά; Φαντάζομαι πως ένας αλήτης δεν μπορεί να κάνει τον δάσκαλο για πράγματα που λύσανε πια οι κοινωνιολόγοι. Αυτός σφυρίζει. Μήπως απαγορεύεται, παρακαλώ, το σφυρίγμα; Αν – κατά λάθος ή κατά σύμπτωση – τα σφυρίγματά του είναι και ποιήματα, ασφαλώς αυτό ενδιαφέρει την τέχνη.

Και ξέρουμε πολύ καλά – κατάντησε πια κοινοτοπία και να λέγεται κάτι τέτοιο – πως: Τέχνη «έξω τόπου και χρόνου», έξω από την εποχή μας, κανωμένη από ανθρώπους κλεισμένους στο γραφείο τους και σερβίροντας αισθηματάκια και διανοητικά μικροκατασκευάσματα, από κυρίους ή κυρίες ή δεσποινίδες που κάθονται στο μπαλκονάκι, στη βεράντα, στο παράθυρο, στο σαλόνι τους και σεληνιαάζονται ή ανθίζονται ή ερωτεύονται με κοντέσσεσ, φθινόπωρα, χειμώνες, άνοιξες και καλοκαίρια, αναμνήσεις και ... ωραίους καιρούς – τέτοια τέχνη είναι, μα τον Άγιο Σατάν, οικογενειακή υπόθεση που, χωρίς άλλο, δεν ενδιαφέρει παρά τα θαυμάσια αυτά όντα.

Αν Τα σφυρίγματα του αλήτη δεν έχουνε την παραπάνω αισθητική αρτηριοσκληρωση, ε τότε έχουνε κάποιο σκοπό. Αλλιώς δεν θα δυσανεσθηθούνε καθόλου αν πεταχτούνε σε κάποιο δρόμο, σ' ένα παγκάκι, κάτω από κάποιο δέντρο.

Ξέρουνε τόσο καλά την αλήτικη ζωή. Και τους αρέσει...

* Ο Πρόλογος αυτός είναι παρμένος απ' το χαμένο αλήτικο χειρόγραφο που μου 'στειλε απ' την Αθήνα ο φίλος μου ποιητής και κριτικός Γ. Μυλωνογιάννης.² Ήταν προορισμένος να δημοσιευτεί στην πρώτη έκδοση – που είχε γίνει το 1928-29, λίγους μήνες μετά την απώλεια αυτού του χειρογράφου των «Σφυριγμάτων του αλήτη», με όσα «σφυρίγματα» θυμόμουνα απ' έξω. Έτσι εξηγείται και το νεανικό, παιγνιδιάρικο ύφος του Πρόλογου, που φανερώνει και κάποια ελαφρή αμφιβολία για την επιτυχία της συλλογής. / Από το ίδιο χειρόγραφο είχα πάρει τα λιγοστά ανέκδοτα «σφυρίγματα» που έβαλα στην τέταρτη έκδοση (1937). Υπάρχουνε κι αυτά στην έκτη έκδοση.

ΤΕΥΚΡΟΣ ΑΝΘΙΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο «Αλήτικος πρόλογος», αν και γράφτηκε το 1928 για να προταχθεί στην πρώτη έκδοση των Σφυριγμάτων του αλήτη (όπως αναφέρθηκε παραπάνω), περιλήφθηκε για πρώτη φορά στην έκτη έκδοση της ίδιας συλλογής (σσ. 7-8), που τυπώθηκε στη Λευκωσία το 1950, αλλά έχει ως τόπο έκδοσης το Λονδίνο όπου ζούσε τότε ο Ανθίας.

2. Ο ποιητής και κριτικός Γιώργος Μυλωνογιάννης (1909-1954), ναρκομανής και ο ίδιος, ανήκε στην παρέα του Ν. Λαπαθιώτη και του Μ. Παπανικολάου.

III. Ένας Αρχιμήδης του πόνου Ο Τεύκρος Ανθίας, ο ποιητής των Σφυριγμάτων του αλήτη

Γυρνώντας ένα βράδυ από μια κοσμική θεατρική πρεμιέρα, όπου η δημοσιογραφική ενημερότης μιάς είχε καταδικάσει να παρακολουθήσομε, μαζί με τον αφόρητο στομπρισμό της πρωτευούσης, ένα αηδές θεατρικό κατασκευάσμα, είδαμε τον Τεύκρο Ανθία τυλιγμένο στο παλιό επανωφόρι του, ακίνητο στη γωνιά του δρόμου, με μαλλιά ανάκατα και το βλέμμα γεμάτο απορία, μαζί και ερωτική έκσταση, να κοιτάζει τη χρυσή βροχή που εστάλαξαν από το πράο στερέωμα τ' αστέρια. Τους απηύθυνε, ίσως, με τρυφερότητα ερωμένου μια επίπληξη, γιατί δεν φέγγουν όλα με την ίδια ζεστή λάμψη σ' όλες τις ανθώπινες καρδιές. Σ' αυτήν την χαρακτηριστική στάση θα ετύχατε πολλές φορές βέβαια τον Ανθία τις νύχτες, όταν αργοπορημένοι στρατοκόποι, με τη συντροφιά των στοχασμών σας, περπατείτε μέσα στην ευλαβητική σιωπή των παντερήμων δρόμων. Και θα παρατηρήσατε ίσως την ταραχήν του, επειδή τον συνελάβατε εις την στιγμήν αυτήν της παθητικής αδυναμίας του – αυτόν που, λόγω της ιδιοσυγκρασίας του και της εντελώς ιδιαιτέρας ψυχολογίας του, έπρεπε να τον φαντάζεται κανείς ως έναν τρομερόν επαναστάτην απειλούντα να διαπεράσει τα πάντα «διά πυρός και σιδήρου». Γιατί ο Ανθίας αποτελεί την πλέον ζωντανήν διαπίστωση της θεωρίας της αγνής καλλιτεχνικής συγκινησεως, της θεωρίας που δεν παραδέχεται δηλαδή ότι η τέχνη ημπορεί να χρησιμεύσει ως μανιφέστον και ως μέσον μεταδόσεως εμβριθεστάτων κοινωνικών δογματισμών. Εκ πρώτης όψεως ένας παρόμοιος ισχυρισμός, προκειμένου για τον Ανθία, είναι ενδεχόμενον να εκληφθεί ως παραλογισμός. Χρειάζεται, πράγματι, μεγάλη προσοχή για να διακρίνει κανείς ότι η επαναστατικότητα – ή αν θέλετε αυτό που ονομάζουν τόσοον καταχρηστικώς επαναστατικότητα – είναι ένα απλούν πρόσχημα.

Η ανησυχία του εξητούσε κάπου να ξεκουρασθεί. Και ευρήκε έναν τρόπον για να την ξεγελάσει προς στιγμήν με ένα νέον μέσον εκφράσεως.

Αλλά ο τρόπος της εκφράσεως, και όταν ακόμα φανερώνει την εκδήλωσιν μιας ψυχικής διαθέσεως, δεν έχει ποτέ την δύναμιν να παραμορφώσει τον καλλιτέχνην. Ο Ανθίας παρέμεινεν εις την προοπτικήν της λογοτεχνικής του εξελίξεως ο ίδιος – ο αγνός ποιητής που προ ετών εμφανίσθηκε δειλά δειλά με τα συμπαθητικά του πρωτόεια, βαθύτατα συγκινημένος από την ομορφιά σε όλες της τις εκδηλώσεις. Η σκληρότητα της ζωής, με τον καθημερινό της απεγνωσμένο αγώνα, τον ανάγκασε αργότερα να τραπεί προς τον δρόμον της ποιητικής απωλείας, προς τις θεωρίες. Εφάνηκε ασυνεπής προς τον εαυτόν του, επεζήτησε να λυτρωθεί με κάθε μέσον από την τρομεράν ευαισθησίαν που καταδικάζει τον καλλιτέχνην να υποφέρει αιωνίως δια τα πράγματα που ασχημίζουν την ζωήν. Αλλά η συνείδησις του καλού ενίκησε. Από την τεραστίαν αυτήν ψυχικήν προσπάθειαν δεν έμειναν παρά μερικά θλιβερά υπολείμματα πονεμένου σαρκασμού, που περνά μέσα απ' τους στίχους του Ανθία σιγαλά, περίπου όπως μια τελευταία, μετανιωμένη πνοή καταιγίδος που βραρέθηκε να γκρεμίζει και να συντρίβει.

Ο ποιητής επανήλθε εις τας προσφιλείς αδυναμίας του, ένιωσε και πάλιν την ανάγκην να αφήσει ελευθερον τον εσωτερικόν κόσμον του να μιλήσει. Να μιλήσει για την αιώνια ομορφιά της φύσης, για τις λαμπρές, ηλιόβολες ημέρες του Γενάρη, για τις εαρινές νύχτες που είναι θερμές και γλυκές όπως ένα φρέσκο κορίτσι. Ο σαρκασμός του, ο καλόβολος και λεπτός σαρκασμός που δεν εκτρέπεται ποτέ εις το πικρόχολον, εις τους στίχους του Ανθία παραμένει πλέον ως ένα χαρακτηριστικόν χρώμα. Ακόμα και η τραχύτης της ποιήσεώς του είναι φαινομενική, επειδή ακριβώς δεν υπάρχει τίποτε που να την δικαιολογεί. Απλούστατα διότι ο Ανθίας, εμφανιζόμενος επαναστάτης με την σημερινήν σημασίαν της λέξεως, κάνει την εντύπωσιν ενός αγαθοτάτου αστού, που απαραίτητως επιμένει να ελλαμβάνεται ως ο αμμοβρορότερος ανθρωποφάγος. Αυτός ο πράος, ο άκακος, ο μελιχχιος άνθρωπος δεν ονειρεύθη ποτέ ανατροπάς. Επόνεσε τον πόνον των ταπεινών υπάρξεων, των καταπονημένων σκλάβων της ζωής, που δεν βλέπουν ποτέ Θεού πρόσωπο. Εκοίταξε την πόρνην δίχως αηδία, με τρυφερότητα. Είδε πως η ψυχή ενός εργάτη αξίζει να μελετηθεί. Επρόσεξε τον αγωγιάτη όταν φορτώνει το κάρρο του, τον άνθρωπο του λαού όταν φιλοσοφεί. Επεριμάζεψε από τον δρόμον τα συντρίμια και τα ναυάγια, όλην την αγνοημένην αθλιότητα της ζωής που σέρνεται σακατεμένη, εκμηδενισμένη κάτω από το βάρος της δυστυχίας της, και την απόθεσε στην ψυχή του με την ίδια στοργή, τον ίδιο πόνο που μια μητέρα εγκαταλείπει το παιδί της στο πεζοδρόμιο.

Ολόκληρος ο Ανθίας είναι ακριβώς ό,τι παρέχει η λέξις πόνος. Δεν είναι ένας καλλιτέχνης που θρηνεί για την δυστυχίαν των ομοίων του μέσα από την άνεσιν του πολυτελούς του γραφείου. Ο Ανθίας την έζησε την αξημέρωτη, τη φριχτή νύχτα της πικρής καταφρόνιας. Γνώρισε από κοντά, από πάρα πολύ κοντά, τις θλιβερές σκηνές των σκοτεινών δρόμων, που έχασαν μαζί με τις ελπίδες και τα αισθήματά των κάθε παρηγοριά και που, «συνηθισμένοι από καιρό στον ξεπεσμό τον διαρκή», ζουν μονάχα με τον τρόπο του χωροφύλακα.

Κι όμως δεν εξεγείρεται, δεν οργίζεται, δεν μισεί κανένα. Θέλει, όπως γράφει εις ένα στίχον του, να σφίξει τις γροθιές του... αλλά κρύνει. Η επανάστασίς του είναι το παράπονον· παράπονον ευγενές, με όλον τον σπαραγμόν που περικλείει· παράπονον που πνίγεται σε λίγο μέσα εις ένα σιωπηλόν ρεμβασμόν, παράπονον «που γαληνεύει ανήσυχα στην ήσυχην εσπέρα».

Η συγκίνησις για την ομορφιά των γύρω πραγμάτων είναι η μοναδική παρηγοριά του ποιητού. Ούτε καν τομά ο Ανθίας να την ερμηνεύσει. Περνά από τους στίχους του, για τον βιαστικόν παρατηρητήν, αδιόρατος, όπως η γαλήνη του βυθού μιας τρικυμισμένης θαλάσσης:

*Αλήτη, απόψε είν' η βραδιά τόσο καλή, τόσο καλή!
Μπορείς να πας να κοιμηθείς σ' ένα παγκάκι, αλήτη!*

Αλλά ο Ανθίας δεν κοιμάται. Θα τον δείτε ένα απ' αυτά τα βράδια ακίνητο στη γωνιά του δρόμου, με τα μαλλιά ανάκατα και το βλέμμα γεμάτο απορία, μαζί και ερωτική έκσταση, να κοιτάζει την χρυσή βροχή που σταλάζουν απ' το πράο στερέωμα τ' αστέρια. Όταν περάσετε από κοντά του, μην ταράξετε τους κύκλους του. Απομακρυνθείτε μ' ευλάβεια κι αφήστε τον, μ' ένα τραγούδι του, να λύσει το πρόβλημα του πόνου.

Υπαλληλική, Αθήνα, 20.1.1929 και 3.11.1929

ΣΑΦΑΡ [=Μάνος Σαφαρίκας]

Σημείωση: Τόσο ο Τ. Ανθίας όσο και ο Μ. Σαφαρίκας συνεργάζονταν κατά την περίοδο αυτή με την αθηναϊκή εφημερίδα Υπαλληλική: εδώ ο Ανθίας προδημοσίευσε δείγματα από τα *Σφυρίγματα του αλήτη*, αλλά και πεζά και κριτικά κείμενα, όπως το εκτενές άρθρο του για τον Κ. Γ. Καρυωτάκη (βλ. «Επιλεγόμενα», σημ. 9). Μάλιστα ο Μ. Σαφαρίκας (ο οποίος διηύθυνε αργότερα την εβδομαδιαία πολεμική και ευθυμογραφική επιθεώρηση ΑΕΡΑ, 1941, και εξέδωσε το βιβλίο *Η τυπογραφία εκβιομηχανίζεται*, 1963) εξέφρασε φιλικά και διακριτικά τη διαφωνία του στο μάλλον υπερβολικό αυτό άρθρο του Ανθία («Ο θάνατος ενός ποιητή. Η κριτική, οι θεωρίες και ο Καρυωτάκης», εφ. *Η Υπαλληλική*, 14, 21 και 28.10.1928). Το παραπάνω κείμενο του Μ. Σαφαρίκα για τον Τ. Ανθία δημοσιεύτηκε δυο φορές στο ίδιο έντυπο: αρχικά με αφορμή την επικείμενη έκδοση της ποιητικής συλλογής του *Τα σφυρίγματα του αλήτη*, και στη συνέχεια λόγω της γενικά ευνοϊκής υποδοχής των ποιημάτων αυτών. Ο αρθρογράφος δίνει εδώ μια ενδιαφέρουσα και ευαίσθητη προσωπογραφία του ποιητή, ενώ παράλληλα επιχειρεί μια βιογραφική - ψυχαναλυτική προσέγγιση του έργου του, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος και ο ποιητής ταυτίζονται απόλυτα. Προφανώς δεν έχει άδικο, όταν σχολιάζει ότι πίσω από τον πονεμένο και εξεγερμένο Ανθία κρύβεται ο πληγωμένος και πλάνητας ήρωας του μετασυμβολισμού και της λογοτεχνίας του αλητισμού.

IV. Τεύκρος Ανθίας, Έξι προσωπογραφίες

Ο Δημοσθένης Βουτυράς¹

Η ταβέρνα είναι το άσυλο του καλλιτεχνικού κόσμου της Αθήνας. Στο απλοϊκό της περιβάλλον, μακριά από τύπους και ψευτοευγένειες, οι καλλιτέχνες βρίσκουν μιαν ατμόσφαιρα γαλήνης, εσωτερικής ικανοποίησης και αδερφότητας. Οι φιλολογικές ταβέρνες πριν λίγα χρόνια ήταν πολλές. Σ' όλα τα σημεία της Αθήνας - μα προπάντων στην παλιά - θα συναντούσες τέτοια άσυλα. Γύρω από γνωστούς λογίους μαζευόντουσαν διάφοροι κύκλοι καλλιτεχνών, που αποτελούσαν ενιαία συγκροτήματα ανθρώπων με τα ίδια ιδανικά, με την ίδια ψυχολογία και τις ... ίδιες ιδιοτροπίες. Ένας από τους αρχηγούς αυτούς ήταν κι ο γνωστός διηγηματογράφος Δημοσθένης Βουτυράς.

Τύπος σοβαρός όσο και εύθυμος. Πάσχει από υπερτροφία ειλικρίνειας. Δεν χαρίζει κάστανο σε κανένα. Ύψος απότομο όσο και μελίχιο. Όταν μιλάει, θαρρείς πως ρητορεύει - αν και θεωρητικά αντιπαθεί τους ρήτορες και τους πολύλογους. Μα όταν σπαιίνει, ούτε η Σφίγγα δεν είναι τόσο αινιγματική. Έκφραση ανθρώπου του λαού. Χοντροκομμένα χαρακτηριστικά. Κι όμως δεν είναι ασχημομούρης. Μάτια με στιγμαϊές αναλαμπές. Τις περισσότερες φορές έχουνε μιαν αόριστη έκφραση. Λες κι όλα τ' αντικρίζουνε με μιαν απάθεια στωική.

Η συναναστροφή με τον Βουτυρά αναπτύσσει αισθήματα εγκαρδιότητας, ανθρωπιστικά και αγνά ιδανικά. Είναι ανεπιτήδευτος στους τρόπους του. Μιλάει και στον τελευταίο χειρώνακτα με τον ίδιο τρόπο που θα μιλούσε σ' έναν υπουργό - αν καταδεχότανε εννοείται καμιά φορά τέτοιο δυστύχημα γι' αυτόν.

Δεν μπορείς να τον πεις πολύ μελετημένο άνθρωπο. Κι όμως είναι εγκυκλοπαιδικός. Σου μιλάει για πράματα που δεν σκέφτηκες ποτέ σου. Και αναλύει τα ζητήματα μ' έναν ιδιότυπο τρόπο. Όλα τα βλέπει μ' ένα ιδιότυπο τρόπο. Όλα τα βλέπει με τον δικό του φακό. Δεν έχει εμπιστοσύνη στην επίσημη και καθιερωμένη σοφία.

Όταν διηγείται διάφορες ιστορίες, έχει ένα στίλ ορμητικό, παραστατικό και γλαφυρό. Διακρίνεις ευθύς αμέσως πως βρίσκεσαι μπροστά σε διηγηματογράφο. Είναι σπάνιο φαινόμενο ένας λογοτέχνης να 'χει τόσο ευχέρεια στην κουβέντα. Πολλές φορές ακούγοντάς τον, έκανα τη σκέψη πως η προφορική του αφήγηση είναι δυνατώτερη από τα διηγήματά του. Η ίδια γκρομιάσα που διακρίνει το γράψιμό του εμφανίζεται και στην ομιλία του.

Κάτι πρωτότυπες θεωρίες που έχει για τον Ρωμίο και για την επίδραση των ξένων λαών στην Ελλάδα ζωντανεύουν μ' ένα χαριτωμένο τρόπο με τη φρασεολογία και τις χειρονομίες του Δημοσθένη Βουτυρά. Αποφεύγει πάντα να συζητήσει πάνω σε αισθητικά θέματα. Δεν θα 'θελε ποτέ να επιδείξει κριτικές ικανότητες, μ' όλο που το μεγαλύτερο προτέρημά του είναι η βαθιά παρατήρηση και εμβάθυνση στο καθετί. Καμιά φορά δεν έγραψε ή διατύπωσε προφορικά το αισθητικό του «πιστεύω».

Εργάζεται σιωπηρά κι αθόρυβα πάνω σε μια εντελώς αντιπροσωπευτική γραμμή. Όλα τα περιοδικά του ζητούν συνεργασία. Κι είναι αδύνατο ν' ανοίξεις σοβαρά ημερολόγια ή περιοδικά χωρίς να συναντήσεις τ' όνομά του. Αλλά και στις καθημερινές εφημερίδες έκανε πρωτότερα την εμφάνισή του.

Ός το 1930 ο Δημοσθένης Βουτυράς ήταν τακτικός πελάτης της ταβέρνας. Πήγαινε όπου υπήρχε καλή ρετσίνα. Δεν τον γελούσανε σ' αυτό. Είχε μιαν ιδιαίτερη ικανότητα για να καταλαβαίνει το καλό κρασί. Χωρίς να είναι μπεκρής, καθόταν με τον κύκλο του ώρες ολόκληρες – από η ώρα 6-7 το απόγευμα ως τα μεσάνυχτα – στο ιδιαίτερο τραπέζι του. Μ' ένα φτωχικό ή πλούσιο μεζέ η παρέα άδειαζε αρκετές μισές και κατοστάρια. Για να 'ναι σίγουρος πως θα μπάσει στο στομάχι του τουλάχιστο 200 δράμια κρασί, μόλις πήγαινε διάταζε τη μισή οκά και δεν κερνούσε απ' αυτή σε κανένα. Πάντα συμβούλευε τον κύκλο του να πίνει λίγο λίγο το πιτό. Έτσι μεθάει κανείς δυσκολότερα. Το πνευματικό όσο και υλικό γλεντάκι διαρκούσε περισσότερο.

Δεν έμενε πολύ καιρό σε μια ταβέρνα. Άλλαζε κάθε τόσο. Από την πολυθρόυβη αγορά τραβιότανε στην απόκεντρη συνοικία. Κι απ' εκεί σε καμιάν ασήμαντη πάροδο. Μ' αυτό τον τρόπο ένας που δεν έκανε ταχτικά παρέα με τον Βουτυρά έχανε τα ίχνη του.

Για λίγους μήνες η φιλολογική ταβέρνα του Βουτυρά ήταν στην οδό Χαβρίου. Υπόγεια και πνιχτική. Είχε όμως καλή ρετσίνα και καλούς μεζέδες. Κι αυτά τα προτερήματα ήταν αρκετά να δικαιολογήσουν την ιδιαίτερη προτίμηση του Βουτυρά. Στην ταβέρνα εκείνη ερχόταν κάποτε – κάθε βράδυ για λίγο διάστημα – κι ο μακαρίτης ο ποιητής Λάμπρος Πορφύρας, που καθότανε στον Πειραιά. Ο πιο αμίλητος της συντροφιάς. Έσκυφε στο ποτήρι με μιαν ήρεμη κι ευγενικά μελαγχολία. Στο πρόσωπό του διάβαζες το «Lacrimae rerum», ένα από τα καλύτερα ποιήματά του.² Κι αργά, όταν πια το ήσυχο γλέντι σταματούσε – χωρίς να εξαντληθούν όλα τα θέματα – κι έκλεινε το περίφημό του υπόγειο ο νυσταγμένος ταβερνιάρης, ο Βουτυράς τραβιόταν στο σπιτάκι του. Εκεί εκτελούσε κάποιον άλλο ρόλο – εντελώς αντίθετο προς τον μοσέμικο ρόλο της ταβέρνας. Γινόταν ο φιλήσυχος και μετρημένος οικογενειάρχης. Οι τολμηρότεροι της παρέας συνεχίζανε τη φιλολογική παιδαγυγία σ' άλλο κέντρο: Σ' ένα καφεείο της Ομόνοιας. Βρίσκανε και καλό καφέ και ναργιλέ. Ο Πορφύρας, περιμένοντας τον ηλεκτρικό σιδηρόδρομο για να κατέβει στον Πειραιά, καθότανε μαζί μας λίγη ώρα. Ένας από τους θιασώτες του ναργιλέ μετά το φαγοπότι ήταν κι ο ποιητής Γιώργος Τσουκαλάς.

Πριν τέσσερα χρόνια όμως ο Δημοσθένης Βουτυράς «νοικοκυρεύτηκε», να πούμε. Σπάνια πίνει ή δεν το γεύεται καθόλου το κρασί. Έτσι κι ο φιλολογικός του κύκλος σκόρπισε. Μπήκε τελεία σε μιαν όμορφη ζωή, που κανείς δεν μπορεί να τη ξεχάσει, γιατί

ήταν τόσο απλή, τόσο ευτυχισμένη, τόσο δημιουργική. Δεν ξέρουμε αν ύστερ' από την τελεία έχει βάλει και παύλα ο Βουτυράς.

Είναι τεράστιο το φιλολογικό έργο του Δημοσθένη Βουτυρά. Κι είναι από τους λίγους λογοτέχνες που δεν καταπιαστήκανε με πολλά είδη του λόγου. Έμεινε πάντα ο διηγηματογράφος. Για τον Βουτυρά έχει ασχοληθεί ο παγκόσμιος φιλολογικός τύπος. Και θεωρείται – πολύ σωστά – κορυφαίος τεχνίτης του λόγου. Από τα έργα του είναι πασίγνωστα «Οι αλανιάρηδες», «Ο θρήνος των βοδιών», «Ο παπάς ειδωλόατρης», που διδασκόταν στο Μαράσλειο κι έδωσε αφορμή στην αρτηριοσκληρώση να ξεσπαθώσει άδικα ενάντια στον Δελμούζο και τους συνεργάτες του. Επίσης, «Η αριστοκρατική γειτονιά», «Το γκρέμισμα των θεών» και το «Όνειρο που δεν τελειώνει» βρίσκονται στην πρώτη θέση του όλου έργου του. Διαβάζοντας τον Βουτυρά απορείς πού βρίσκει τόσα θέματα, τόσους τύπους, τόσα επεισόδια και σκηνές της ζωής. Λεπτές παρατηρήσεις. Απλή φιλοσοφία. Διάλογοι γοργοί, χαριτωμένοι και φυσικότατοι. Πνεύμα σπινθηροβόλο, τολμηρό, ερευνητικό.

Το έργο του Δημοσθένη Βουτυρά είναι μια εκλαϊκευμένη κοινωνική ανατομία κι ένα μεγάλο ποίημα για την ανθρώπινη ζωή.

Πρωινή, 16.9.1934

Λάμπρος Πορφύρας³

Τέτοια εποχή πέθανε στον Πειραιά πριν δέκα χρόνια ο ποιητής των Σκιών. Τον ξανάφερε στη μνήμη μου η απελευθέρωση της Ελλάδας κι η αναπόληση της ζωής μου στην Αθήνα.

Ο Λάμπρος Πορφύρας δεν είναι άγνωστος εδώ. Συχνά δημοσιεύονταν ποιήματά του στις εφημερίδες μας, κι όσοι έχουν περάσει το Γυμνάσιο ξέρουνε κάτι περισσότερο γι' αυτόν από το μάθημα των νεοελληνικών. Επίσης, μερικά σημειώματα για το έργο του είδαν το φως της δημοσιότητας, τότε που πέθανε ο ποιητής. Αλλά ασφαλώς αξίζει να γνωσθεί με άλλην ευκαιρία ευρύτερα και αναλυτικότερα η ποίηση του Πορφύρα.

Στα νεοελληνικά γράμματα ο ποιητής των Σκιών κατέχει μιαν από τις πρώτες θέσεις ως λυρικός, ως μάστορας του στίχου, που πλούτισε τη λυρική μας ποίηση με κλασικά υποδείγματα στροφών γεμάτων πάθος, ομορφιά, νοσταλγία, εσωτερική διαύγεια και βαθύτατο αίσθημα.

Δεν έχει, βέβαια, μεγάλα φόντα. Δεν ξανοίγεται σε κοσμοθεωρίες, σε πλατιές πνευματικές αναζητήσεις, σε καθολικά κοινωνικά αισθήματα. Δεν εκφράζει τις πανανθρώπινες ανησυχίες, κι είναι μια ποίηση καθαρά υποκειμενική, που τραγουδάει μονάχα μερικές στιγμές μιας ευαίσθητης ψυχής, παραδομένης στη σιωπή, στον ρεμβασμό και στην ονειροπόληση. Μα έχει το μεγάλο προτέρημα να είναι ζωντανή και αληθινή, ανεπιτήδευτη και προπαντός ανθρώπινη.

Ο Λάμπρος Πορφύρας επέρασε στον κόσμο αυτό σαν μια σκιά. Έζησε σαν ένας ήρεμος και μεταρσιωμένος νοσταλγός, που στέκεται σε κάποιο ακρογιάλι και κάτι καρτερά να διακρίνει στα βάθη του ορίζοντα, βαθιά στο πέλαγο – ένα καράβι, μια βαρκούλα με κατάλευκα πανιά, μια γόντολα ίσως με αφρούς στεφανωμένη, έτοιμη να τον μεταφέρει στους κόσμους της σιγής και των ονείρων. Λες και περίμενε καρτερικά την επίσημη στιγμή του τελευταίου του ταξιδιού, χωρίς ούτε να βιάζεται γι' αυτό, ούτε να τον βαραινούν οι πικρίες της ζωής.

Στα χείλη του ποτέ δεν άφησε ν' ανέβουν λόγια πικρά για τους ανθρώπους. Τους αγαπούσε με όλες τις αδυναμίες τους, τους συγχωρούσε όλα τους τα λάθη και ζούσε ανάμεσα τους μια φτωχή και ταπεινή ύπαρξη, που δεν ζητούσε ν' αλλάξει ούτε τη δική της τύχη ούτε την τύχη των άλλων. Ήτανε αφοσιωμένος στο τραγούδι του και μονάχα απ' αυτό αντλούσε τη χαρά.

Είχα το ευτύχημα να γνωρίσω και προσωπικά τον Λάμπρο Πορφύρα: Τον πάντα λιγομίλητο και σκεπτικό εκείνο άνθρωπο, που ώρες ολόκληρες απόμεινε δοσμένος στον εαυτό του, σαν ν' αγνοούσε πως υπάρχει κόσμος γύρω του. Τον γνώρισα για πρώτη φορά σε μια ταβέρνα. Σπάνια ανέβαινε στην Αθήνα. Προτιμούσε να περνάει τις περισσότερες ώρες της ζωής του στον Πειραιά, όπου και κατοικούσε. Ν' αποτραβιέται μόνος – ή με καμιά παρέα – σε μια γωνιά, στο πλάι των θαλασσινών, αντίκρου από τη θάλασσα – τη μεγάλη του ερωμένη. Στον απλοϊκό κόσμο των ψαράδων, των μαουσιέρηδων και των βαρκαρήδων εύρισκε την αγνή φιλία, την απλή και ανοιχτόκαρδη συντροφιά. Έπινε μαζί τους το κρασί του, άκουγε να του διηγούνται θαλασσινές ιστορίες και περιπέτειες, έσμιγε τον καημό του με τους δικούς τους καημούς και ένιωθε να σκιρτάει μέσα του η λαϊκή ψυχή.

Έχουνε κάθε λόγο να τον αγαπούν και να τον θυμούνται οι φιλολογικοί κύκλοι, προπαντός του Πειραιά. Γύρω απ' αυτόν μαζεύονταν και νέοι και παλιοί, ζούσαν μαζί του αληθινά ποιητικές στιγμές, και η στοργή του τους έδινε την πιο δημιουργική ενθάρρυνση.

Στην Αθήνα, όταν ανέβαινε, σύχναζε για κάμποσο καιρό στη φιλολογική ταβέρνα όπου περνούσε τα βράδια του ο διηγηματογράφος Δημοσθένης Βουτυράς με τον κύκλο του. Έμενε μαζί μας ώς τα μεσάνυχτα, λιγομίλητος, μειλίχιος και ευχάριστος στη συναναστροφή του, όπως συνήθως. Ύστερα τον συντροφεύαμε ώς τον σταθμό του ηλεκτρικού, για να κατέβει στον Πειραιά με το τελευταίο τρένο. Όταν έφευγε, ήτανε σαν να άδειαζε ξαφνικά για μια στιγμή η ζωή μας. Τόσο πολύ αγαπούσαμε τον ποιητή των Σκιών – που ζούσε, αλήθεια, σαν σκιά ανάμεσά μας...

Φλόγα 16 (Μάρτ. 1945) 329-330

Ναπολέων Λαπαθιώτης⁴

Ωραιολάτρης και ωραιοπαθής ο ποιητής Ναπολέων Λαπαθιώτης ονειρευότανε κι έναν ωραίο θάνατο. Να 'ναι μια νύχτα ανοιξιάτικη, το μοσχοβόλημα των κήπων να φθάνει μέχρι την ασκητική γωνιά του, ο γκιώνης με την πένθιμη φωνή του ν' αποκρίνεται στον λυρικό τενόρο – στο ερωτόπαθο αηδόνι – και το πάρκο του Ζαπτείου να περιμένει καθώς πάντα τη σκιά του, ρεμβαστική, αλαφροπατούσα κι ολόρθη μέσα στην ηδονική μυστικοπάθεια των πρώτων μεταμεσονύκτιων ωρών. Ο δρόμος ν' αναμένει τ' ανάερα βήματά του. Και να ρωτά τη γραφική δεντροστοιχία γιατί ν' αργήσει ο νυχτόβιος τακτικός διαβάτης να φανεί. Τα δέντρα όλα να στρέφουν τις κορφές των προς την πλατιά Λεωφόρον Αμαλίας και να κοιτάνε στο γύρισμα του κήπου μήπως επρόβαλε ο αγαπημένος ίσκιος. Μα λυπημένη, απαυδισμένη απ' την αγωνιώδη αναμονή – ενώ θα κλείνει τα γαλανά της μάτια η νύχτα και θα σκιρτούνε στου ορίζοντα το βάθος τα πρώτα αυγινά χαμόγελα – η μυστικόπαθη δεντροστοιχία να βυθίζεται σε μια απορία καταθλιπτική: Γιατί δεν ήρθε ο ποιητής;

Και ν' απαντήσει ξαφνικά ένας γκιώνης: Ο Ναπολέων Λαπαθιώτης έγραψε απόψε το φινάλε του μεγάλου τραγουδιού του: της ζωής του. Αλλά δεν είχε, δυστυχώς, ωραίο θάνατο, τόσον ωραίο σαν τη ζωή του.

Όσοι γνωρίσανε από κοντά τον ποιητή, που ζούσε έντονα τη νύχτα κι έδειχνε πως – σπουδάζοντας το σύμπαν – είχε ανακαλύψει το μυστικό της «αιωνίας νεότητος», αμφέβαλλαν αν θα γερνούσε κάποτε και δύσκολα μπορούσαν να τον φαντασθούνε πεθαμένο. Μα, οπωσδήποτε, αν ήθελαν να σπρώξουν λιγάκι τη φαντασία τους πιο πέρα, προς το βασίλειο της ανθρωπίνης εμπαρμένης, θα τον έβλεπαν να σβήνει σαν νυχτωδία κάτω από τ' αστέρια, σ' ένα γαλήνιο περιβάλλον, ανάμεσα σε ρόδα, σε χειρόγραφα και νότες. Να παραδίδεται και να ενδίδει μπρος στον θάνατο από συγκατάβαση και καλοσύνη ποιητική – δυο από τα κυριότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ζωής του.

Ο Ναπολέων όμως πέθανε από αηδία κι απελπισία. Αυτός ο πάντα στωικός και αισιόδοξος. Αυτοκτόνησε αδυνατώντας να συνεχίσει μια ζωή κατεστραμμένη και εξουθεωμένη απ' τον ασφυκτικό κλοιό της ναζικής απανθρωπιάς.

Πόσα και πόσα δεν θα 'χα να συνθέσω μιλώντας για τον Λαπαθιώτη. Ήταν η ψυχή των νέων. Κι ήταν το μεγάλο παιδί, π' ανδρώθηκε η σκέψη του, αλλά στο βάθος έμεινε παιδί. Πίστευε στα νιάτα. Και παρ' όλα τα χρονάκια του – ποιος ξέρει τάχα πόσω χρόνων ήταν αυτός ο πάντα νέος; – φαινόταν πιο νεαρός κι από εμάς τους νέους των είκοσι, των είκοσι τεσσάρων χρονών.⁵ (Αλλάμονο! Είχαμε κάποτε και μεις αυτή την ηλικία, αδιάφορο αν τη ζήσαμε σαν γέροι, σκύβοντας τραγικά κάτω απ' το βάρος της δυστυχίας και της ανησυχίας.)

Κι είναι ασφαλώς αξιοσημείωτη η λεπτομέρεια ότι κι ως ποιητής κι ως λόγιος ο Ναπολέων περνούσε για «νέος» – μ' όλο που φάνηκε πολύ πρωτότερα από μας και θα 'πρεπε να τοποθετείται σε προηγούμενη «φιλολογική γενιά».⁶ Είμαι βέβαιος πως, κι όταν παύσαμεν εμείς να 'μαστε «νέοι» για την ποίηση, μεταπηδούσε εκείνος στην επόμενη γενιά. Όχι γιατί δεν είχε εκδώσει κανένα του βιβλίο, παρ' όλο το ογκώδες έτοιμο έργο του. Ούτε γιατί δεν έφθασε σε ένα ύφος καθαρά αντιπροσωπευτικό. Αλλά γιατί και στις ιδέες τις κοινωνικές και στις αισθητικές αντιλήψεις και στον όλο τρόπο της ζωής του είχε παντού και πάντα τη σφραγίδα της νεότητας.

Τον Ναπολέοντα τον βλέπανε μονάχα τα μεσάνυχτα κι οι ίσκιοι. Σπάνια, πολύ σπάνια να τον δει το δειλινό και το ηλιοβασίλεμα. Τον περιμέναμε στα παγκάκια του Ζαπτείου. Και πρόβαλλε καθώς τον περιγράφαμε πιο πάνω, στην αρχή. Άσημοι «νέοι» εμείς. Γνωστός αυτός, με θέση αξιοζήλευτη στα νεοελληνικά γράμματα. Και συνοδεύαμε τ' ασκητικά του βήματα – ω! πόσο μόνος έμενε και πάλι, μ' όλο που ήτανε στο μέσο μας – στους δρόμους, τα δρομάκια του ερημικού πάρκου, στις μακρινές συνοικίες, στα φτωχικά και τα παράμερα καφεενδάκια, στο Κολωνάκι πιο συχνά, όπου κατά τις έξι το πρωί εσφράγιζε τη λογοτεχνική μας πανδαισία το τελευταίο ρωμέικο καφεδάκι.

Μιλώ για «πανδαισία λογοτεχνική». Κι η φράση δεν είναι καθόλου υπερβολική. Ο Ναπολέων – μ' όλο που δεν απέρριπτε και την κοινή, κοινότατη κουβέντα – ήταν συνήθως ένα ζωντανό, ανοιχτό βιβλίο. Επιγραμματικός, αλλά και αρκετά ομιλητικός, με μια σοφή διαλεκτική ανέλυε ή βοηθούσε στην ανάλυση ποικίλων φιλοσοφικών, κοινωνικών, αισθητικών και γενικά καλλιτεχνικών θεμάτων. Όχι με το ύφος του «μετρ». Ούτε με την πρόθεση να επιδείξει τη σπάνια πολυμάθειά του. Αλλά σαν ένας νέος που ερευνά με κίνητρο την άγρυπνη και γόνιμη πνευματική ανησυχία.

Αλλά η επίδραση του Λαπαθιώτη δεν περιοριζότανε στο στενό του κύκλο. Τόσον ως λαξευτής του στίχου όσο και ως διανοούμενος – ως αισθητικός και κριτικός ιδιαίτερα – είχε μια εξαιρετική αντανάκλαση απάνω στους συγχρόνους του κι υπήρξε ένας γερός μοχλός για την προώθηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της ελληνικής σκέψης. Οι αισθητικές μελέτες του, που από καιρό σε καιρό βλέπανε το φως στον περιοδικό τύπο, οι κριτικές απόψεις και παρατηρήσεις του πάνω σε νέες εκδόσεις ή πάνω σε γενικά καλλιτεχνικά ζητήματα είχανε τη διαύγεια του καθαρού λογισμού, την ειλικρίνεια του πραγματικού εκτιμητή κάθε δυναμικής πνευματικής εργασίας και προπαντός την τιμιότητα του κριτικού που δεν ζητάει να κερδίσει ανάστημα υποτιμώντας ή αδικώντας οπωσδήποτε τους άλλους.⁷

Είχαμε μια συζήτηση, θυμάμαι, για κάτι ευρύτερες παρατηρήσεις που έκανε απ' αφορμή την έκδοση του Άγιε Σατάν, ελέησόν με.⁸ Και υποστήριζε ο Ναπολέων ότι η ποίηση είναι το «υποκείμενο» – κάτι εντελώς υποκειμενικό – ενώ το μυθιστόρημα, η πρόζα είναι το «αντικείμενο». Δηλαδή μια εργασία αντικειμενική. Υποστήριξα ότι σε τελευταία ανάλυση κι η αντικειμενικότης έχει υποκειμενικό περιεχόμενο, ή είναι – όπως έλεγα – «ομαδική υποκειμενικότης», και ότι η βάση κάθε δημιουργίας (πεζογραφία ή ποίηση) είναι το «υποκείμενο». Ο ειλικρινής και τίμιος κριτικός δεν δίστασε καθόλου να αναγνωρίσει την ορθότητα της άποψής μου. Χαρακτηριστικό κι αυτό του ανωτέρου πνεύματος που τον διέκρινε.

Ως διηγηματογράφος και ως προζίστας γενικά δεν ήτανε κατώτερος παρά ως ποιητής. Το εναντίο: Ήτανε ποιητής σε ό,τι έγραφε. Σε ό,τι έβγαине απ' το χέρι του υπήρχε

ο ρυθμός, η μουσική, η κυριολεξία κι η δουλεμένη φράση. Ανέδιδε το άρωμα του λεπτού λόγου και σ' όλα υπήρχε η σφραγίδα ενός αληθινού στιλίστα, αισθητικά καλλιεργημένου.⁹

Ως δουλευτής του στίχου έκανε ποίηση τη λέξη και μουσική την πρόταση ή τη φράση. Και είναι αρκετά προσωπικό το ύφος του, τόσο που σε πολλά τραγούδια του ν' αναγνωρίζεται αμέσως, με το πρώτο κοίταγμα. Πολλοί απ' τους νέους καρπωθήκανε απ' την ποίησή του την ομορφιά του στίχου τους και τη λεπτότητα στην έκφραση.¹⁰ Ξεχωριστά είναι γνωστός ως στίχος λαπαθιώτικος – μ' όλο που κι άλλοι προγενέστεροι τον έχουνε δουλέψει – ο δεκαεξασύλλαβος με την οξύτονη ρίμα στην τομή και στο τέλος, με δεκαπεντασύλλαβο ως δεύτερο στίχο:

*Όταν το βράδυ θ' απλωθεί σαν ένα κάλυμμα βαθύ
και θα σκεπάσει διά παντός τη μάταιη ύπαρξή μας,
μην πεις πως κάπου μια φωνή θα μείνει τάχα να πονεί
το θλιβερό το μυστικό που υπάρχει μεταξύ μας.*

*Γι' αυτό σ' το λέω να μ' αγαπάς, να μ' αγαπάς όπου κι αν πας,
και να 'μαστ' έτσι στοργικά δεμένοι μεταξύ μας,
γιατί το βράδυ θ' απλωθεί σαν ένα κάλυμμα βαθύ
και ποιος το ξέρει αν θα σε δω στην άλλη ύπαρξή μας.¹¹*

Το ποιητικό έργο του Λαπαθιώτη είναι αρκετά μεγάλο και σε όγκο.¹² Αγκαλιάζει διάφορους σταθμούς του ποιητή, γιατί εκτείνεται σε μεγάλη χρονική απόσταση. Μα δεν το ξέρουμε ολόκληρο, γιατί δεν το χαρήκαμε συγκεντρωμένο σε όσα βιβλία θα 'πρεπε να εκδοθούν – βιβλία αντιπροσωπευτικά των αισθητικών του αναζητήσεων μέσα στο χρονικό διάστημα της λογοτεχνικής καριέρας του. Να είχε τάχα την εκλεκτικότητα του Σολωμού ως προς την τέχνη και να μην έμενε ικανοποιημένος απ' το έργο του; Ν' αποζητούσε διαρκώς το τέλειο και να θαρρούσε πως δεν έφθασε ακόμα στην καλλιτεχνική εκείνη ωριμότητα, που δίχως δισταγμό παραδίδει στη δημοσιότητα τη δημιουργική εργασία των «φθασμένων» δημιουργών; Ή μήπως από μια μοιραία αναβλητικότητα, συνυφασμένη με τον χαρακτήρα του, δεν βιαζότανε για χρόνια ολάκερα να εκδώσει σε ξεχωριστούς τόμους το έργο του, που εύκολα σκορπούσε σε περιοδικά κι εφημερίδες;

Δεν ξέρω. Αλλά εκείνο που γνωρίζω είναι πως τον πολιορκούσαν συχνά διάφοροι εκδότες, κι αυτοί αρνιότανε να τους παραχωρήσει έργα του για εκτύπωση. Κάποτε – κατά το 1927 – ο ποιητής Γιώργος Τσουκαλάς, που τότε είχε δικό του εκδοτικό οίκο, μας ανάγγειλε το κοσμοϊστορικό γεγονός ότι κατάφερε τον Ναπολέοντα να του δώσει για έκδοση ένα μεγάλο του ποίημα: τη «Σερενάτα κάτω απ' το φεγγάρι» (αυτός θαρρώ πως ήταν ο τίτλος του).¹³ Μα, φυσικά, βρήκε τον τρόπο ο Λαπαθιώτης να τορπιλλήσει την αρχική του υπόσχεση, που πιθανόν να δόθηκε σε μια στιγμή επιμονής του Τσουκαλά κι αδυναμίας του ποιητή να μην ενδώσει.

Ξέροντας όλ' αυτά, παραξενεύτηκα όταν πριν έξι ή επτά χρόνια είδα την όψιμη – και μοναδική – ποιητική συλλογή του Ναπολέοντα, που περιλάμβανε μια επιλογή των ποιημάτων του.¹⁴ Η κριτική υποδέχθηκε με έκπληξη το πρώτο βιβλίο του ποιητή. Αλλά και με ευμένεια αντάξια του περιεχομένου του. Το μόνο πράγμα που μερικοί δεν φρόντισαν να προσέξουν ήταν πως δεν μπορούσε να μην υπάρχει ανομοιογένεια στην έμπνευση και στην τεχνοτροπία αυτών των ποιημάτων. Δεν αντιπροσωπεύανε ορισμένη περίοδο αλλά πολλές αναζητήσεις και διαφόρους εξελικτικούς σταθμούς. Εξάλλου, μερικοί που έχουν λαθεμένη αντίληψη για την πραγματική ουσία του ποιητικού λόγου και χωρίζουν τις λέξεις σε ποιητικές κι αντιποιητικές, με την ιδέα πως η ποίηση σημαίνει αράδιασμα «ωραίων λέξεων», δεν κατορθώσανε να νιώσουνε μερικά τραγούδια του που χρησιμοποιούσαν πολύ πεζή φρασεολογία, πολύ κοινότοπο λεξιλόγιο, πλάι σε μια κλασσική – μπορώ να πω – καλλιλογία.

Αν με ρωτούσε κανείς τι γνώμη έχω για τον Ναπολέοντα ως προς την αξία του ποι-

ητικού του έργου και με καλούσε να αποφανθώ αν είναι «μεγάλος» ποιητής, τι θ' απαντούσα;

Η λέξη «μεγάλος» είναι πολύ μεγάλη. Και καταχρηστικά τη χρησιμοποιούν οι πιο πολλοί για μετριότητες. Ό,τι μπορώ να υποστηρίξω είναι πως ο Λαπαθιώτης ήταν αληθινός ποιητής. Φλέβα πραγματικά καλλιτεχνική. Πηγαίος και λεπταίσθητος τεχνίτης του λόγου. Αρτίστας στη δημιουργία του, με βαθιά αισθητική καλλιέργεια, και γαλήνιος τραγουδιστής του λυρικού πάθους. Στοιχεία αρκετά – κατά τη γνώμη μου – να δικαιώσουν την εκτίμηση που αισθάνεται γι' αυτόν ο κόσμος των γραμμάτων.

Στην Κύπρο δεν είναι πλατιά γνωστός. Και όμως είναι Κύπριος ο Ναπολέων. Ο πατέρας του – ο στρατηγός Λαπαθιώτης – γεννήθηκε στη Λάπηθο.¹⁵ Αυτή η λεπτομέρεια – η ασφαλώς πολύ τιμητική – αυξάνει το χρέος μας να γνωρίσουμε καλύτερα τον Ναπολέοντα και να τον τιμήσουμε όπως πρέπει.

Υπήρξε πρωτοπόρος της ιδέας της τέχνης. Και συμπαθούσε το κίνημα των ελευθέρων ανθρώπων.¹⁶ Ίδου ακόμη ένας λόγος για να περιβληθεί με τη συμπάθεια και τη στοργή των πρωτοπόρων του νησιού μας.

Φλόγα 4 (Μάρτ. 1944) 62-66

Ο Βέλμος¹⁷

Η Κύπρος θ' αγνοεί, υποθέτω, ολότελα τον Νίκο Βέλμο. Στην Ελλάδα και προπάντων στην Αθήνα είναι γνωστότατος. Ποιητής, πεζογράφος, μεταφραστής του Σαίξπηρ, εκδότης περιοδικού, σκισσογράφος, ηθοποιός, διοργανωτής εκθέσεων ζωγραφικής, λάτρης του νεκροταφείου, θιασώτης των παραγνωρισμένων αρχαίων μνημείων και πάνω απ' όλα θαυμάσιος τύπος. Πέθανε στην Αθήνα το 1930 από συγκοπή.

Η ζωή του Βέλμου είναι ολόκερο μυθιστόρημα. Πέρασε από χίλιες δυο μεταμορφώσεις και στερήσεις για να γίνει ό,τι γίνηκε. Από πολύ φτωχιά οικογένεια, είχε αντικρίσει από μικρό παιδί την πείνα και τον κατατρεγμό. Δεν μπόρεσε να τελειώσει ούτε το δημοτικό. Απροστάτευτος, αφέθηκε πολύ νωρίς στον στίβο της βιοπάλης με μοναδικά εφόδια: την εξυπνάδα και τη δίψα του ν' αναδειχτεί. Έζησε ανάμεσα σε κύκλους μάγκικων, αλητών και εγκληματικών τύπων. Πνεύμα ανυπόταχτο, βρήκε σ' αυτούς την έκφραση της άρρυθμης και ανώμαλης ψυχολογίας του. Παρασύρθηκε από τα κακοποιά στοιχεία και κατάντησε να γίνει διαρρήκτης. Δούλεψε χειρώνακτας. Κι έμαθε το πιοτιό πολύ γρήγορα. Η ταβέρνα ήταν γι' αυτόν ένα λυτρωτικό άσυλο. Κει μέσα πέραγε τις περισσότερες ώρες της ημέρας και της νύχτας του. Κι όμως αυτό το παρελθόν δεν τον εμπόδισε να καταπιαστεί με την τέχνη. Ξεκίνησε ως ηθοποιός. Δούλεψε σε αρκετά θέατρα και με τους καλύτερους θιάσους. Με την Κοτοπούλη έπαιξε έργα του Σαίξπηρ, και είχε πάθει ψύχωση μαζί του. Εγκατέλειψε το θέατρο κι ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία. Από ό,τι ξέρω, μόνο μια φορά, μετά την αποχώρησή του από τη σκηνή, είχε λάβει μέρος σ' ένα σαιξπηρικό έργο μαζί με τον Μυράτ και την Κοτοπούλη.

Τα εκδομένα έργα του είναι: Οι δυο αγάπες, μουσικότερες πρόζες, με λυρισμό αυθόρμητο κι ιδιότυπο ύφος, Ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα, ελεύθερη μετάφραση του Σαίξπηρ, μελέτες για τον Δομένικο Θεοτοκόπουλο (Ελ Γκρέκο) και άλλους καλλιτέχνες.¹⁸ Εκεί που θα βρεις όμως αναγλυφικά διατυπωμένο τον Βέλμο είναι το περιοδικό Φραγκέλιο – ένα εβδομαδιαίο περιοδικό, σατιρικό, κοινωνιολογικό, υβριστικό, χιουμοριστικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικό και όλα τα εις -κό. Το 'γραφε μονάχος του και το πουλούσε ο ίδιος. Η τολμηρή φρασεολογία του, η σκανταλιάρικη ανάμιξή του σ' όλα τα καλλιτεχνικά, πολλές φορές και στα πολιτικά ζητήματα, η εμπάθεια και το ανήλεο μαστίγωμα κάθε ψευτιάς, μπαγαποντιάς και τσαρλατανισμού δίνανε μιαν αξία ξεχωριστή στο Φραγκέλιο. Δεν ήταν κάτι όπως τον Ρωμίω του Σουρή ή τον Ραμπαγά. Όχι. Συγκέντρωνε χίλια δυο ανομοιογενή στοιχεία, βαλμένα κάτω από τον σατραπισμό, την τολμηρότητα

και την ασυδοσία του Βέλμου. Η σάτιρά του τσουχτερή, προχωρούσε ως το κόκκαλο. Τάραζε νεύρα. Έκανε μάτια να γουρλώνουνε κορμιά να τρέμουνε από το κακό τους και «να χορεύουν φράγκικα». Αλλίμονό του εκείνου που θα γινόταν στόχος του Φραγκέλιου. Θα γελοιοποιότανε με τρόπο πανηγυρικό. Γιατί ο Βέλμος δεν περιοριζότανε μονάχα στη γραπτή διαπόμπευση. Όπου πήγαινε, ζωντάνευε – σαν τέλειος ηθοποιός – το γράψιμό του, προκαλούσε συζητήσεις, σκάνδαλα.¹⁹

Δεν χώνευε προπάντων τους ακαδημαϊκούς ζωγράφους, τον Παλαμά και τους αριστοκράτες λογοτέχνες που γινόταν γύρω τους μεγάλος θόρυβος. Κάποιο του ποίημα σατιρικό αρχίζει έτσι:

*Μούσα των Γάλλων, / των παπαγάλων,
των Παλαμάδων, / των φαφλατάδων.*

Το Φραγκέλιο για κάμποσο καιρό ήταν το μοναδικό του βιοποριστικό μέσο. Υποχρέωνε με τον τρόπο του τον καθένα – φίλο ή κι εχτρό του – να το αγοράσει. Και στις απευνταρίες του πολλές φορές έκανε κι εκβιασμούς. Αν δεν υποχωρούσε το θύμα – κανέναν φορτωμένο με «άπλυτα», που μπορούσε ο Βέλμος να τα βγάλει όλα στη φόρα – το φύλλο του Φραγκέλιου γιόμιζε από ειρωνείες, γεγονότα και σχόλια σε βάρος του.

Κρατούσε πάντα μια μεγάλη τσάντα γιομάτη Φραγκέλια κι άλλα δικά του φιλολογικά έργα. Πήγαυε σε πλουσιόσπιτα, γνωστά του «ως επί το πλείστον» – λίγοι επίσημοι και χρυσοκάνθαροι τού ξεφεύγανε – ανέβαινε στις σάλες ελεύθερα, χωρίς ντροπή, και πουλούσε τα πνευματικά του εμπορεύματα. Όσοι είχαν υποστεί πολλές φορές τις επιθέσεις του Βέλμου «ετρέποντο εις άτακτον φυγήν», όταν αντίκριζαν την «αιώνια τσάντα του Βέλμου». Μα δεν ξεφεύγανε. Ο Βέλμος έπρεπε να ζήσει ο ίδιος και να υποστηρίξει ακόμα το φτωχό του σπίτι. Δεν μπορούσε να του λείψει ούτε το κρασί ούτε το τσιγάρο ούτε ο φτωχικός, έστω, μεζές του. Κάποτε τον ρώτησα:

– Δεν σε στενοχωρεί αυτό το επάγγελμα; Δεν σου κάνει κόπο να πηγαίνεις στα πόδια του ενού και τ' άλλου;

– Ούτε κλέφτω ούτε ατιμάζω. Πουλάω το έργο μου. Κι αυτοί αγοράζουνε τον κόπο μου, πολύ φτηνά μάλιστα. Γιατί λοιπόν να στενοχωρηθώ; Πρέπει να το θεωρούν τιμή τους, οι μπαγάσηδες!

Α! το υβρεολόγιο του Βέλμου ήταν ανεξάντλητο. Τον έκανε η ζωή σκληρό και αδυσώπητο. Πέρασε «διά πυρός και διά σιδήρου», που λέει ο λόγος. Κι ένα δυνατό μίσος στην κοινωνία τού ανέβασε το αίμα στο κεφάλι, του κοκκίνιζε τα μάτια. Ο απότομος και σχεδόν χυδαίος φαινομενικά χαρακτήρας του ήταν η συνισταμένη τόσων ψυχολογικών ζυμώσεων, που γινόντουσαν μες στην αντίθεση ψυχή του και στο αντίθεσο μυαλό του.

Ο Βέλμος – ένα μίγμα Θεού και Σατανά – δεν πίστευε τίποτα και τα πίστευε όλα. Χριστιανός κατά βάθος, έτρεφε μεγάλη εχτίμηση στα λόγια του Χριστού. Μα ήταν στιγμές που το μίσος του στην παπαδοκρατία τον έκανε άλλον άνθρωπο. Και ξεσπούσε σε βλαστήμιες, σε βρισιές.

Ωστόσο, αργά τη νύχτα, περασμένα μεσάνυχτα, στη γωνιά μας φτωχικιάς κι απομακρυσμένης ταβέρνας, σκύβοντας πάνω στο ποτήρι, αναλυότανε σε δάκρυα. Κι ήτανε τόσο τρυφερός στους φίλους του και στους ανθρώπους που εχτιμούσε.

Ενθάρρυνε και περιμάζεψε στον κύκλο του άγνωστους νέους λογίους. Όπου διέκρινε και την παραμικρή δυναμικότητα στην τέχνη, την παρακολουθούσε με θερμό ενδιαφέρον και τόνωνε την πίστη στην καλλιτεχνική δημιουργία μ' έναν σχεδόν ιεραποστολικό φανατισμό. Ο υποφαινόμενος μπορεί να πει ότι χρωστάει τη γρήγορη μεταστροφή του προς τη ρεαλιστική τεχντροπία σ' αυτόν τον αντιφατικό και πολυσύνθετο τύπο: τον Νίκο Βέλμο.

Είχε δικιά του αισθητική κοσμοθεωρία. Και καταλάβαινε πολύ από τέχνη. Σ' όλα ήτανε μέσα. Στη ζωγραφική, στη γλυπτική, στην αρχιτεκτονική, στη μουσική, στην ποίηση και στη λογοτεχνία. Κάτι πρωτότυπες παρατηρήσεις του για διάφορα έργα τέχνης είναι αρκετά ενδιαφέρουσες. Είχε φίλιες με τους περισσότερους διανοουμένους και καλ-

λιτέχνες. Την ταβέρνα του την επισκέπτονταν λογίων λογίων τεχνίτες. Τελευταία είχε αγαπήσει τους νεκρούς πολύ, αφού μίσησε τους ζωντανούς. Το δειλινό, κατάκοπος από τους γύρους της Αθήνας, τραβιότανε σε μια ταβέρνα, κοντά στο νεκροταφείο, και το 'ριχνε στο πιοτό. Θα τον έβλεπες πάντα μ' ένα μολύβι στο χέρι, με την τσάντα στα γόνατα και μπόλιχο χαρτί, να γράφει πίνοντας. Τη νύχτα, όταν η σιωπή βασιλεύε στη συνουσία, το γκρουπ του Βέλμου σεργιανούσε στο νεκροταφείο.

«Η κοιμωμένη» του Χαλεπά στην είσοδο, «Η κοιμωμένη» του Βιτσάρη, το άσημο μνήμα του Μαρτζώκη, ο τάφος του μεγαλύτερου έλληνα ηθοποιού Οικονόμου, η προτομή της «Μαριωρής Παναγιώτου εκ Λακωνίας» ήταν τ' αγαπημένα του αντικείμενα, ενώ περτώνοντας απ' τις προτομές του Μιστριώτη και του Δεληγιάννη έφτυνε μ' έναν τρόπο εχθρικό, σαν να περιφρονούσε τα χειρότερα υποκείμενα.

Πρωινή, 9.9.1934

Αναστάσης Δρίβας, ο ποιητής και αισθητικός²⁰

Ο πολύς κοσμάκης εξαρτά την αξία ενός λογοτέχνη, συνήθως, από τον όγκο των εκδόσεών του. Αντίληψη που δεν είναι λογική ούτε σοβαρή. Μ' αυτό τον τρόπο, ο πολυγραφέτερος των νεοελλήνων μυθιστοριογράφων Γρ. Ξενόπουλος θα μπορούσε να νομισθεί ως κορυφή, κι ο Παλαμάς ως ο μεγαλύτερος ποιητής της Ελλάδας. Κι άλλοι λογοτέχνες μεγαλύτερης ολκής, όπως ο Βάρναλης, ο Καβάφης, ο Καρκαβίτσας, ο Στράτης Μυριβήλης, ο Νίκος Κατηφόρης κτλ., να θεωρηθούν μετριότητες. Το μέτρο είναι λανθασμένο. Γι' αυτό κι ο ήρωας του σημερινού μου σημειώματος, Αναστάσης Δρίβας, που μόνο μια ποιητική συλλογή έχει εκδώσει, θα μπορούσε να νομισθεί ένας πρωτάρης ποιητής.

Και όμως. Η αξία ενός καλλιτέχνη δεν εξαρτάται από την ποσότητα αλλά από την ποιότητα του έργου του. Ο Αναστάσης Δρίβας είμαι βέβαιος πως δεν είναι καθόλου γνωστός στην Κύπρο. Γιατί; Το πρώτο του βιβλίο δεν ήρθε στην Κύπρο. Και δεν εδημιούργησε – από ιδιουσυχρασία – θόρυβο γύρω από τ' όνομά του. Αλλά και τα περιοδικά που έχουνε συνεργασία του (ποιήματα και κυρίως αισθητικά σημειώματα) δεν ξεπέσανε στον τόπο μας.

Στις εφημερίδες σπάνια δίνει υπογραμμένη με ολόκληρο το όνομά του συνεργασία, χρησιμοποιώντας μόνο τα αρχικά ψηφία του. Ωστε δεν αποκλείεται να σας φανεί παράδοξο το γεγονός πως αφιερώνονται ολόκληρες στήλες για έναν άσημο. Κι όμως ο Αναστάσης Δρίβας είναι πολύ γνωστός στους φιλόλογικούς κύκλους της Αθήνας, τόσο ως ιδιόρρυθμος τύπος όσον και ως λογοτέχνης. Ελάτε λοιπόν να τον γνωρίσουμε.

Ο άνθρωπος που έκανε θρησκεία τη σιωπή· ο ασκητικός και μυστηριώδης τύπος· ο ποιητής που προχωρεί ως το βάθος των πραγμάτων, παίρνοντας την καλλιτεχνική συγκίνηση από αδιόρατα ψυχολογικά φαινόμενα· ο λυρικός τραγουδιστής, που ολάκερη η ζωή του είναι μια έκσταση, μια διαρκής ενατένιση· ο αγαπητικός της νύχτας και των ίσκιων· ο μεταφυσικός ονειροπόλος, που έχει αποστειρώσει την πραγματικότητα από το φορτίο των χοντροειδών εκδηλώσεών της, παίρνοντας απ' το καθετί τη βαθύτερη ουσία – κάτι το ανάερο, το ασύλληπτο κι απροσδιόριστο. Χωρίς να είναι ουτοπιστής ούτε ρομαντικός, ζει και κινείται σ' έναν κόσμο απόκοσμο – αν μου επιτρέπεται το αναγκαστικό αυτό λογοπαίγνιο – αναλύοντας τον εαυτό του αδερφωμένο ή καλύτερα αφομοιωμένο μ' όλο το Σύμπαν. Ένας τύπος εσωτερικός, που εξωτερικεύεται με μια χαρακτηριστική λεπτότητα, τόσο που να μιλεί, θαρρείς, μονάχα στο υποσυνείδητο.

Τα λίγα του τραγούδια, *Τα μικρά ελεγεία*, έχουνε κάτι απ' τη γλυκάδα και τη μουσική του Λάμπρου Πορφύρα, κάτι από τον λυρικό τόνο του Γρυπάρη και κάτι απ' την εσωτερικότητα του Καβάφη. Αλήθεια: Ο Αναστάσης Δρίβας είναι από τους πρώτους καβαφιστές που αγάπησαν και προπαντός που έχουνε λανσάρει το έργο του αλεξαντρινού ποιητή.²¹ Πριν δέκα έντεκα χρόνια ακόμα ήτανε πολύ επηρεασμένος απ' την τεχνοτρο-

πία του, σε βαθμό που θα μπορούσες να ισχυριστείς πως τον μιμότανε ξεπίτηδες. Ύστερα όμως θέλησε ν' απαλλαγεί απ' τη δεσποτεία του Καβάφη. (Αχ! Είναι μερικοί μεγάλοι λογοτέχνες που δεν μπορείς να αποφύγεις – σαν τους νιώσεις – την κυριαρχία τους, όπως ο Ντοστογιέφσκι, ο Χάμσον κτλ. Κι ο υποφαινόμενος έχει περάσει, άθελά του, κάτω από το μαστίγιο της καβαφικής επικράτειας.)²² Κι αφού ο Αναστάσης Δρίβας ξέφυγε απ' τα δίχτυα του Καβάφη, βρήκε τον δρόμο του.

Η ολιγογραφία του δεν είναι ενδεικτική μιας περιορισμένης εσωτερικής ζωής. Το αντιτίθετο. Είναι φαινόμενο εκλεκτικότητας και αυτοσυνείδησης. Κάθε τραγούδι του αντικαθρεφτίζει ένα κομμάτι μιας ολόκληρης Οδύσειας μέσα στον κόσμο των ερωτηματικών, του υπερπέραν, του αγνώστου. Η κοινωνική ζωή είναι γι' αυτόν συνδυασμός εξωτερικών επεισοδίων κάποιου δράματος, που το βαθύτερο νόημά του απομένει «τέρρα ινκόγνωστα» στον επιπόλαιο παρατηρητή. Γι' αυτό και ξέροντας τον γαροφαλήρα του Αναστάση Δρίβα, θα μπορούσα να ισχυριστώ πως σ' όλη τη ζωή του δεν θα γράφει περισσότερο από έναν δυο τόμους το πολύ ακόμα. Όπως το έργο του Πορφύρα συγκεντρώνεται κυρίως στις Σκιές, έτσι και το ποιητικό έργο του Δρίβα θα μένει πάντα περιορισμένο στον κύκλο των Μικρών ελεγείων. Η εξέλιξή του αναγκαστικά δεν μπορεί να 'χει ευρύτερο χαρτί, εφόσον βλέπει πάντα τη ζωή με τον φακό της ατομικής του αισθητικότητας. Για κι ό,τι έχει δώσει ως τώρα – όσο κι αν είναι λίγο κι ασυγχρόνιστο προς την εκκεντρική ανησυχία του μεταπολεμικού ανθρώπου – είναι αρκετό να του εξασφαλίσει μια καλή θέση στον κύκλο των νεορομαντικών ποιητών της νέας Ελλάδας.²³ Τα λακωνικά και απείριτα τραγούδια του – που διακρίνεις μέσα τους σάμπως πρωταρχικό στοιχείο τη διαίσθηση – απαλλαγμένα από κάθε στόμφο και βερμπαλισμό, θα 'ναι για τη νεοελληνική ποίηση μια δυνατή προσπάθεια για τη δημιουργία καθαρά εσωτερικής τέχνης. Κι αν δεν μπορούν ν' ανθέξουνε στο δυνατό σιμόν της μεταπολεμικής τέχνης, θα 'ναι ένας δυνατός αντίπαλος μιας μεταβατικής περιόδου, που υφίσταται το ράπισμα του «πάντα ρει» και προχωρεί προς νέους ορίζοντες.

Αλλά ο Αναστάσης Δρίβας δεν ενδιαφέρει μόνον ως ποιητής. Για τις αισθητικές προσπάθειές του θα πρέπει να μιλήσουμε ιδιαίτερα. Απ' ό,τι ξέρω, ως την ώρα, δεν έχει εκδώσει την αισθητική εργασία του σε ιδιαίτερο τόμο, ούτε και είναι γνωστόν αν πραγματικά σκέφτεται να καταπιαστεί ή αν ασχολήθηκε με μεγάλες αισθητικές μελέτες. Από τα σημειώματά του όμως σε περιοδικά (πρβλ. Πρωτοπορία του Γιοφύλλη) καταλαβαίνουμε πως είναι αρκετά μπασμένος στη σφαίρα των μεγάλων αισθητικών προβλημάτων της εποχής μας. Έχει ασχοληθεί με την κριτική της γλυπτικής, της ζωγραφικής και αρχιτεκτονικής, με τρόπο που του δίνει το δικαίωμα να στέκεται παράπλευρα στον Ζαχαρία Παπαντωνίου ως αισθητικός. Δεν έχει, βέβαια, την πλατιά του μόρφωση. Έχει όμως κάποιο εφόδιο αρκετά σημαντικό για έναν τεχνοκρίτη: την πλούσια και αλάθευτη διαίσθηση.

Αν δεν εδημιούργησε μεγάλο θόρυβο γύρω από τ' όνομά του ο Αναστάσης Δρίβας, είναι γιατί δεν καταδέχτηκε ποτέ να υποδουλωθεί σε ορισμένη κλίκα. Χωρίς να είναι ολότελα απομονωμένος από τους φιλολογικούς κύκλους, η επαφή του με τη φιλολογική πιάτσα είναι τόσο ανεπαίσθητη που θα μπορούσες να την πεις: «ακαδημαϊκή». Είναι κι αυτός από τους τακτικούς «ασήμαντους» που περιστοιχίζανε τον μακαρίτη Βέλμο. Αλλά, πολύ συχνά, και με τον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη έκανε παρέα, κάτω απ' τη γοητεία των μεταμεσονύκτινων ωρών, στα σιωπηλά πάρκα και τ' απόκεντρα καφενεδάκια. Στο στοιχείο του είναι όταν σωπαίνει. Μα σαν αρχίσει να μιλάει, σου δίνει το δικαίωμα να τον φανταστείς για φλύαρο. Κι όμως, αν σκεφτείς πως η πολυλογία του περιστρέφεται κυρίως γύρω από αισθητικά και καλλιτεχνικά θέματα κι είναι καλά πληροφορημένος για ό,τι λέει, τότε θα συμπαθήσεις τη γόνιμη αυτή φλυαρία, που 'ναι μια άλλη όψη της σιωπής του.

Ποτές δεν νιώθεις πλήξη, όταν κάνεις συντροφιά μαζί του. Περνούν οι ώρες δίχως να

το νιώθει. Κι όταν χωρίζεσαι απ' αυτόν, νομίζεις πως επέρασες μια ολόκληρη ζωή σε κάποιους άλλους κόσμους, που μόνο η φαντασία και το υποσυνείδητο μπορούν να πησιάσουν.

Πρωινή, 6.10.1934

Ο ποιητής Γεώργιος Τσουκαλάς²⁴

Ανάμεσα στους νέους λογίους είναι ο μόνος, ίσως, ποιητής που η κριτική τον υποδέχτηκε χωρίς επιφυλάξεις, μόλις έκανε την εμφάνισή του. Αυτό δεν θα πει πως ο Γιώργος Τσουκαλάς είχε φιλίες με τις διάφορες κλίκες. Το 1921-22, που δημοσίεψε τα πρώτα του ποιήματα σε φιλολογικά περιοδικά, κι ύστερα, όταν εξέδωσε το *Άσμα ασμάτων* – μια από τις καλύτερες μεταφράσεις στα ελληνικά του βιβλικού αυτού έργου – υπήρχεν ένας πυρετώδης οργασμός στα νεοελληνικά γράμματα, με τάσεις υγιείς και ισορροπημένες. Την εποχή εκείνη εδρούσε η μετά τον Παλαμά, τον Μαλακάση, τον Γρυπάρη κτλ. φιλολογική γενιά – η γενιά του Κώστα Βάρναλη, του Τέλλου Άγρα, Πέτρου Χάρη, Φώτου Γιοφύλλη κτλ. Στην Αθήνα, στην Κρήτη και στη Σύρα μια φιλολογική ζωή αξιοπρόσεκτη δημιουργήσανε οι νέοι λογίοι. Κι ακόμα η νεότερη αυτή εκδήλωση της νεοελληνικής φιλολογίας δεν είχε περάσει από το κόσκινο του χρόνου και οι διάφορες αξίες δεν είχαν εντελώς καθοριστεί και ξεκαθαριστεί. Αργότερα, σε λίγα χρόνια, αυτή η σειρά των νέων λογίων επέρασε από την ακμή στην παρακμή – όπως γίνεται με όλα τα πράγματα – κι έζησαν μόνο οι αντιπροσωπευτικότεροί της τύποι. Ανάμεσα στους τελευταίους συγκαταλέγεται κι ο ποιητής Γιώργος Τσουκαλάς.

Θα 'ταν υπερβολή και αδικία αν ισχυριζόμαστε – παρ' όλη την προσωπική συμπάθειά μας στον Γιώργο Τσουκαλά – πως είναι μεγάλος ποιητής. Είναι όμως ποιητής. Κι αυτό δεν είναι λίγο. Το ποιητικό του έργο δεν περικλείει τον ποιητικό παλμό – αν και πρωταρχικό στοιχείο του είναι η ανησυχία κι η αναζήτηση. Τα μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα που 'ρθανε να σαρώσουν την αρτηριοσκληρώση και την κοινοτοπία στη μεταπολεμική Ελλάδα έχουνε βρει απaráσκειο ψυχολογικά τον Γιώργο Τσουκαλά. Μέσα του ζούσε – όπως και σήμερα θα ζει – ο αντίλαλος της προηγούμενης γενιάς, που τη βαραίνει το κληρονομικό αμάρτημα, ο ρομαντισμός και το νοικοκυριστικό πνεύμα. Και δεν κατόρθωσε να λυτρωθεί απ' αυτά, μ' όλο που, ως διανοούμενος, είναι πολύ προχωρημένος ιδεολογικά και απόλυτα συγχρονισμένος προς τις παγκόσμιες πνευματικές κατευθύνσεις. Θα μπορούσε, βέβαια, βιάζοντας τον εαυτό του να παρουσιάσει μιαν εργασία που να τον φέρει πιο κοντά στις καινούργιες τάσεις. Κι όμως, αυτός ο ειλικρινής και πηγαίος ποιητής, ο άνθρωπος που πάσχει από υπερτροφία συνείδησης, δεν θέλησε να διαστρεβλώσει τον χαρακτήρα του, για να φανεί αρεστός στους θιασώτες της μοντέρνας τέχνης. Κι αυτό, φυσικά, είναι προς τιμήν του. Μας έδωσε αναγλυφικό τον εαυτό του – όπως είναι – χωρίς νοθείες και εξωραϊστικές προσπάθειες. Αν το ίδιο κάνανε και μερικοί άλλοι – που μας παρουσιάζονται ως μοντέρνοι λογοτέχνες, ενώ κατά βάθος ανήκουν σε παλιές σχολές – τότε, ασφαλώς, η μεταπολεμική Ελλάδα δεν θα 'χε στο παθητικό της τόσην άχρηστη ποιητική παραγωγή.

(Στον αναγνώστη θα γεννιέται ίσως το εξής ερώτημα: Πώς είναι δυνατό ένας άνθρωπος «πολύ προχωρημένος ιδεολογικά και απόλυτα συγχρονισμένος προς τις παγκόσμιες πνευματικές κατευθύνσεις», ως ποιητής να διατηρεί τον «ρομαντισμό και το νοικοκυριστικό πνεύμα»; Ε λοιπόν: Κανείς δεν γίνεται ποιητής με τη σκέψη. Απαραίτητη και βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός πηγαίου και αληθινού έργου τέχνης είναι μια πλούσια συναισθηματική ζωή. Η σκέψη είναι απλώς η κινητήρια δύναμη και ο συνδετικός κρίκος των συναισθηματικών εκδηλώσεων. Δηλαδή, μπορεί ένας ποιητής, ως διανοούμενος – είτε απ' το διάβασμα είτε για άλλους λόγους εξωτερικούς – να βρίσκεται σε αντίθεση με τον πραγματικό εαυτό του, τον εσωτερικό του άνθρωπο.)

Ο Γιώργος Τσουκαλάς πρωτοπαρουσιάστηκε ως ποιητής με τα *Αγροτικά*. (Χωρίς να υποβιβάζω τη μεταφραστική του προσπάθεια στο *Άσμα ασμάτων*, την αφήνω κατά μέρος, νομίζοντας πως ένας λογοτέχνης δεν μπορεί – και δεν επιτρέπεται άλλωστε – να δώσει τον εαυτό του σε μια ξένη εργασία, που τη φορμάρει σε μιαν άλλη γλώσσα.) Δεκαοχτώ ποιήματα τυπωμένα στην Αθήνα, με ξυλογραφίες του Χόροβιτς. Τραγούδια απλά και λυρικά. Έχουνε όλα το ίδιο μέτρο και την ίδια αρχιτεκτονική. Κάθε ποίημα αποτελείται από δύο τετράστιχα. Τα *Αγροτικά* του Τσουκαλά δεν έχουνε καμιά σχέση με την παλιά ειδυλλιακή ποίηση. Θα νόμιζε κανείς πως τραγουδάει την αγροτική ζωή ή τουλάχιστο την αγάπη στο χωριό. Δεν είναι τίποτα απ' αυτά. Οι αγροί των *Αγροτικών* δεν βρίσκονται έξω από τα σύνορα της Αθήνας – και για να πούμε ένα τρυφερό μυστικό του ποιητή – δεν είναι πιο μακριά από τους λόφους του Παγκρατιού (μιας αθηναϊκής συνοικίας, πάνω απ' το Στάδιο). Τραγούδια ερωτικά, γραμμένα για ορισμένο πρόσωπο. Μια απλή, ρομαντική, σχεδόν πλατωνική αγάπη, που ξετυλίγεται δυο βήματα έξω από την Αθήνα. Μια αγάπη που της λείπει η ευρωστία της φυσικής ζωής, έχει ως πλαίσιο τη φύση. Ένα ερωτικό ζευγάρι, αντί ν' αποτραβιέται στα «ιδιαιτέρα», στην γκαρσονιέρα, στο ντάνσιγκ, στα μπεν μιζτ ή δεν ξέρω σε ποιο άλλο περιβάλλον κοσμικό, πάει να τραγουδήσει τους πρώτους του ερωτικούς παλμούς στην εξοχή, στον λόφο, κάτου απ' το δέντρο, το φεγγάρι, πάνου στο πράσινο χαλί της γης. Είναι μια αγάπη ανικανοποίητη, άγνωρη, αθώα μέχρι ηλιθιότητας, που δεν ξέρει τίποτα από την πραγματική ζωή.

Ο Γ. Τσουκαλάς επίστεψε πολύ στον έρωτα. Ζώντας σ' ένα ρεαλιστικό περιβάλλον, έχει διατηρήσει την ψυχική του παρθενία. Πήρε τη ζωή ανάποδα. Προσπάθησε ν' αποξενώσει τον εαυτό του, ως ποιητή, από την κοινωνία. Ίσως γιατί δεν έμεινε ευχαριστημένος από την επαφή της. Ηρωική προσπάθεια, ακριβοπληρωμένη. Γιατί, εγκαταλείποντας την κοινωνία, έμεινε μόνος, ολομόναχος. Και δεν είναι εύκολο να ζει και να ευτυχεί – ας πούμε τέλος, κατά σύμβαση, κι αυτή τη λέξη – σε μια τέτοια μοναξιά. Συνέπεια του συγκεντρωτικού αυτού συστήματος είναι η πίκρα, η οδύνη κι η απογοήτευση που του πρόσφερε η αδυσώπητη πραγματικότητα. Ο ονειροπόλος κι ο χιμαιρικός ποιητής των *Αγροτικών* κατέβηκε απ' τους λόφους, τη σελήνη και τ' αστέρια στην πολιτεία.

Εκεί η γυναίκα τού μίλησε διαφορετικά. Η χίμαιρα διαλύθηκε. Άρχισε να γνωρίζει από κοντά μιαν άλλη, πραγματική, οπωσδήποτε, ζωή. Και την τραγούδησε με πάθος, με στίχους μουσικούς και αφεγάδιαστους στα *Ερωτικά* του. Μια άλλη γυναίκα μπήκε στη ζωή του και τον κατέκτησε. Είναι η τελευταία και πραγματικότερη του αγάπη. Παρτήκανε. Και θα 'πρεπε εδώ να σταματήσει πια ο πόνος να βαραινιέται τη ζωή του. Δεν γίνηκε ευτυχισμένος; Δεν είχε ονειροπολήσει μιαν ήσυχη, νοικοκυριστική ζωή, στο πλάι μιας γυναίκας; Αυτό δεν θεωρούσε ως άπαντο της ευτυχίας του; Ναι! Κι όμως η κοινωνία, που περιφρόνησε ο ποιητής, ήρθε να υψώσει το ανάστημά της. Να τον εκδικηθεί, που παρεγνώρισε τη δύναμή της.

Η γυναίκα του – ας πούμε εδώ και τ' όνομά της, αφού ο ίδιος δεν το κράτησε μυστικό και το αναφέρει στα ποιήματά του – η *Λύμπη*, ήτανε κόρη πλούσια. Ο πατέρας της, καλά αποκαταστημένος στην Αθήνα. Και την πήρε ο Τσουκαλάς – ή μάλλον την απήγαγε – παρά τη θέληση των γονιών της. Ζήσανε μαζί πέντ' έξι μήνες, φτωχικά, σαν καλλιτέχνες. Και χωριστήκανε, όχι εξαιτίας της φτώχειας, αλλά για λόγους που μονάχα στα μυθιστορήματα έχουνε τη θέση τους. Είναι όμως γεγονός πως ο πλούσιος πατέρας της την χάρισε απ' τον Τσουκαλά με την επίδρασή του.

Να μη διαμαρτύρεσαι, αναγνώστη μου. Αυτά τα οικογενειακά του ποιητή Τσουκαλά δεν βγαίνουνε στη φόρα σαν απλή βιογραφική πληροφορία. Τα αναφέρω θέλοντας να δείξω πού βασίζεται το κατοπινό του έργο: Ο *χωρισμός* (ποιήματα), η *Εκείνη*, το *Κουρασμένος απ' τον έρωτα* (ρομάντσα) είναι γραμμένα μετά την εγκατάλειψή του απ' τη γυναίκα που γιόμισε ολόκαιρη τη ζωή του.²⁵ Ένας συγκρατημένος, λεπτεπίλεπτος πόνος, σαν μια νότα μελαγχολική, δεσπόζει στα βιβλία αυτά. Ο ποιητής, με μια βουβή εγκαρτέρηση, αντιμετωπίζει την αισθηματική του τραγική περιπέτεια.

Μ' όλο που τα νέα του ποιήματα δεν προσθέτουν τίποτα καινούργιο στα Αγροτικά και στα Ερωτικά, δονούνται από ένα δυνατό λυρισμό, συγκινητικό και δημιουργικό. Γι' αυτό και ο Χωρισμός είναι, κατά τη γνώμη μου, το αντιπροσωπευτικότερό του έργο. Τ' άλλα ποιήματά του – που γραφτήκανε όταν απήγαγε ξανά τη ... γυναίκα του – Η ζωή μου κι εγώ, και το τελευταίο του, άρτια τεχνικά, φιλοσοφικότερα, δεν έχουνε το ίδιο απόφιο πάθος, την ορμή και τον αυθορμητισμό του Χωρισμού.

Η ζωή του Τσουκαλά είν' ένα μυθιστόρημα ερωτικό. Έχει σκηνές δραματικές, που σπάνια συναντά κανείς στη σημερινή κοινωνία. Ο χωρισμός απ' τη γυναίκα που αγαπούσε τον οδήγησε στην αυτοτιμωρία και στην απόγνωση. Ρίχτηκε στο πιτό και στα ναρκωτικά για να την ξεχάσει. Μάταια όμως. Δεν εξουδετερώνεται το ανθρώπινο πάθος με τα ψέματα. Αν έζησε ο Τσουκαλάς, ύστερ' από μια τέτοια οδυνηρή κι εκκεντρική ζωή, είναι γιατί είχε θέληση τεράστια κι αδάμαστη ψυχική δύναμη.

Ανάμεσα στους νέους ποιητές ο Γ. Τσουκαλάς είναι ο καλύτερος τραγουδιστής του έρωτα αλλά και το καλύτερό του θύμα.

Πρωινή, 26.9.1934

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο διηγηματογράφος Δ. Βουτυράς (1871-1958) ήταν εξαιρετικά δημοφιλής στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι με το έργο του προετοίμασε την τάση του αλητισμού στην Ελλάδα και ότι λειτούργησε – τόσο με τη θεματική των διηγημάτων του όσο και με το αυθόρμητο, «αλλάξτε» ύφος του – και ως πρότυπο για τη συγγραφή των Σφυριγμάτων του αλήτη του Ανθία.

2. Το ποίημα αυτό είχε περιληφθεί στη συλλογή Σκιές (1920).

3. Ο ποιητής Λ. Πορφύρας (1879-1932), με θητεία στον γαλλικό συμβολισμό, θα μπορούσε να θεωρηθεί από τους βασικούς νεοέλληνες ποιητές που προετοίμασαν τον δρόμο για τη διαμόρφωση του μετασυμβολισμού στην Ελλάδα, γεφυρώνοντας τον πρώιμο συμβολισμό του 1890 με τον εξελιγμένο συμβολισμό της Γενιάς του 1920.

4. Ο ποιητής Ν. Λαπαθιώτης (1888-1944) δέχτηκε αρκετές επιρροές από τον αισθητισμό, ιδίως στο πρώιμο έργο του, αλλά αξιοποίησε και την ποίηση του γαλλικού συμβολισμού.

5. Ο Ν. Λαπαθιώτης ήταν κατά δεκαπέντε χρόνια μεγαλύτερος από τον Ανθία.

6. Άρχισε να δημοσιεύει κείμενά του σε εφηβική ηλικία (Νέρων ο Τύραννος, 1901· Η Διάπλασις των παιδών, 1903 κ.ε.). Από το 1905 συνεργάζεται με λογοτεχνικά περιοδικά. Η παλιότερη κριτική τον ενέτασσε στη «Γενιά του 1914», αλλά γενικά τοποθετείται στην ομάδα των μετασυμβολιστών του Μεσοπολέμου.

7. Τα κριτικά και αισθητικά κείμενα του Ν. Λαπαθιώτη παραμένουν διασκορπισμένα σε εφημερίδες και περιοδικά. Αξίζει τον κόπο να συγκεντρωθούν σε αυτοτελή έκδοση ή τουλάχιστον να εκδοθεί μια ευρεία επιλογή με τα πιο αντιπροσωπευτικά από αυτά.

8. Ο Ν. Λαπαθιώτης έχει δημοσιεύσει στο περιοδικό Πειθαρχία βιβλιοκριτικές για τρεις ποιητικές συλλογές του Ανθία: Τα σφυρίγματα του αλήτη (4.5.1930), Άγιε Σατάν, ελέησόν με (29.6.1930), Η Δευτέρα Παρουσία (22.3.1931).

9. Στο πρώτο δημοσίευσμά του για τον Λαπαθιώτη (Πρωινή, 28.8.1934) ο Ανθίας έγραψε με θαυμασμό για τα διηγήματα και τις μελέτες του: «Τα διηγήματά του, πρωτότυπα, τα διακρίνει μια λεπτή παρατήρηση, μια βαθιά φιλοσοφία της ζωής. Μόνο με τα διηγήματα του δικού μας Νίκου Νικολαΐδη θα μπορούσαν να συγκριθούν. Για κάμποσο καιρό τα δημοσίευε στο Μπουκέτο κάθε βδομάδα. Μα και σ' άλλα περιοδικά τα συναντάει κανείς κάποτε κάποτε. Οι αισθητικές μελέτες του – πάνω σε μεγάλα καλλιτεχνικά προβλήματα – είναι μια εργασία σπάνια για την Ελλάδα. Στην Πειθαρχία, ένα πολιτικό-φιλολογικό περιοδικό εβδομαδιαίο, που δεν βγαίνει πια, έγραφε τακτικά την κριτική του βιβλίου – μια κριτική απομακρυσμένη απ' τη ρουτίνα».

10. Στην Πρωινή (ό.π.) ο Ανθίας είχε σημειώσει και τα παρακάτω για τον ποιητή Λαπαθιώτη: «Μπορεί κανείς να ισχυρισθεί πως είναι ο πρόδρομος του Καρυωτάκη – όχι τόσο στην εξωτερική μορφή και την τεχντροπία όσο στην εσωτερικότητα. Η γκρομάτσα του διανοητικού του λυρισμού – λεπτή και ευγενική – ξεχωρίζει ανάμεσα σε χιλιάδες στίχους. Χωρίς να είναι ολότελα μοντέρνος, έχει όλα τα στοιχεία της μοντέρνας τεχντροπίας: Την απλότητα, τη σαφήνεια και λιγάκι την παραδοξολογία – αλλά μια παραδοξολογία ανεπαίσθητη, τόσο διάφανη, που καταντάει να μη φαίνεται».

11. Πρόκειται για την πρώτη και τελευταία στροφή από το ποίημα «Γραμμένο σ' ένα λεύκωμα». Υπάρχουν όμως σημαντικές διαφορές (κυρίως στην τελευταία στροφή) σε σχέση με τη μορφή του ποιήματος στην πρόσφατη έκδοση Ναπολέον Λαπαθιώτης, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2001, σ. 143.

12. Το ποιητικό έργο του Λαπαθιώτη δεν μπορεί να θεωρηθεί «αρκετά μεγάλο» σε όγκο.

13. Αναφέρεται στο ποίημα «Μια νύχτα με φεγγάρι. Συμφωνία»· βλ. Ν. Λαπαθιώτης, *Ποιήματα*, ό.π., σσ. 173-182. Ο Λαπαθιώτης λογάριάζε να εκδώσει αυτοτελώς το ποίημα αυτό στα 1925-1926, αλλά ο Μ. Νικολαΐδης, που είχε αναλάβει την έκδοση, δεν τα κατάφερε λόγω οικονομικών δυσκολιών. Αρκετά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του ποιητή βλ. τώρα και στον τόμο: Ναπολέον Λαπαθιώτης, *Τα μαραζμένα μάτια και άλλες ιστορίες*, επιμ. Ν. Σαραντάκος, Αθήνα, Ερατώ, 2011.

14. Μια επιλογή πενήντα ποιημάτων βγήκε το 1939 από τις εκδόσεις «Πυρός» με τη φροντίδα του Μ. Βαϊάνου.

15. Ο αντιστράτηγος Λεωνίδα Λαπαθιώτης (1854-1942) κατάγεται από τη Λάπηθο της επαρχίας Κερύνειας, αλλά δεν γεννήθηκε στην Κύπρο. Σύμφωνα με τον Α. Κουδουνάρη (*Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2005, σ. 274), ο Λ. Λαπαθιώτης γεννήθηκε στην Κόρινθο και ήταν εγγονός του μεγαλοκτηματία Χατζή Ηλία από τη Λάπηθο, που είχε καρατομηθεί από τους Τούρκους τον Ιούλιο του 1821.

16. Είναι γνωστό ότι ο Ν. Λαπαθιώτης ήταν φιλο-αριστερός. Βλ. ενδεικτικά, Ν. Σαραντάκος, «Τρία λίγο πολύ άγνωστα στιγμιότυπα από την προσέγγιση του Λαπαθιώτη με το κομμουνιστικό κίνημα, τον Ρίζοσπάστη και το ΣΕΚΕ», *Μικροφιλολογικά* 27 (2010) 24-26.

17. Ο Νίκος Βέλμος (ψευδώνυμο του Νίκου Βογιατζάκη, 1890-1930), οπαδός του ουτοπικού σοσιαλισμού, εξέδωσε ποιήματα, πεζά και μελέτες, καθώς και το περιοδικό *Φραγκέλιο* (1926-1929), με το οποίο συνεργάστηκε και ο Τ. Ανθίας. Βλ. Φοίβος Σταυρίδης, «Τεύκρου Ανθία, “Μύθοι”, παραλλαγές και κάποια αθησαύριστα», *Μικροφιλολογικά* 3 (Ανοιξη 1998) 25-28.

18. Οι Δύο αγάπες βγήκαν το 1923, ενώ η διασκευή του θεατρικού έργου *Αντώνιος και Κλεοπάτρα* του Σαίξπηρ εκδόθηκε το 1927. Βλ. σχετικό λήμμα του Μ. Γ. Μερακλή στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 273-274.

19. Για το *Φραγκέλιο* βλ. κυρίως Χρ. Ντουνιά, «Το Φραγκέλιο του Νίκου Βέλμου. Μια ιδιότυπη φωνή στη φθίνουσα δεκαετία του '20», *Ο περιοδικός τύπος στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2001, σσ. 103-123.

20. Ο ποιητής και δοκιμογράφος Αναστάσιος Δρίβας (1899-1942) εξέδωσε τις ποιητικές συλλογές *Μικρά ελεγεία* (1931) και *Μια δέσημ αχτίδες στο νερό* (1937), και έναν τόμο με αισθητικά σημειώματα (*Συνομιλία με τον εαυτό μας*, 1939). Βλ. Αναστάσιος Δρίβας, *Τα έργα*, επιμ. Ε. Γαραντούδης - Μ. Μικέ, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2012. Το κείμενο του Ανθία για τον Δρίβα δεν θησαυρίζεται στη σχετική βιβλιογραφία.

21. Σύμφωνα με τη *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη* του Δ. Δασκαλόπουλου (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2003, σ. 487), ο Α. Δρίβας ασχολήθηκε από νωρίς με την καθαφική ποίηση: «Επιτομή κριτικής μελέτης στο έργο του Αλεξανδρινού ποιητή Κ.Π. Καβάφη», *Ελληνική Επιθεώρησης* 15/169 (Νοέμβρ. 1921) 10-12. Ακολούθως, το 1924, κατέθεσε τη γνώμη του στο καθαφικό αφιέρωμα του περ. *Νέα Τέχνη* (σ. 93) και παρουσίασε στο ίδιο τεύχος δυο ποιήματά του γραμμένα με τον τρόπο του Καβάφη (σ. 118). Τέλος, το δημοσίευσά του «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη», *Ρυθμός* 1 (Μάρτ. 1933) 192-193, απάντηση σε άρθρο του Τ. Άγρα στο καθαφικό αφιέρωμα του περιοδικού *Ο Κύκλος* (1932), προκάλεσε την αντίδραση του Μ. Σπιέρου (=Ν. Κάλας) και του ίδιου του Άγρα.

22. Παρόλο που η επιρροή της καθαφικής ποίησης δεν είναι τόσο ευδιάκριτη ή ουσιαστική στην ποίηση του Τ. Ανθία, θα μπορούσαν να ανιχνευθούν καθαφικοί απόηχοι σε ποιήματα πρώιμων συλλογών του. Επανελημμένα ο Τ. Ανθίας εκφράστηκε θετικά για την ποίηση του Καβάφη ή αναφέρθηκε στο πρόσωπό του. Βλ. ενδεικτικά: «Ο Καβάφης», εφ. *Πρωινή*, Λευκωσία, 21.3.1935. «Εντυπώσεις και σκέψα από τη χώρα του Νείλου. Ο ρόλος του Καβάφη...», ό.π., 30.12.1936 και 3.1.1937. Αργότερα, όμως, εμφανίζεται μάλλον χειραγωγημένος από τα δεσμά της αριστερής κριτικής, αφού χαρακτηρίζει την ποίηση του Καβάφη ως «ποίηση “παρακμής” και ομφαλοσκοπίας»: «Ο Παλαμάς, οι νέοι και ο Καβάφης», *Σπίθα* 15 (Μάρτ. 1945) 2-6.

23. Βέβαια, μπορεί να γίνει λόγος για νεορομαντικό Δρίβα μόνο στην πρώιμη ποίησή του. Σύμφωνα με τον Αλ. Ζήρα (*Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 560), «μετά τον Παπατσώνη, ο Δρίβας είναι από τους λογοτέχνες του πρώιμου μεσοπολέμου, της γενιάς που πέρασαν από το νεορομαντικό πνεύμα της ωραιολατρίας στο πνεύμα του καθαυτού μοντερνισμού».

24. Ο Γεώργιος Τσουκαλάς (1903-1974) εξελίχθηκε σε συγγραφέα λαϊκής λογοτεχνίας.

25. Σύμφωνα με τον Τάκη Σπετσιώτη (*Χαίρε Ναπολέον*, Αθήνα, Άγρα, 1999, σ. 232), το αφήγημα *Κουρασμένος απ' τον έρωτα* (1927), που είχε ως κεντρικό ήρωα τον Ν. Λαπαθιώτη, «έκανε μεγάλη αίσθηση μιας και ήταν το πρώτο στην Ελλάδα που γράφτηκε με θέμα τους ομοφυλόφιλους και τα ναρκωτικά».

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Eva Latorre Broto*

Ένα δείγμα της αλήτικης ζωής του Τεύκρου Ανθία στην Αθήνα: Το tango *Βραδυνό παράπονο* (1929)

Είναι αλήθεια, όντως, ότι στον κυβερνοχώρο δεν υπάρχουν σύνορα. Χάρη στο διαδίκτυο μπόρεσα να εκπληρώσω ως συλλέκτρια τα πιο τρελά όνειρά μου. Μπορώ να καυχιέμαι τώρα ότι έχω την καλύτερη και πιο πλούσια συλλογή για την εικαστική απεικόνιση της βασιλίσσας Θεοδώρας κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, με υλικά που αγόρασα από όλο τον κόσμο δίχως να βγω από το σπίτι μου. Ούτως ή άλλως, νομίζω ότι δύσκολα θα βρεθεί άλλος λοξός που να ασχοληθεί με ένα τέτοιο θέμα και να με ανταγωνιστεί. Με υπομονή και με τις ώρες, πάντα βρίσκω κάτι να εμπλουτίσω τη συλλογή μου, ενώ πάντα βρίσκω και πράγματα εντελώς άσχετα με τη Θεοδώρα, τα οποία όμως τραβάνε την προσοχή μου.

Μια τέτοια περίπτωση είναι και η παρτιτούρα που παρουσιάζω εδώ. Πώς να μην τραβήξει την προσοχή μου ένα ταγκό στα ελληνικά, τους στίχους του οποίου έγραψε ο κύπριος ποιητής Τεύκρος Ανθίας; Πάτησα το ηλεκτρονικό καταλόγο δίχως να το σκεφτώ, και σε λίγες μέρες το είχα σπίτι. Ο φάκελος ερχόταν από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, παρόλο που ως τόπος έκδοσης της παρτιτούρας αναφέρεται η Αθήνα. Την χάρηκα λιγάκι (δυστυχώς δεν ξέρω μουσική για να την εκτελέσω) και την έβαλα στο αρχείο μου χωρίς να της δώσω άλλη σημασία.

Κάποια στιγμή όμως διάβασα στην *Ιστορία της Νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας* των Γ. Κεχαγιόγλου και Λ. Παπαλεοντίου (Λευκωσία 2010, σ. 335) ότι ο Τ. Ανθίας (1903-1968) έγινε γνωστός με το βιβλίο του *Τα σφυρίγματα του αλήτη* (1929), τα οποία «βγήκαν μέσα από βωμένες εμπειρίες (από την περίοδο της αλητείας του στην Αθήνα, όταν ο ποιητής ζούσε άστεγος και άνεργος στην ελλαδική πρωτεύουσα στα χρόνια 1927-1930, δοσμένος στον τεχνητό παράδεισο των ναρκωτικών)». Ομολογώ ότι δεν ήξερα τέτοια πράγματα από τη νεανική ζωή του Τ. Ανθία, ούτε βρήκα πουθενά καμιά αναφορά για τον Ανθία ως στιχουργό.

Άραγε η παρτιτούρα που ήρθε από την Αλεξάνδρεια ως τη Μαδρίτη παρουσιάζει (μικρο)φιλολογικό ενδιαφέρον; Μπορεί κάποιος να παίξει και να τραγουδήσει ξανά αυτό το παλιό τραγούδι, αναβιώνοντας κάτι από το ονειροπόλημα

του ποιητή-μποέμ, ο οποίος με ένα παρακλαυσίθυρο στους ρυθμούς του ταγκό πήρε ίσως λίγο χαρτζιλίκι για να περάσει ακόμα ένα βράδυ στην Αθήνα του περιθωρίου που εξέθρεψε τα Σφυρίγματα του αλήτη;

Ακολουθεί η μεταγραφή του τραγουδιού. Εδώ κρατάμε τόσο την ορθογραφία όσο και το πολυτονικό σύστημα της αρχικής δημοσίευσης:

Βραδυνό παράπονο Tango

Στίχοι: Τεύκρου Ανθία

Μουσική: Άλ. Παναγιωτοπούλου.

Copyright 1929 by Gr. Constantinides & Starr Piano C°, S.A. Athènes.

Tous droits de reproduction et d'exécution réservés.

Άπ' ἔξω ἄπ' τὸ μισόκλειστο παράθυρό σου
Τὸ βράδυ αὐτὸ θὰ πῶ κάποια μπαλάντα ἔρωτική
Καὶ θὰ ζητῶ νὰ 'δῶ τ' ὠραῖο πρόσωπό σου
Μὲ θλίψη στὴν καρδιά, μὲ θλίψη μυστική.

Γιατὶ ξεχνᾶς τὰ περασμένα;
Γιατὶ λησμόνησες ἔμένα;
Γιατὶ μὲ ἄφηκες τρισέρμο
Τὰ βήματά μου ἄργα νὰ σέρνω;
Δίχως ἐλπίδα κ' εὐτυχία
Μὲς στῆς ζωῆς τῆ τρικυμία,
σὰ μιὰ βαρκούλα ποῦ δὲν ἔχει κουπιά;

Τὸ βραδυνό παράπονό μου θὰ στὸ φέρῃ
Τῶν ἀστεριῶν τὸ φῶς τὸ μαγεμμένο, τὸ γλυκό,
Καὶ θὰ σοῦ πῆ πόσο πονῶ ἐγὼ γιὰ σένα,
Πῶς δὲν κουράστηκα τρελλὰ νὰ σ' ἀγαπῶ!

* Η παρούσα ανακοίνωση εντάσσεται στο πλαίσιο της έρευνας Refⁿ FFI2011-29696-C02-01, του Ινστιτούτου Γλωσσῶν και Πολιτισμῶν της Μεσογείου του CCHS-CSIC Ισπανίας.

Υ. Γ. Από μια πρόχειρη αναζήτηση στο διαδίκτυο διαπιστώνεται ότι ο Τ. Ανθίας έγραψε τους στίχους ή και τη μουσική για σειρά άλλων τραγουδιῶν, που τυπώθηκαν σε φυλλάδια στα χρόνια 1928-1930: «Οι γλεντζέδες», «Δεν θα ξεχάσω», «Μακρὸά σου», «Μεσ στη φλόγα του γλεντιού», «Μη με ξεχνάς», «Μια ερωτική βραδυά», «Σ' ἄλλη φωλιά κι αν ζεις», «Του κάκου σε προσμένω», ίσως και άλλων.

36

ΒΡΑΔΥΝΟ ΠΑΡΟΪΤΟΝΟ Tango

Λίχοι
Τενκρον Ανδία

Μουσική
α. Παναγιωτόπουλου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΣ - STAPP
Στρά Αποκατείου 1^α Στρά Αποκατείου 1^α

ΒΡΑΔΥΝΟ ΠΑΡΑΠΟΝΟ

TANGO

Στίχοι
Τεύχρου Άνθια.

Μουσική
Άλ. Παναγιωτοπούλου.

1° di Tango.

The first system shows the piano introduction in 2/4 time. The right hand features a rhythmic pattern of eighth notes and chords, while the left hand provides a steady bass line. The tempo is marked '1° di Tango' and the dynamics are 'mf'.

The second system contains the first line of the vocal melody and its piano accompaniment. The lyrics are: 'Άπ' ε-ξάρ-τι-ο — μι-σό-λει-στο-πα-ρά-θυ-ρό-σου — Τό βρά-δυ-αύ-τό θά πώ —

The third system contains the second line of the vocal melody and its piano accompaniment. The lyrics are: '— κά-ποι-α-πα-λι-νά-γι-ω-τη — και θά ΐη-τώ — νά δώ τώ-ρα-ί-ο πρό-σω-

The fourth system contains the third line of the vocal melody and its piano accompaniment. The lyrics are: 'πό-σου — μέ θλί-ψη στήν καρ-διά, — μέ θλί-ψη μου-σι-κή. — Για-τί ξε-χνά-ς τὰ πε-ρα-

Copyright 1929 by Gr. Constantinides & Starr Piano Co., S.A. Athens.

TOUS DROITS DE REPRODUCTION ET D'EXECUTION RESERVES.

Κ. 12 Σ.

σμέ - να; — Για-τί λη-σμέ-νη-σες ε - μέ - να; — Για-τι μέ-α-φη-κεις τρι-σέρ - μο — Τα βή-μα-τά μου ὄργισα
 σέρ - νιο — Δί-χως ἔλ-πι-δα κεύ-χι - α — Με-σοτή-νω ἤς τή-τρι-κυ-μί - α, — σά μὰ βαρ-κού - λα -
 — πού δεν ἔ-χει κου-πια; Τὸ βρα-δυ-νὸ — λα-ρά-πο-νὸ μωθὰ στὸ φέ - ρη τῶν ἄ-ετι-
 ριών τὸ φῶς — τὸ μα γεμμέ νο τὸ γλυ-κό, — Καὶ θά σοῦ πεῖ — πό-σο πο-νὴ ἔ-γώ γιὰ
 σέ - να, — Πῶς δεν κου-ρά-ση-κα — τρε-λά νὰ σά-γα - πῶ!